Тетяна Толстая

Кись

Від перекладача:

Шановні читачі!

Оскільки сам роман "Кысь" написано народною говіркою, у перекладі я використовувала підвенноукраїнський діалект та макаронічну мову. До речі, переклад цього роману англійською було зроблено на кокні.

З повагою: Ноель Даат (noelledaath@mail.ru).

АЗ

Бенедикт надів валянки, потупав ногами, шоб зручно було, перевірив заслінку в печі, крихти хліба змахнув на підлогу — мишакам, вікно заткнув ганчірочкою, шоб не вихолодило, вийшов на ґанок і потягнув носом морозне чисте повітря. Ой, як гарно надворі! Нічна завірюха вщухла, сніг лежить білий та величавий, небо синіє, височенні глелі стоять — не поворухнуться. Тільки чорні зайці з верхівки на верхівку перепурхують. Бенедикт постояв, задерши русяву бороду, примружився, роздивляючись зайців. Збити б парочку — на нову шапку, так нема ж камінчика.

І м'ясцем поласувать непогано було б. А то все мишаки та мишаки — вже й настогидли.

А м'ясо того чорного зайця, якшо гарненько вимочить, та сім разів виварить, та на тиждень-другий на сонечко виставить, та попряжить у печі, — глядиш, і не отруйне.

Звісно, як зайчиха попадеться. Бо зайця вари, не вари, — все одно. Колись того не знали, їли з голоду й зайців. А зараз вже дізналися: хто їх покуштує, — тому все життя у грудях хрипітиме-булькотітиме. І ноги відсихатимуть. Ще й на додачу волосся з вух попре: чорне, жорстке та смердюче.

Бенедикт зітхнув: на роботу треба йти; запахнув сіряка, заклав хатні двері дерев'яним брусом, ще й ломакою підпер. У хаті нема шо й вкрасти, та так він уже звик. І матінка покійна завжди так робили. В старину, до Взрыва, — розказували, — все двери-то свои запирали. Од матінки й сусіди тому навчилися, та так воно й пішло. Тепер вся їхня слобода замикала двері палицями. Може, то й самовольство, канєшно.

На семи горбах розляглося містечко Федір-Кузьмічськ, рідна сторона, і йшов собі Бенедикт, порипуючи свіжим сніжком, радіючи лютневому сонечку, милуючись знайомими вулицями. То там, то тут — чорні хати низками, — за високими тинами, за тесовими воротами; на кілках кам'яні горщики сушаться, чи дзбани дерев'яні; у кого терем вищий, у того й дзбани більші, а хтось, бува, прямо тобі діжку на кілка напне, замилює очі: багато живу, голубчики! Такий на роботу не пішодрала чапає, а все намагається у санях проїхатись, ще й батогом помахує; а в сани перевертень запряжений, скаче, валянками тупоче, сам блідий, змилений, язик набік. Домчить до Робочої Хати, та й стане як укопаний, на всі чотири ноги, тільки волохаті боки ходором ходять: хиии-хи, хиии-хи.

А очима тільки зирк-зирк. І вишкіряється. І озирається...

Ой, та ну їх к чорту, отих перевертнів, ото краще од їх подалі. Такі страшні, шо й не розбереш, чи то люди, чи то ні: обличчя начебто

людське, а тіло шерстю заросло, ще й на чотирьох бігають. Ще й на кожній нозі по валянку. Вони, розказують, ще до Взриву жили, оті перевертні. А все може буть.

Ой, і морозець сьогодні — аж пара з рота, аж борода геть уся у паморозі. А все одно благодать! Хати стоять міцні, чорні, попід тинами — отакенні кучугури, а до кожних воріт стежечка протоптана. Пагорби помалу знижуються та помалу піднімаються, білі, хвилясті; по засніжених схилах ковзають сани, за санями — сині тіні, і сніг рипить та на всі кольори переливається, а за пагорбами сонечко сходить і собі грає веселковим сяйвом у синьому небі. Примружишся — од сонечка промені кружалами, копнеш валянком пухнастий сніг — він і замерехтить, наче стиглі каганці.

Бенедикт згадав каганці, згадав і матінку та й зітхнув: через оті каганці й переставилися, сердешна. Каганці несправжні виявились.

На семи горбах стоїть містечко Федір-Кузьмічськ, а довкола містечка — поля неозорі, землі незнані. На півночі — ліси дрімучі, бурелом, гілля переплелося, нема як і пройти, чагарі колючі за холоші чіпляються, суковиння шапку з голови рве. У тих нетрях, кажуть старі люди, живе кись. Сидить вона десь у темному гіллі та й покрикує, дико так і тужливо: ки-ись! ки-ись! — а побачити її не можна. Піде хтось отак до лісу, а вона йому ззаду на шию: стриб! і хребтину зубами: хрусь! — а потім найпершу жилочку пазурем намацає та й роздере, отоді весь розум з людини й витече. Повернеться такий, а він уже не той, і очі не теж ті, і бреде не розбираючи дороги, як ото бува, шо люди ходять уві сні під повним місяцем, простягнувши руки, пальцями ворушать: самі сплять, а самі ходять. Упіймають такого і ведуть до хати, а то ще бува, для розваги, поставлять перед ним миску порожню, ложку в руку встромлять: мовляв, їж; а він так же ж наче їсть, з порожньої посудини, і зачерпує, і до рота несе, і жує, а потім наче хлібом миску підчищає, а ніякого ж хліба у руці нема; ну, а рідня, ясне діло, аж заходиться зо сміху. Такий геть нічого не може робити, навіть до вітру сам не сходить: кожен раз йому заново показуй. Ну, якшо жінці, чи там матері його

жаль, то вона його сама до вітру водить; а як нема кому за ним пригледіти, то він, щитай, і не житиме: як міхур лопне, так він і помирає.

Отаке кись витворяє.

На захід теж — і не потикайся. Там начебто й дорога є — непримітна така стежечка. Йдеш собі, йдеш, вже й містечко зникло з очей, з ланів солодкий вітерець повіває, все ж наче добре, все начебто гаразд, аж раптом, кажуть, як остовпієш. І стоїш. І думаєш: а куди ж це я йду? Шо мені там треба? Шо я там не бачив? Невже там краще? І так себе жаль стане! А ондечки ж, думаєш, моя хата, а хазяєчка ж, мабуть, плаче, з-під долоні вдалечінь дивиться; а кури ж по подвір'ї бігають, теж, диви, як скучили; а в хаті ж натоплено, мишаки сновигають, ліжечко м'якесеньке... І наче червир тобі серце точить, точить... Плюнеш та й додому завернеш. А бува й помчиш. І як побачиш ще здалеку — оно, горщички мої ріднесенькі, на тину сушаться, — сльози так самі й бризнуть. От не збрехать, на аршин бризкають! Їй-бо!..

На південь — зась. Там чеченці. Отак буде степ, степ — очі вилізуть дивитися, — а за степом чеченці. Посередь містечка стоїть дозорна башта на чотири вікна, і в усі чотири вікна дозорні дивляться. Чеченців виглядають. Не стільки вони, звичайно, дивляться, скільки ржавлю болотяну покурюють та у паличку граються. Затисне хтось один у кулаці чотири палички: три довгих, одну коротку. Хто коротку витягне — тому щигля. Але й у віконце, бува, поглядають. Як помітять чеченців, наказано кричати: "Чеченці! Чеченці!", тоді звідусіль народ позбігається і стане палицями у горщики бити, чеченців лякати. Ті й дременуть подалі звідси.

Колись отак двоє з півдня підступили до містечка: дід із бабою. Ми собі у горщики торохкаємо, тупотимо, верещимо, а чеченцям хоч би хни, тільки головами вертять. Ну, ми, — хто небоязкий, — вийшли супроти них з рогачами, з веретенами, хто з чим. Шо ви, мовляв, за люди і чого прийшли.

— Ми, голубчики, самі з півдня. Другий тиждень у дорозі, зовсім ноги позбивали. Прийшли міняти сиром'ятні ремінці, може у вас шось є.

Та де там воно є. Самі мишаків їмо. "Мишаки — наша апора", так і Федір Кузьмич, слава йому, навчає. Але ми люди співчутливі, зібрали по хатах, хто шо дав, виміняли на ремінці та й одпустили їх з Богом. Багато про них потім розмови було: все, бува, споминали: і які вони собою, і які казки розповідали, і чого-таки вони до нас приходили.

Ну, собою вони як ми, обнаковенні: дід сивий, у личаки взутий, бабуся у платочку, оченята блакитненькі, на лобі — ріжки. А казки їхні довгі були та сумні: Бенедикт, хоч і був тоді малий-дурний, слухав, аж рота роззявивши.

Оце нібито на півдні лазурнеє море, а на тому морі — острів, а на острові — терем, а у тому теремі — золотеє ліжко. А на тому ліжку дівчина, один волос золотий, другий срібний, один золотий, другий срібний. От вона собі косу розплітає та розплітає, а як розплете — то й світові кінець.

Наші слухали-слухали, а потім:

— А шо воно, мовляв, за слова за такі: "золотий" та "срібний"?

А вони:

— "Золотий" — то наче вогонь, а "срібний" — наче місячне світло, або ж, скажімо, наче каганці мерехтять.

Наші:

— А-а-а, тоді я-ясно. А ще шось розкажіть.

А чеченці:

— Є велика річка, відсіля три роки пішки. А у тій річці живе риба — блакитне перо. Розмовляє вона людським голосом, плаче та сміється, і по тій річці туди-сюди ходить. От коли вона на цю сторону піде та засміється — зоря грає, сонечко на небі сходить, день настає. Назад піде — плаче, пітьму за собою веде, місяць на хвості тягне, а зірочки дрібнесенькі — то тієї риби луска.

Наші:

— А ніде не чуть, од чого зима буває і од чого літо?

Баба каже:

— Та не чули, дорогенькі, не буду брехать, не чули. А цьому й справді багато хто дивується: і нашо, мовляв, ота зима, коли літо набагато миліше. Мабуть, за гріхи наші.

Але дід головою похитав і каже:

— Нє, на все доложно буть пояснення в природі. Мені теє, — каже, — один перехожий роз'ясняв. Стоїть на півночі дерево, висотою аж до самісіньких хмар. Саме чорне, коряве, а квіточки на ньому білі, а маню-ю-юсінькі ж, — от наче смітинки. На дереві мороз живе, сам старий, бороду за пояс затикає. От коли вже до зими йде, коли кури у зграї зіб'ються та на південь вирушатимуть, отоді й мороз за своє береться: з гілки на гілку перестрибує і в долоні плеще, та ще й примовляє: ду-ду-ду, ду-ду-ду! А потім я-як засвище: ф-щ-щ-щ! Отоді здіймається вітер, і ті білі квіти на нас сипле: оце ж вам і сніг. А ви кажете: нашо зима.

Наші голубчики йому:

— Так, оце правильно. Так воно, мабуть, і є. А от ви, дідусю, хіба ж не боїтеся дорогами ходить? А поночі ж як? А лісовика, часом, не перестрівали?

— Ой, перестрівав! — каже чеченець. — Зовсім близько бачив, от як вас, скажімо. Тож слухайте. Заманулося моїй старій каганців. Назбирай та назбирай. А каганці ж того року вродили — ой, солодкі, ой, липучі. Я й пішов. Сам.

— Як це — сам? — сторопіли наші.

— А отак! — вихваляється чужинець. — Та слухайте далі. Іду ж я собі, йду, а вже й стемніло. Не так, шоб зовсім, а посутеніло трошки. Тож крадусь я навшпиньки, шоб каганці не налякати, аж раптом: шурх-шурх! Шо воно таке. Озирнувся — ніде нікого. Знов крадуся. А тут знову: шурх-шурх. Наче хтось долонею по листі водить. Озирнувся — знов-таки нікого. Ще разочок ступнув. Аж раптом глип! — а він уже переді мною. От тільки шо нікого не було, аж осьдечки й він, де не взявся. Отуто — руку простягни. А сам невеличкий. Мені, може, тільки по пупа, чи по цицьки буде. Весь наче зі старого сіна зваляний, оченята червоні, світяться, а на ногах — долоні. І він тими долонями — отако, отако — по землі притупує, та ще й примовляє: тяпа-тяпа, тяпа-тяпа, тяпа-тяпа... Ой, як я тікав!.. Не пам'ятаю, як і в хаті опинився. Так моя стара без каганців і залишилася.

А діточки, які слухали, просять:

— Розкажіть, дідусю, яка ще нечисть у лісі буває.

Налили дідові яєчного квасу, він і розпочав:

— Був я тоді молодий, гарячий. Ніч-чого не боявся. Якось три колоди ликом пов'язав, на воду пустив, — а річка в нас бистра, широка, — сів на них та й пливу собі. Чесне слово! Молодиці на берег позбігалися, крику-

вереску наробили, все як положено. Де ж це бачено, шоб людина по воді плавала? Це вже зараз, кажуть, колоду довбають та на воду пускають. Якшо не брешуть, канєшно.

— Не брешуть, не брешуть! То наш Федір Кузьмич таке придумав, слава йому! — кричать наші, а Бенедикт голосніш за всіх.

— Та нехай буде й Федір Кузьмич. Ми не знаємо. Ми люди не вчені. Не про те кажу. Геть, кажу, нічого не боявся. Ні русалок, ні пузиря водяного, ні кочевряжки тієї підкам'яної. Я навіть рибку-вертизубку відром зловив.

— Ну, це вже... — йому наші, — Це вже ви, діду, вбрехалися.

— Їй-бо, правда! Оно, і стара моя не дасть збрехати!

— Та правда ж, — каже бабця. — Було таке. Ой, же ж я тоді лаялась! Споганив мені відро, мусила спалить. А нове ж поки видовбеш, та поки продубиш, та просмолиш, та по тричі просушиш, та ржавлею окуриш, та синім піском натреш, — я собі всі руці помозолила, надриваючись. А йому, бач, аби доблесть. Потім все село ходило на нього подивитися. Дехто й побоювався.

— Та то я-я-ясно, — кажуть наші.

Дід такий довольний.

— Зате, може, я один такий, — вихваляється. — Ану, вертизубку так близько бачить, — як оце вас, скажімо, — і живому зостаться. Та ви шо!.. Я був богатир. Силонька неміряна! Бува, я-я-як загорланю! Пузирі на вікнах репаються. А скільки я міг за раз ржавлі випити! Діжку, самотужки.

А Бенедиктова матінка, — вони з усіма сиділи, — губи піджали, та й кажуть:

— А конкретную пользу вы из своей силы извлекали? Что-нибудь общественно-полезное для коммуны сделали?

Як тут дід образився!

— Та я, голубонько, замолоду міг звідси та о-о-о-он аж до того пагорба на одній нозі дострибати! А не пользу. Я, кажу тобі, бува як гаркну, — солома зі стріх обсипається. В нас у роду всі такі. Богатирі. Оно, стара не дасть мені збрехати: в мене якшо мозоля, або чиряк схопиться, — аж з кулак, їй-бо. Не менше. В мене, кажу, прищі — отакі були. От-такі хотєньчики. А ти кажеш. Та як хочеш знать, батько мій, бува, голову собі почухають — десь із пів-відра лупи натрусять.

— Та харош уже вам! — гомонять наші. — Ви ж, дідусю, про нечисть обіцяли.

Але дід уже, мабуть, страшне, як розізлився.

— Нічого не розповідатиму. Слухати сюди прийшла... то сиди отам і слухай! А не під'єлдикуй. Всю мені, понімаєш, мрію перебила. Із Прежніх, мабуть, по розмові чую.

— Це точно, — наші на матінку косяться. — Із Прежніх... Та давайте вже, дідусю, іншої.

Розповів іще чеченець про страхіття лісові, та як стежки розпізнавать: які справдешні, а які — обмара, зелена пара, трав'яна куделя, відьомська омана, — всі ознаки розписав; про те, як русалка на світанку співає, кулдиче водяні свої пісні: спочатку низенько так, глибоко візьме: и, и, и, и, и, — потім вище забирає: оуааа, оуааа, — ой, дивися-стережися, бо ще затягне в річку, — а як уже на вереск перейде:

ййих! ййих! — отоді вже, дядьку, ноги в руки та тікать. Розповів про лико заговорене, і як його побоюватись треба; і про Рило теє, шо людей за ноги хапа; і про те, як ржавлю найлуччу шукають.

Тут Бенедикт і собі виткнувся.

— Дідусю, а кись бачили?..

Подивилися всі на нього, як на дурника. Перемовчали. Нічого не відповіли.

Проводили мужнього старого, — і знов у містечку тиша. Дозор підсилили, та більше на нас з півдня ніхто не нападав.

Ні, ми більше на схід од містечка ходимо. Там гаї світлі, трава-мурава висока. У траві — квіточки гарненькі, лазурові: з них, якшо назбирать, та вимочить, та побить, та вичесать, — нитки можна прясти, полотно ткати. Матінка покійна до тої роботи геть не мали хисту, все в них випадало з рук. Нитку прядуть, — плачуть, а полотно тчуть, — сльозами заливаються. Кажуть, до Взрыва всё иначе было. Прийдёш в МОГОЗИН, — берёш что хочеш, а не понравится, — и нос воротиш, не то, что нынче. Отой їхній МОҐОЗІН на Склад був схожий, тільки добра там більше було, і видавали те добро не в Складські Дні, а з ранку до вечора двері прочинені стояли.

Шось воно не віриться. Та як це так — заходь, хто хоч, бери, шо хоч? Це ж сторожів не напасешся! Та нас же тільки пусти: все розтягнемо до скіпочки. А хіба одного затопчемо? Бо тільки йдеш до Складу, — то аж очі розбігаються: кому та шо видали, та скільки, та чом не мені?

Тільки даремно видивляємось: більше, ніж тобі положено, не винесеш. Та не дуже-то на чуже щастя й роззявляйся: матимеш по шиї од Складських Робітників — аж бігом. Получив, мовляв, своє, — і гуляй! Бо зараз і положене заберем.

Повертаєшся отак зі Складу, берестяники тягнеш, поспішаєш до себе в хату, та коли-не-коли й помацаєш у берестяниках: чи все моє тут? Мо', чимось обділили? Чи може, хтось уже в провулку підкрався, та й поживився, шось поцупив?

А всякого трапляється. Якось поверталися матінка зі Складу, а видали їм вороняче пір'я. На перину. А воно ж легесеньке, несеш, — наче й нема його. Прийшли додому, ряднинку підняли, — батюшки-светы: нема пір'ячка, а замість пір'ячка — гіменце. Матінка, звісно, в сльози, а батько регочуться. Мовляв: от уже крадій, от уже дотепник: мало того, шо добро поцупив, а ще й отакий прикол вчудив: осьо, мовляв, красна ціна вашому пір'ю. Нате вам!

А знайшлося пір'я у сусіда. Батько його за чуба: де узяв? На базарі. На шо зміняв? На валянки. У кого? Сусід одбріхується: та я шо, та я нічого, та я ржавлею був упився, — шо ти з його візьмеш. Мусили одстать.

Ну шо на Складі видають? Казьонну ковбаску з мишатинки, мишаче сальце, борошно з хлібеди, пір'я теж, потім, канєшно, валянки, рогачі, полотно, кам'яні горщики: по-всякому буває. Коли-не-коли насиплють тобі у берестяника гнилуватих каганців, — десь вони там аж засмерділися, тож їх і видають. По свіжі каганці самому треба йти.

Отак прямісінько на схід сонця, за містечком — глелеві гаї. Глеля — то найлучче дерево. Стовбур у неї світлий, смолистий, з капами, листя наче різьблене, візерунчасте, лапате, духмяне, одним словом — глеля! Шишки на ній з людську голову ростуть, а горішки в них — ото смакота! Якшо вимочить, аякже. Так вони гіркі, та ще й не вгризеш. На найстаріших глелях, у самій гущавині, ростуть каганці. Такі вже ласощі: солодкі, круглі, липучі. Стиглий каганець з людське око буде. Вночі вони мерехтять срібним вогнем, наче місяць крізь листя промінці пускає, а вдень їх і не помітиш. Виходять до лісу ще засвітла, а як стемніє, всі беруться за руки та йдуть вервечкою, шоб не заблукать. А ще для того, шоб каганець не здогадався, шо то, мовляв, люди. Зривать їх треба

швиденько, шоб каганець не сполохався і не заверещав. А то він інших попередить, і вони одразу згаснуть. Можна, канєшно, і навпомацки рвати. Але так ніхто не робить. Ану, несправжніх набереш? Несправжні, коли світяться, то червоним блимають, наче полум'я крізь себе продувають. Саме такими — несправжніми — матінка свого часу й отруїлися. А так жить би їм іще та жить.

Двісті тридцять і три роки прожили матінка на білому світі. І не постарілися. Які були рум'яна та чорнява, таким їм і очі закрили. А воно кругом так: якшо вже хтось не врізав дуба, коли отой Взрив гахнув, той вже далі не старіється. То в них таке Паслєцтвіє, наче всередині заклинило. Але таких, вважай, раз, два, — і нема. Всі в сиру землю пішли: кого кись спортила, хто зайцями отруївся, матінка, бач — каганцями…

А у тих, хто після Взриву народився, Паслєцтвія інші, — всякі. В кого руки наче борошном зеленим припорошені, наче він у хлібеді рився, в кого зябра, в кого північний гребінець, в кого ще шось. А бува, шо й нема ніяких Паслєцтвій, хіба шо на старість ячмені аж пообсідають тобі очі, чи на непоказаному місці борода надумає рости, ще й до самих до колін. Чи на колінах ніздрі вискочать.

Бенедикт другим разом допитувався у матінки: чого та чого був Взрив? Та вони й самі до пуття не знали. Мовляв, люди гралися і догралися с АРУЖИЄМ. Мовляв, "мы и ахнуть не успели". І плачуть. "Раньше, — кажуть, — лучше жили". А батько, — вони вже після Взриву народилися, — аж визвіряються:

— І на чорта ото старе споминать! Як живемо, так і живемо! Не нами заведено!

Матінка одразу:

— Мужичьё! Каменный век! Хам!

Батько їх за волосся. Матінка у вереск, сусідів гукають, а сусіди — ані пари з вуст: все гаразд, чоловік жінку воспитує. Нема чого мішацця. Бита посуда дві небитих переживе. А чого батько на матінку весь час сердились: а того, шо матінка, бач, молода та молода, а батько геть уже викришились; накульгувать стали і в очах, кажуть, наче темна вода коливається.

Матінка:

— Ты меня пальцем тронуть не смееш! У меня ОНЕВЕРСТЕЦКАЕ АБРАЗАВАНИЕ!

А батько:

— Я тобі оце як всиплю зараз: "абразаваніє"! Я таки зіб'ю з тебе пиху! Сина собачим ім'ям назвала, на всю слободу осоромила!

І таке піде срамословіє, такі попрікання, — поки бороду собі не заплюють, не угамуються. Крутенькі були тятінька. А заморяться сваритись — націдять повний глечик бражки та й уп'ються до безтями. А матінка волосся прилижуть, подолом утруться, візьмуть Бенедикта за руцю та й поведуть його на високого пагорба коло річки; там, — він уже знав, — матінка хтозна-коли, ще до Взриву, жили. Тоді на тому місці п'ятиярусна матінкина хата стояла, а матінка казали, шо навіть вищі хороми бували, пальців не вистачить яруси перелічити; так це шо: скидай валянки та по ногах лічи? — Бенедикт тоді тільки вчився рахувати. На камінцях лічити ще йому зарано було. А нещодавно, чули, Федір Кузьмич, слава йому, рахункові прутики винайшов. Кажуть, буцімто горішки просвердлиш, на палички нанижеш і справа наліво перекидаєш. І такий, кажуть, швидкий підрахунок піде, шо аж ну! Тільки самочинно рахівницю майструвать не смій, а кому треба, — приходь базарного дня на базарь, заплати скільки положено, — полотном беруть, мишаками, — і рахуй, скільки тобі влізе. Ходить така чутка; а чи правда воно, чи ні, — хтозна.

...Отож матінка на пагорба піднімуться, на камінчика присядуть, плачуть-заливаються, гіркими сльозами умиваються, то падруженєк своїх згадають, красних дєвушек, то їм тії МОҐОЗІНИ прецтавляться. А все улицы, — кажуть, — были АСФАЛЬТАМ покрыты. Це нібито така мазь була, чорна, тверда, станеш — не вгрузнеш. От як надворі тепло, сидять матінка, причитають, а Бенедикт у грязюці грається, ліпить з глини пасочки, чи нарве жовтунців і в землю тиче, наче городить парканчика. А довкола ж роздолля: горбочки та струмочки, вітерець теплий ходить-повіває — траву коливає, а по небі сонечко яєчком котиться, над полями, над лісами, аж до Лазурних гір.

А зветься наше місто, рідна сторона, — Федір-Кузьмічськ, а до того, матінка казали, звався Іван-Парфір'їчськ, а ще до того — Сірьгей-Сірьгеїчськ, а ще раніше ім'я йому було Южниє Склади, а зовсім бозна-коли — Масква.

БУКИ

Батько привчили Бенедикта іще змалечку до всякої роботи. Кам'яну сокиру змайструвать, — чи то забавка. А він може. Зруб хатній — сам і зрубає, сам і поставить, хочеш — в кут, хочеш — в лапу, по-всякому. Піч змурує. Баню нашвидку збудує. Щоправда, батько митись не любили. Мовляв, живе ведмідь і не вмиваючись. А Бенедиктові подобалось. Залізе в баню, у тепле нутро, хлюпне на каміння яєчного квасу, шоб аж запахтіло, розпарить глелевого віника і давай себе по боках вилупцьовувать!

Вміє Бенедикт і кушнірувать, і сиром'ятні ремінці з зайця різать, і шапки шить — на все хист має. А того зайця ще спробуй упіймай. Тільки ти у нього камінцем гарненько націлився, а він раптом пурх! — і полетів. Тож усе більше з мишачих шкурок одежину кроїмо, а воно не так, шоб уже й зручно. Та звісно: з великого викроїш, а з малого й зубами не натягнеш.

Короче, все може по хазяйству. А як же інакше? Федір Кузьмич, слава йому, об'явив: "Хазяйство — діло рук кажного, розгрібай сам". Бенедиктів батько до самого скону дроворубом були, і Бенедикта думали до тої роботи пристроїть. А Бенедикт хотів Істопником буть. Так уже воно йому впало в око. Істопнику, бач, — честь і пошана, кожен шапку знімає, а той, як мимо пройде — такий гордий, шо й не поздоровкається.

Та й справді: куди ж без вогню? Вогонь нагодує, вогонь напуває, вогонь зігріває, вогонь заспіває. Як помре вогонь, — і нам на лави лягати, очі камінчиками закривати. А кажуть, було, шо й не знали вогню. Як же тоді жили? А так і жили: повзали у пітьмі, як оті червирі сліпі. А приніс людям вогонь Федір Кузьмич, слава йому. Ой, слава йому! Пропали б ми без Федіра Кузьмича, далебі, пропали! Бо то ж він усе кругом побудував-облаштував, він ясною своєю голівонькою за нас переживає, думу думає! Високо піднісся терем Федіра Кузьмича, сонце затуляє маківкою. Ні день, ні ніч не спить Федір Кузьмич, все по світлиці походжає, кучеряву бороду погладжує та за нас, голубчиків, переживає: чи ми ситі, чи ми п'яні, чи не сталося нам прикрості якоїсь, чи може й каліцтва? Є в нас малі мурзи, а Федір Кузьмич, — слава йому, — Найбільший Мурза, довгої йому жизні. Хто сани видумав? Федір Кузьмич. Хто колесо з дерева майструвать здогадався? Федір Кузьмич. Навчив нас кам'яні горщики робить, мишаків ловить та борщ варить. Навчив рахувать і писать, букви дав великі та малі, навчив бересту рвать, книжечки зшивать, з болотяної ржавлі чорнило варить, а шоб писать, розщеплювати палички і в теє чорнило вмочать. Навчив нас човни майструвать, з колод довбать та на воду пускать, навчив на ведмедя з рогатиною ходить, з ведмедя міхур виймать, той міхур на кілках розтягувать і цією плівою вікна закривать, шоб світла з віконця і взимку вистачало.

А тільки шкуру та м'ясо з ведмедя собі взять не смій, бо малі мурзи тільки й дивляться. Не можна простому голубчикові ведмежу шкуру носить. Та й то зрозуміть: як же мурза без шуби в санях їздитиме? Швиденько поморозиться. А ми ногами бігаємо, нам жарко, часом так

упрієш, шо й сіряка розпахнеш. Хоч бува й засверблять несерйозні думки: от би й мені сани, та ще й шубу, та ще й... Та то вже самовольство.

Ой, кортіло ж Бенедиктові в Істопники. Але матінка — прямо затялися, мовляв, — "Только в писцы". Батько його в дроворуби зманювали, матінка в писці пхали, сам він мріяв, як пройде коли-небудь вулицею, такий весь із себе набундючений, бороду задерши, вогняного горшка за собою на мотузці тягнутиме, — тільки іскри з дірок сиплються. От роботка неважка: набрав жару в Старшого Істопника, Нікіти Іванича, додому допер, у печі розпалив, а потім сідай та у віконце позіхай: неодмінно постукається сусідський голубчик, а бува, аж з Глухого Кінця, з дальнього кутка придибає:

— Па-а-не Істопник, Бенеди-икте Ка-арпичу, пози-ичте вогню! Жінка, дурепа, зазівалася, а у печі візьми, та й згасни. А ми саме оладочки пекли, шо ти будеш дєлать...

Набурмосишся отако, закрекчеш наче спросоння, одірвеш знехотя дупу од лежанки, чи од тубарету, потягнешся отак солоденько, — патягу-у-усі! — голову почухаєш, сплюнеш, та й незадоволеним прикидаєшся:

— От без кінця у вас таке! Мудили горохові... За вогнем не дивляться... На всіх, голубчику, і жару не напасешся! За вогнем — знаєш, аж куди нада ходить?.. А-а-а-а, ото-о-ж... а ноги, либонь, не казьонні. От народ, от народ... Хто інший плюнув би, зарікся з вами зв'язувацця... Ходють і ходють. Самі не знають, чого ходють... Ну, чого тобі? Вогню?

Запитуєш отако, наче сам не бачиш, чого йому треба, і дивишся похмуро, і пащеку на сторону кривиш, наче зранку в роті завонялося, чи наче тебе от-от виверне. А все це по роботі. Должность у тебе, у служивого, така. Голубчик знов заскиглить:

— Бенеди-икте Ка-а-арпичу, засту-у-упничку, ой, ви-и-и-ируч, рідне-е-есенький. Так уже дякуватиму... Так уже дякуватиму... Та чо' ж це я... у мене ж оладочки гаряченькі... десь тут із собою були... охололи трошки... вибачай...

Отеперечки треба буркнути собі під ніс: "Ола-а-дочки...", але, Боже збав, самому не брать — голубчик все знає, він сам тишком-нишком все, шо треба, у куточок покладе, а ти все: "ола-а-адочки...", — сердито так, але не пережимаючи. Шоб голос отако нижче, нижче, і на бурчання перейшов. А сам повагом, з відтяжечкою, совочком жару загребеш і, через плече, голубчикові: "Горщика хоч приніс?..." — "Аякже, аякже, заступничку, ой, виручив, ріднесенький..." — та скількись там йому й одсиплеш. Якшо отак, по-государственому, до роботи ставитимешся, тут тобі й од людей пошана — бач, які в нас пан Істопник строгий! — казатимуть, ще й сурпризи од людей не вибуватимуть. Тільки двері за голубчиком закриються, отак крадькома зирк! у віконце: чи вже пішов?.. і до клуночка. Ану, шо ж він там приніс. Мо' й справді оладочків. Може, сала. Яйце печене. Хто бідніший — просто ржавлі нарве. Теж згодиться.

Ех-х-х, мрії солоденькі!.. А вийшло так, як матінка схотіли. Затялися: три поколения ЕНЬТИЛИГЕНЦИИ в роду была, не допущу прерывать ТРОДИЦИЮ. Ех-х-х, матінко!!! І до Нікіти Іванича пошушукатися бігали, і до хати його за рукава притягували, шоб удвох на батька насідать, і руками батькові перед носом вимахували. Бува, й до вереску доходило. Батько й плюнули: та ооййй... та чорти вас бери, та хай вам... та робіть шо хочете... Але потім не кайтеся.

Тож і вийшло по матінкиному. Вивчив Бенедикт азбуку, або ж, по-научному, алфавіт, напам'ять, — а воно ж неважко: А, Бе, Ве, Ге, Де, Є, можна Йо, Же, Зе, І, Й, Ке, Ле, Ме, Не, О, Пе, Ре, Се, Те, У, Фе, Хе, Це, Че, Ше, Ще, Ъ, Ь, Е, Ю, Я, — а ще, звичайно, наука кожній букві научну назву дає: "люди", чи там "живете", чи там "черв". І ходить тепер Бенедикт у Робочу Хату працювать. Теж робота непогана. Прийдеш зранку, — а там уже натоплено, свічки з мишачого сала засвічені, сміття виметене, — красота. Видадуть йому берестяні книжечки, видадуть сувій, звідки

списувать, помітять: од сих до сих, — і сиди собі у теплі, переписуй. Тільки місце для картиночок залишай. А картиночки потім Оленька-голубонька своєю білою руцею наведе: курочку намалює, чи там кущика. Не так, шоб уже сильно схоже, а все одно приємно подивитись.

А списує Бенедикт оте, шо Федір Кузьмич, слава йому, настрочив: скаски, чи може паученія, а ще стіхи. Такі ж у Федіра Кузьмича, слава йому, стіхи хароші, аж часом рука затремтить, очі затуманяться і весь наче раптом ослабнеш і кудись попливеш, чи наче грудка посередь горла стане і ковтнути ніяк. Є стіхи ясні, кожне слово понятне, а є й такі, шо тільки головою похитаєш. Оце нещодавно Бенедикт списував:

Ґорниє вєршини

Спят ва тьмє начной;

Тіхіє даліни

Полни свєжей мґлой;

Нє пиліт дароґа,

Нє дражат лісти…

Падажді нємноґа,

Атдахньош і ти.

Тут усе й дурному ясно. А оці:

Бєссонніца. Гомер. Туґіє паруса.

Я спісак караблєй прачьол да сєрєдіни:

Сєй длінний вивадак, сєй поєзд журавліний,

Што над Елладаю каґда-та паднялса...

— отут уже тільки крекнеш і в бороді почухаєш. А то ще:

Нард, алой і кіннамон

Блаґавонієм баґати:

Ліш павєйєт аквілон,

І закаплют арамати.

Он воно як! Ану, спробуй тутечки розібрацця, шо й куди закапле. Бага-а-а-ато слів усяких знає Федір Кузьмич, слава йому. Так на те він і пает. Робота не легенька. "Ізводиш єдиного слова ради тисячі тон славєсной руди", — так каже Федір Кузьмич. Це він заради нас так карається. А в нього ж і без нас бозна-скільки роботи.

Кажуть, надумав він криву палицю із дерева різати та дугою гнути, а називать її велено буде — карамисла. Та нам все одно, аби панська воля, нехай буде карамисла, а шо й до чого — то не наше діло. І носити на тій дузі дзбани з водою, шоб руки не одтягувало. Може, на весну тії карамисли комусь і видадуть на Складі. По-перше — санітарам, не проти ночі згадані, потім — мурзам, а там, дивись, і нам перепаде. А весна вже й незабаром. Струмочки задзюрчать, квіточки повитикаються, молоденькі дівчата у сарахвани понаряджаються... Як заходишся, бува, мріяти! І Федір Кузьмич, диви, теж сочинив:

О вєсна бєз канца і бєз краю!

Бєз канца і бєз краю мєчта!

Узнаю тєбя, жизнь, прінімаю,

І прівєцтвую звонам щіта!

Тільки чо' це "звонам щита"? Щит же для указів — дерев'яний. Як ото прибиваєш указ чи про дорожню повинність, чи шоб не сміли самочинно сани майструвать, чи в кого які недоїмки, — мало мишачого м'яса здав, абошо, — чи може Складський День укотре переносять, — тоді щит не дзвенить, а глухо так побрякує. Так йому ж нема закону, Федіру Кузьмичу, слава йому. Оно, шо він сам про себе каже: "Гардісь, — мовляв, — таков і ти, пает, і для тєбя закона нєт". Тож і ми йому не указ.

Разом з Бенедиктом у Робочій Хаті другі писці в рядочок сидять. Оленька, голубонька, картиночки малює. Така ж гарна дівчина: оченята темні, коса русява, щоки — як вечірня зоря, от наче завтра вітер буде, — так і розквітають. Бровенята півмісяцем, або ж, як тепер буде велено казать, карамислами; шубка заяча, валянки з підошвами, — мабуть, багатого тата доця; на роботу Оленьку в санях підвозять, після роботи знов сани дожидають, ще й не прості: трійка. Під шлеєю перевертні ногами тупотять, перебирають; корінний норовистий, ще, диви, зубами цапне, а припряжні й поготів. Як ти тут до Оленьки підступишся? Бенедикт лише зітхає та крадькома задивляється, а вона вже знає, цяця: оченятами отако кліпне, а голівонькою отако поведе. Ти ж моя скромниця.

...Тож чимчикує Бенедикт на роботу, на всі боки поглядає, Істопникам вклоняється, саней сторониться, морозцем дихає, синім небом любується. Зазівався на красуню, шо повз його дріботіла, та й бемць! — лобом об стовпа. Ой-й-й, йо-о-о-о-о-о!... а хай же ж вам та бодай же ж вам і так, і отак, і розтак, і перетак! Понаставляють не скажу чого, б-блін!..

Стовпи ці ставить Нікіта Іванич, Старший Істопник. Матінки покійної давній приятель. Так само Прежній. Років йому, мабуть, триста, а може й

більше, хтозна. Кто тобі буде ще й врем'я підраховувать? Хіба ми знаємо? Зима-літо, зима-літо, а скільки разів? — от і збився, думаючи. Пальців же десять, та на ногах — десять, щоправда, в кого й по п'ятнадцяти росте, в кого й по двоє, а от, скажімо, у Семена з Мусарних Прудів, на одній руці ціла купа малесеньких пальчиків, наче корінців, а на другій — і зовсім дуля. Таке йому випало Паслєцтвіє.

Цей Нікіта Іванич з матінкою приятелював. До хати зайде, ноги витре, — "раз-ре-ши-те?" — на тубарет всядеться, та й знов за Прежнє.

— Полина Михайловна, а Кузьминского помните? Ха-ха-ха. А как Вайсман приезжал, помните? О-хо-хо. А Сидарчук-то, сволочь, помните, всё доносы писал, и где теперь те доносы? Пыль, всё пыль! А как Ляля кофе варила! Кофейку б сейчас...

Матінка то регочуть, то схлипують, то їм Моґозіни з голови нейдуть, а то раптом: зачем бы это Сирень пропала; Сірєнь — це буцімто квітки такі, на деревах, кажуть, росли та духмяні були. Батько всіх отих балачок геть не видержували, вискочать на подвір'я і бігом рубати дрова: хекк! хрясь! хекк! хрясь! Бісися ж — не бісися, а хіба Нікіті Іваничу хоч слово впоперек скажеш? — як він є Старший Істопник.

Всяку роботу Бенедикт знає, все може робить, та й інші голубчики теж, либонь, не безрукі, а вогню не добудуть. А приніс людям вогонь Федір Кузьмич, слава йому, а тільки як воно було, де він отого вогню позичив, ми не знаємо. Туто хоч би й днів зо три думай, не додумаєшся, хіба шо голова заболить, наче яєчного квасу перепив. Хтось каже: з неба звів, хтось бреше, буцімто тупав ніжкою Федір Кузьмич, слава йому, а земля на тому місці візьми та й запалай ясним полум'ям. А все може буть.

А дивиться за вогнем Нікіта Іванич. Малі Істопники всі до нього додому ходять, у кам'яні горщики діряві жару набирають, та й до себе додому тягнуть. Ой, хароша робота!.. Ой, хароша! Сиди собі у хаті, у

вікно виглядай та голубчиків із сурпризами дожидай. День у день голубчики на роботі: хто в Робочих Хатах штані протирає, хто на болоті ржавлю заготовляє, хто на полі ріпу садить, хто де. А піч, вона догляд любить; тільки додому опізнився, — зирк, а вже й згасло. Зазівався, — а вже й жар вихолов. Оце щойно гуляв по ньому синій вогник, і кожна трісочка зсередини, наче жива, світилася, червона, прозора, наче там хтось дихає, чи слово сказати хоче, — а вже й по всьому. Мовчить, сіра, захолола, наче там хтось помер.

Так він і помер. Вогонь. Ото-о-о-ож... Не збагнути. Таємниця.

А де таємниця — там і служба государева.

ВЕДІ

Зросту Нікіта Іванич невисокого, тілом щуплий, борідка миршавенька, оченята малесенькі, наче в курки, а волосся на голові стільки, шо аж страх бере. Він ще в Прежнє Врем'я, до Взриву, зовсім дід був, кашляв, помирати надумав. Він матінці про це розповідати полюбляв, по сто разів повторював, неначе тим пишався. Бува сидить, розказує: а тут это хозяйство ка-ак жжахнет — и вот он я. И живу, и помирать, голубчики, ре-ши-тель-но не намерен. И не уговаривайте.

Матінка й собі так само помирати не збиралися, та каганці, прокляті, довели. А після матінкиної смерті Нікіта Іванич не те шоб шось, а наче помовчазнішав, почав людей цуратися. Та воно й понятно: Прежніх, бач, вже майже й не лишилося, хіба шо перевертні, так вони ж начебто й не люди, а з теперішніми голубчиками, з нами тобто, не дуже-то й розбалакаєшся. Та й то казать: Прежні нашої розмови не розуміють, а ми їхньої.

А бува таке шось ляпнуть, наче малі діти, їй-Богу. Як батько з матінкою іще не померли, хазяйства в них, звісно, шо більше було. І курей держали, і червирями товченими запасалися, і Котя був: мишаків

ловити. Тільки матінка ледача були та нехазяйновита. Їм би саме влітку яєць назбирувать, — взимку квас варить. Бо прийде осінь, та похолодає, кури на південь подадуться, чи ще повернуться? Тут тільки встигай кругом!

А вони другим разом кажуть: а давайте запрём их, пусть дома сидят, круглый год нам яйца несут. Чи ви таке чули?! Так ти їх і вдержиш! Давай, лови за ноги! Дзьобом тобі лоба розіб'ють, ото й усе! А то ще: а жаль, что их есть нельзя: я бы курочку с удовольствием покушала. І сміх і гріх; батько так сміялися! Ой, дурна ж ти, кажуть, ой, дурна! голова твоя порожня! Оно й Клим Данилич, теж собі курачку пакушав: і де він теперечки? Мало того, шо сам помрє, та ще й як помрє: весь почорнів, роздувся, як колода, та й репнув; та якби ж то воно все: у нього ж і земля на могилі осілася, провалилася, і вогні там бродять недобрі, холодні, і смердота така, шо аж двічі посилали хлопців піском досипать, а воно все одно.

І Нікіта Іванич туди ж: нічо' не розуміє, а хтозна-шо верзе. Якось каже: никакой кыси нет, а только одно людское невежество. Он воно як. А хто ж тоді людям жилу рве? Хто з шиї кров п'є?! Га?! Як не знаєш, то помовч. Помовкуй у тряпочку.

Так оцей Нікіта Іванич якоїсь халєри почав по всьому містечку стовпи ставити. На стовпі біля своєї хатки вирізав: "Никитские ворота". А то ми не знаємо, чиї. Ніяких там воріт насправді нема. Погнили. Та нехай уже. Десь іще виріже: "Балчуг". Або: "Поляна". "Страстной бульвар". "Кузнецкий Мост". "Волхонка". Запитаєш його: Нікіто Іваничу, а чо' це ви? А він тобі: чтоб память была. Пока я жив, а я, как видишь, жив всегда, желаю внести свой посильный вклад в восстановление культуры. Глядишь, через тыщу-другую лет вы наконец вступите на цивилизованный путь развития, язви вас в душу, свет знания развеет беспробудную тьму вашего невежества, о народ жестоковыйный, и бальзам просвещения прольётся на заскорузлые ваши нравы, пути и привычки. Чаю, допрежь всего, РИНИСАНСА духовного, ибо без такового любой плод технологической цивилизации обернётся в ваших

мозолистых ручонках убийственным бумерангом, что, собственно, уже имело место. Засим, не смотри на меня аки козёл, исподлобья, взглядом тухлым; когда слушаешь, рот широко не раззявывай, и ногу об ногу не заплетай.

Звісно, шо попервах голубчики озлилися — страшне. Прокинешся вранці, очі продереш, а в тебе перед самим вікном ота хрєнь стирчить: "Арбат". Світла з того віконечка і так трошки, взимку, з пузирем, і того менше, а тут ще й, понімаєш, арбат отой, наче срамний уд на весіллі. Тож і вивернуть його к чортовій матері: на розпалку пустять, чи підлогу латати. Чи довго людині розсердитись: пальця покажи, а він уже й розсердився. Нікіті Іваничу по шиї не надаєш: начальство, а сусідському голубчикові — з превеликим задоволенням. Бо сусід — то діло не простеє, це тобі, як-то кажуть, не всякий-який, не захожий, не каліка перехожий. Сусід сусідові дається, шоб серце обтяжувати, розум каламутити, норови розпалювати. Од того сусіда наче чимось тхне, чи турботою важкою, чи може неспокоєм. Бува, як засяде думка в голові: от чо' це він, сусід, такий, а не отакий? Нашо це він?.. Подивишся на нього: оно, на ґанок вийшов. Позіхає. На небо дивиться. Сплюнув. Знов у небо втупився.

Думаєш собі: і шо він там так видивляється? Шо він там не бачив? Стоїть ото, стовбичить, а чо' стовбичить — і сам не знає. Озвешся до нього:

— Агов!

— Чево?..

— А нічіво! От чєво. Розчевокався, чевокало... Чо' розчевокався?..

— А тебе чево?

— А нічіво!

— Ну и молчи!

— Сам помовч, бо зара як влиндю!

Отак, бува, й поб'єшся, бува й до смерті, а бува, шо тільки руки-ноги поламаєш, око там виб'єш, абошо. Бо сусіди ж.

Ой, і душогубства ж спершу через тії стовпи було, але перегодя, канєшно, притерпілися, просто "арбата" зішкребуть і шось новеньке виріжуть: "Туто живе Пахом", чи матєрне. Матєрне інтере-есно вирізувать. Ніколи не набрида. От наче й слів небагато, а слова ж усі такі веселі. Бадьорі. Оце якшо комусь настроєніє сурйозне, чи плакать охота, чи знемога нападе, слабкість, — ніколи він матюка не скаже й не напише. Та якшо злість душить, чи сміх розбирає, чи чомусь сильно здивуєшся, — отоді воно наче саме виліта.

ГЛАГОЛЬ

Оце ж Нікіта Іванич стовпів понаставив, а Бенедикт собі голову розбивай. І шишак тепер вискочить. От халєра. Та це ж і дівчата підсміюватимуться, шепотітимуться. А то ще й язика показуватимуть. А то ще, Боже збав, з-за воріт навздогін верещатимуть, дражнитимуться: "Шишак! Шишак!" А то ще, може, забіжить якась поперед тебе на стежку, на дорозі стане, спідницю задере та й голу дупу виставе: шоб аж допекло. А воно й справді, допікає аж до сліз. А ті, шо в хаті заховалися, регочуть, аж заходяться, наче ті русалки: реготу — мішок і торба, а хто регоче — і не видно, хоч ти головою верти, хоч вухами, хоч чим хоч. А од тих хат, де регочуть, диви, регіт і на другі хати перекинеться, які в другому рядку, а там і по третьому рядку піде, а там і по всій слободі, та то вже завжди так, наче пошесть якась, наче в когось загорілося і вітер роздмухує, жене полум'я од садиби до садиби, не приведи Господи, а спробуй-но тільки поткнутися до когось у хату, хоч би й двері вибий чоботом і гаркни, аж осатанівши: "Ну чо'?! Чо' розсідаєтесь, каз-зли?! Шо смішного?!" — а не скажуть. Бо не знають.

Ти гля, яка од отої дупи образа важка, хоч бува, шо й інтересно на голих подивитися: думки всякі грають, серце стука, не помітиш, як і врем'я промине. Так, тоді інтересно, а зараз ні, і чого б воно так?

А мабуть того, шо намір проти тебе направлений, шоб знав ти своє місце: нижче за нижче, — і не висовувався. Як хтось із тебе насміявся, — він наче владу над тобою показав, а ти, братику, наче в ямку скотився.

Та й тут є над чим поміркувать. Якби ж то воно все таке просте було. А чо' ж тоді малі мурзи, шо за нами наглядать приставлені, ніколи не сміються? Чо' ж дивляться, наче тебе з поганої ями відром вичерпано? Чо' розмовляють, зуби зціпивши, наче шось коштовне в роті мають та бояться упустити, бо ти одразу хвать та тікать? А очі ж які роблять: напустять повні очі каламуті і так ото: наче й не кліпають, а наче й крізь тебе глипають? А ще... та цить, бо то вже напевне самовольство. Нє, нє, Боже збав таке думать. Нє-є.

...Оце ж понаставив дурний дід, Господи прости, стовпів, а Бенедикт ще, чого доброго, прізвисько на все життя матиме: Шишак. Оно, які тільки деяким голубчикам прізвиська дають: Гнилоїд, чи Трясогуз, чи ще там якесь, хто яке заслужив, чи, може, звичка в кого-небудь така огидна, чи Паслєцтвіє занадто бридке, абошо. А от у Бенедикта ніяких Паслєцтвій зроду не було, лице чисте, рум'янець здоровий, сам тілом міцний, хоч сьогодні оженися. Пальців, — він рахував — скільки має буть, не більше і не менше, без перетинок, без луски, навіть і на ногах так само. Нігті рожеві. Ніс — один. Очей двоє. Зубів шось забагато, тридцять із гаком. Білі. Борода золота, волосся на голові трошки темніше і в'ється. На пузі теж. На цицьках теж. Пуп — там, де й має буть, в акурат посередині. Срамний уд теж посередині, але нижче. Нічогенький. Прямо тобі гриб лісовий. Тільки без цяточок. Хоч би й зараз дістань та кому хоч покажи.

Ти тільки гля, де він отого стовпа утнув: прямо біля Робочої Хати. Та хіба ж це не самовольство? Саням же ніяк буде розвернутися! Бенедикт набрав жменю снігу, приклав до шишака і стояв, розбираючи напис:

"Первопечатник Иван Фёдоров". Ти ба, який швидкий! Ану, бігом вивернуть. Бенедикт піднатужився, обхопив отую хрєнь важкенну, смикнув, та й вивернув. Ще й об землю гепнув. Ще й носаком копнув. Подивився кругом. Нема нікого. От шкода, не бачила Оленька, чи інші дівчата, скільки в ньому сили, в Бенедиктові.

А в Хаті вже наро-о-одуууууууууу... Як грибців у кошику. І Оленька-голубонька вже тут... Сидить, зашарілася. А на Бенедикта таки зиркнула. Харашо. І Варвара Лукинишна тут, — з Оленькою розмову заводить, бабські побрехеньки. І сирітка Ксюня. І Васько Вухатий.

Скоро вже оголосять: начинай работу. Добре, хоч не запізнився. Запізнитись, — то нічого, але ж будуть ото переглядатися та перешіптуватися: а часом не заболів, не приведи Господи? Тьху, тьху, тьху, шоб не наврочить. Щоправда, наскільки Бенедикт пам'ятав, ніхто з їхньої Хати ще ніколи не заболів, тьху, тьху, тьху. Горло дере, чи в голові гуде, — то нє Болєзнь, не приведи Господи. Пальця поламав, чи око підбили, — теж нє Болєзнь, не приведи Господи. Гикавка другим разом нападе, — теж нє Болєзнь, не приведи Господи. Як гикавка нападе, скажеш тричі:

Гикавка, гикавка,

Піди до води,

Кого хоч напади,

Хоч бика, хоч корову,

Хоч дівчину чорноброву,

— вона одразу де й дінеться. Або, скажімо, ячмінець на оці вискочить, — ну, тут уже сильнішого замовляння треба, шоб подіяло. Тричі дунути, тричі плюнути, на одну ногу стати, та так на ній і стояти, а

рукою за другу ногу схопитися, та так її й тримати, та, не дай Боже, не впасти. І замовлять отак:

Ячмінець, ячмінець,

На тобі гостинець,

А нема гостинця,

То нема й ячмінця.

І отого ячмінця наче рукою зніме. А то так само не Болєзнь.

А яка вона, та Болєзнь, і коли прийде, і шо тоді буде — ніхто не знає. Та про неї й не балакають. А якшо й балакають, то потихеньку. А якшо й перешіптуються, то тільки як нема неподалік Васька Вухатого.

А про те, шо він підслуховує, всі вже знають. Треба ж комусь. А вух у нього — сила-силенна: і на голові, і під головою, і на колінах, і під колінами, і у валянках — вуха. Різні: великі, малі, круглі, довгі, і просто дірочки, і трубочки рожеві, і на щілини схожі, і волохаті, і голі, — всякі. Спитають його:

— Васько, і куди тобі стільки вух ?

А він:

— А це не вуха.

— А шо ж тоді?

— і встромлять йому у вухо, шоб покепкувать, недогризок, чи недопалок, чи ще якусь гидоту. А самі главні вуха, якими він і

підслуховує, під пахвами ростуть. Тож він, якшо за свою роботу береться, спершу мусить лікті розчепірити, аби краще чуть. І часто-густо мало не плаче з досади: прям, чи й не тайна, всім же ясно: розчепірився, — значить, підслуховуєш.

А у Варвари Лукинишни теж нещастя: ой, страшна, сердешна, хоч і не дивися. Голівонька облізла, ані волосинки, а по всій по голівоньці півнячі гребінці так і коливаються. І з одного ока теж гребінець лізе. То зветься "пітушина бахрама". А то так само нє Болєзнь, не приведи Господи. То Паслєцтвіє. А так вона жіночка непогана, ще й писать уміє гарно та чисто. А якшо в тебе чорнило вийшло, завжди свого наллє.

А бахрама — то нє Болєзнь, не приведи Господи. І санітарам нема чого приїжжать, нє, нє, нє.

Тут ударили в калатало: начинай работу. Бенедикт сів за стіл, зняв зі свічки, поплював на письмову паличку, підняв брови, витяг шию і заглянув у сувій: шо ж йому сьогодні переписувать. А дісталися йому сьогодні "Скаскі Фьодора Кузьміча".

"Жилі-билі дєд да баба, — строчив Бенедикт, — і била у ніх курачка Ряба. Снєсла рас курачка яічка, нє прастоє, а залатоє..." Ой, Паслєцтвія! Кругом Паслєцтвія! Оно, у Анфіси Тірентівни теж минулого року з курями біда сталася. Та ще й які кури були: одна в одну, які нічогенькі, такі й чималенькі. Яйця несли чорненькі та рябенькі — прямо на красоту! Квас з отих яєць миттю в голову вдаряв. Мекнеш того кваску ковшик і тільки — ввух! На подвиги потягло. Глянеш навколо, — а все кругом двоїться. Оно дівка пішла — а їх наче двоє. Гукнеш:

— Дівча-а-ата! Ану, гайда зі мною балувацця!.. — а вона я-як чкурне. Нарегочешся-я!.. На Анфісу Тірентівну глип! — а її теж двоє. Але! — до неї побалувацця і не під'їжджай, бо вийдуть Палікарп Матвєїч, а їх так само двоє, а нам того не треба, бо вони й одні жаху наганяють.

А як тії кури гарно співали! Отак, бува, влітку, вечоріє-сутеніє, місяць на небі сходить, зоря догоряє, вже роса впала, квіточки розпахтілися. Хлопці та дівчата на призьбу посідають, горішки мочені гризуть, каганцями ласують, зітхають, чи штовхаються та щипаються. Ті-ільки перша зірочка на небо викотиться, кури й заспівають. Спочатку клацають, наче дощечки, потім трррррр, трррррр, потім бу-бу-бу, а як уже зовсім розспіваються, — то такі рулади грянуть, так уже серце розтривожать, от наче летиш, чи бігом з гори біжиш, чи наче стіхи Федіра Кузьмича, слава йому, якісь не дуже понятні, згадалися:

В чьорнам нєбє — слава начєртани —

І аслєплі ґлаза прєкрасниє...

І нє страшна нам ложе смєртнає,

І нє слатка нам ложе страснає.

В потє — пішущий, в потє — пашущій!

Нам знакома іноє рвєніє:

Льохкій оґнь, нат кудрямі пляшущій, —

Дунавєніє — вдахнавєнія!

А як прийде осінь з дрібним дощиком та вітрюганами, слобідські кури всі разом на південь собираються. Хазяї зажуряться, проводжати з хати вийдуть. От найстарша кура наперед вийде, одну ногу виставе, крилом змахне, — і вони всі хором я-як грянуть напослідок. Заспівають на прощання, злетять попід самі небеса, покружляють над рідною стороною, а потім витягнуться у вервечку, і вже по двоє, кура до кури, й полетять. Махаєш їм хусточкою вслід, а жіночки, бува, й порюмсають трошки.

Отож ті самі кури й показилися. Перестали літати, кинули співати, осінь проминула, вже й зима на носі, всі пташечки кругом вже давним-давно на південь подалися, а цим, скаженим, — наче все одно. Анфіса Тірентівна їх і віником, і лозиною, — упираються, настовбурчуються, та ще й наче людським голосом забалакали. "Куда-а?" — запитують. А яйця з них поперли білі, страшні, здорові. Молодиця нажахалася, мало з глузду не з'їхала. Кинулась бігом по Бенедикта, шоб той підсобив. Тож вони удвох отих поганих курей всіх заразом і передавили. Одне яйце для курйозу залишили. Бенедикт його потім Нікіті Іваничу показав. Старий — от геть нічого не боїться! — розбив яйце о краєчок миски, а там — Господи, твоя воля! — жовта рідка бульба в якійсь наче воді перекочується, а квасного солоду нема й сліду... Господи, Боже! Дід аж з тубарету підхопився, аж загорлав: где остальные?! — страшним таким голосом. Заспокоїли його, посадовили: все гаразд, не бійтеся, Нікіто Іваничу, самі знаємо, не маленькі. Всіх до єдиної, пакосних, винищили, у курнику березовим димом накадили, шоб не завелося знов чогось нехарошого, і Гогу Юродивого приводили, шоб закляття наклав: на чотири кути, на чотири двори, з-під моря зеленого, з-під дуба паленого, з-під каменю горючого, з-під козла вонючого; тай, тай, налітай, направо дуну, наліво плюну, айн, цвай, драй. Крепке закляття, перевірене, має подіяти.

Нікіта Іванич за стіл сів, очі заплющив, щелепи отако зціпив, так і сидів. Потім запитав, шо такого кури їли перед тим, як сказитись. А хіба ми знаємо. Він і до Анфіси Тірентівни ходив, розпитував, і думав довго. А бульбу ту жовту, шо в яйці завелася, на сковороді собі засмажив і з'їв. Їй-бо, з'їв!!! І нічо' йому не зробилося.

Та він і вобше їсть не те, шо люди. Червирів йому і не показуй. Матінку, правда, од їх теж нудило. А Бенедикт з дитинства на тих червирів полювать наловчився. Отак, бува, разом із хлопцями грається, в струмочку, чи в калюжах, — у містечку глинистих струмків багато, — і весь час у воді руками пошукує, на червирів полює. Червирі, вони сліпі, дурні. Отак наловиш десь із пару дюжин, на прутика нанижеш, висушиш, а потім їх потовчеш. Які ж вони тільки солоні! До мишачого

борщику сама перва приправа. Батько завжди Бенедикта за це хвалили і самі теж коли-не-коли на червирів полювали, а матінка скривляться і руками махають. Бенедикт якось Нікіті Іваничу цілу низку подарував. Так вони у нього й провисіли на мотузочку, навіть і не доторкнувся. Приплenталася сусідка, — позичити вогню, — розохалася: пропада добро. Той і оддав — усіх до єдиного. Та їх же ж така морока ловить, скільки грязюки перецідиш, поки червиря того намацаєш, а він ще й звивається, у пальці тобі впивається. Спробував би сам попорпаться! А не сусідам роздавать.

А то якось навідався Бенедикт до діда, а той сидить та ложкою клей жовтий їсть, такий, як оце на глелях, на стовбурах їхніх, капи бувають.

— А шо ви ото робите, Нікіто Іваничу?

— МЬОТ ем.

— Який ще МЬОТ?

— А вот что пчёлы собирают.

— Та ви при своєму розумі?!

— А ты попробуй. А то жрёте мышей да червей, а потом удивляетесь, что столько мутантов развелось.

Бенедикта з переляку аж у піт кинуло, вийшов бороду задерши, сам не свій, не розбираючи дороги. Ой, стра-а-ах: дід сам-один до бджіл у дупло лазив... Потім, звичайно, все хлопцям розказав. Тільки головами похитали.

— Отакої. Бджола нагидить, а ми їси за нею?!

А Півторак, — у нього півтора обличчя, і третя нога росте, — каже:

— А чо' це Нікіта Іванич нас на такі діла підбиває? А ще пан Істопник... А пам'ятаєте, як на Муркіну Горку хлопців водив, все хтів, шоб землю рили... Мовляв, ШАДЕВРИ там пагрєбєни. А ще там нібито должон бути дідько, чи то дядько кам'яний, здоровезний і сам ДАВИД. Та нас вже є кому давити, куди нам ще одного...

А точно, він таки водив. Нібито на Муркінай Горкє в Прежнє Врем'я МОЗЄЙ був, і нібито там, у землі, білі камені закопані, тесані, сороміцькі. Нібито вилиті дівки та хлопці, у чому мати народила; і цицьки у них, і все. Воно, канєшно, можна було б і подивитися, але ж, не дай Боже, то самовольство? Та й копать там — не перекопать. Та й здалися нам ті кам'яні дівки, коли оно, — живих скільки бігає? То вже, мабуть, дід казиться помаленьку. Довго за ним після того дітвора ганялася і навздогін дражнилася: "Нікіто Іванич! Зніми штані на ніч! А як дєнь, то знов надєнь".

Так воно нічим і закінчилося.

...Бенедикт зітхнув, зняв смітинку з письмової палички і швиденько дописав скаску про Рябу. І місце залишив, нехай Оленька курочку намалює. А потім книжечку винесуть на базарь і на мишачків зміняють. На низку мишачків гарненьку книжечку можна вимінять. А обмін тільки государственний, самовільно книжечки переписувать не смій, дізнаються, — випишуть тобі гарячих.

А то ще кажуть... та цить, нехай Васько Вухатий десь подалі стане. А то ще кажуть, нібито десь книги є, тобто книжечки давні, старопечатні. Чи правда то, чи ні, але ж ходить така побрехенька. Нібито ще до Взриву тії книги вже були.

А ще брешуть, нібито в лісі галявина, а на галявині — білий камінь-горикамінь, а під тим каменем скарб заритий. Отак нібито темної ночі,

як не буде видно ні місяця, ні зірок, на тую галявину маєш прийти, але неодмінно босоніж і спиною наперед, та ще й примовляючи: "Не те беру, шо геть біжить, а те, шо у землі лежить", а діставшись на місце, тричі навколо себе обернутися, тричі висякатися, тричі плюнути, та й промовити: "Земля одрийся, скарб одкрийся", — а тоді перед очима туман попливе і з лісу скрегіт буде чуть, і отой камінь-горикамінь одвалиться, і скарб одкриється.

І там оті книги й заховані, і світяться вони наче повний місяць. А більш одної не брати, не чіпати, а взявши, бігти геть не озираючись, а як зробиш шось не так, перед очима знов туман попливе, а як отямишся, — зирк, — аж ти сидиш на своїй хаті верхи, на самісінькому конику, а в руках наче й нічого не було.

І нібито ті книги бачили у людей.

ДОБРО

Ударили в калатало на обід. Додому йти далеко, тож Бенедикт ходив обідать до Столової Хати. За дві бляшки обід з двох страв дають. Не такий, як свій, та хіба ж уже й свій такий уже наваристий? Зате недалеко йти. За Оленькою сани присилають, вона вдома обідає. Цяця.

Як причепилася до Бенедикта Варвара Лукинишна. Вона вже давненько на нього одним оком поглядає. Ви, мовляв, до Столової Хати? і я з вами. І бахрама у неї на голові так і коливається. Як треба, то й ходімо. Пальця послинити, свічку загасити, — чи довго?

У Столовій Хаті страшне, скільки народу!.. Бенедикт Варвару Лукинишну з тарілками до прилавку підштовхнув, шоб у чергу стала, бо зара ще хтозна-скільки людей набіжить, — а сам метнувся до столів і два місця одпихав. І ложиці поклав: тут, мовляв, зайнято. І ногою загородив, шоб не потикалися. І лікті якнайширше розчепірив. І морду насупив: теж допомага.

Хтось чужий розбіжиться зайнять місце, гляне Бенедиктові у личко, та, якшо боязкенький, одразу вшиється: та не приведи Господи, подумає, ще з таким рилом зв'язувацця; сяду десь подалі, у куточок... Отакий май розум на всяке діло.

Чад пливе. Тарілки парують, ложиці стукають, свічки потріскують. Душно. Кухарі репетують нестямними голосами:

— Та хто там ржавлю в хаті палить, — ану, геть звідси! Вже нема чим дихати!

Але, звісно, шо ніхто й не поворухнеться.

А ось і Варвара Лукинишна з тарілками. Майже не пролила, хоч і штовхалися сильно.

Шо ж у нас сьогодні. Знову мишача юшечка. Государственa їжа — це тобі, канєшно, не домашня. І мишаки начебто ті самі, а того смаку, канєшно, нема. Не сильно навариста. Зате червирів у юшечку набухано, — аж щелепи зводить. От червирів не жаліють. Пересолюють юшечку. А у ній ложицею поганяєш-позачерпуєш, — один хвостик мишачий. Ну, ще оченята. Реберця.

Воно, канєшно, й кухаря треба зрозуміть. Він же ж, мабуть, тушки приховає, потім ліпші шматочки повибирає та й додому, діточкам несе.

Та будь-хто таке робив би. Для стороннього ж варить, для незнайомого, то одне: хтозна, шо воно за людина? А для рідної дитинки — то зовсім інше. А деякі кажуть: на всіх, мовляв, тре' варить однаково. Та де ж це таке бачено?

Чужий — він і є чужий. Шо в йому харошого? Якшо не дівка, канєшно. Шо харошого? А може він, чужий, не такий вже й голодний. А може, він як-небудь і обійдеться. Передумає їсти.

А свій — він теплий. У нього й очі не такі. Заглянеш — і сам бачиш: їстки хоче, їстоньки. Прям відчуваєш, як у нього живота підтягло. Свій — він трошки такий, як ти сам.

Варвара Лукинишна зітхає:

— Я дивлюся, вони мишаків нечищених кидають.

— Кажуть, нема кому працювать.

— Та я розумію, але все ж таки... А приходьте до мене, Бенедикте, я вас доброю юшкою пригощу.

— От спасіба, Варваро Лукинишно. Коли-небудь — обов'язково.

А в самої, бідолашної, гребінець так і випирає з ока. Прям хоч не дивися.

— Я вас, Бенедикте, весь час хочу запитати. Я, бачте, стіхи Федіра Кузьмича, слава йому, переписую... А там раз-поза-раз: конь, конь. Що таке — "конь", ви не знаєте?

Бенедикт задумався. Потім ще задумався. Навіть почервонів од задуми. Сам же хтозна-скільки разів оте слово писав, але якось не замислювався.

— Мабуть, то мишак.

— А чого ви так вважаєте?

— А того, шо: "алі я тєбя нє холю, алі єш авса нє вволю". Точно, мишак.

— А як же тоді: "конь бєжит, зємля дражит"?

— А мабуть, шо чималенький такий мишак. Та вони ж, бува, як завовтузяться, — другим разом і не заснеш. Ви ж пам'ятаєте, Федір Кузьмич, слава йому, теж пише: "Жизні миш'я бігатня, што трєвожиш ти мєня?" Мишак, хто ж іще.

— Якось воно дивно. Ні, ви мене не переконали.

Варвара Лукинишна багато стіхів напам'ять знає. І завжди намагається шось зрозуміти. А хіба ж там мало слів важких! Хтось інший плюне, а їй, бач, нада, ти диви. І розмовляє по-книжному. Трошки схоже на матінкину розмову. Або Нікіти Іванича.

Варвара Лукинишна сама живе. От вона мишаків наловить, на базарь винесе, і на книжечки зміняє. І знай собі почитує.

— Знаєте, Бенедикте, стіхи — то для мене все. Наша робота — то така радість. А оце нещодавно я звернула увагу: якийсь він, Федір Кузьмич, слава йому, різний. Розумієте мене? Він наче на різні голоси розмовляє.

— На те він і Найбільший Мурза, довгої йому жизні, — нашорошився Бенедикт.

— Ні, ні, я не за те кажу... Не знаю, як вам пояснити, але я це відчуваю. От, скажімо: "Свірєль запєла на масту, і яблані в цвєту. І ангєл поднял в висату звєзду зєльоную адну. І стала дівна на масту сматрєть в такую глубіну, в такую висату..." Це один голос. А от, припустимо...

— На масту? — перебив Бенедикт. — Та то, мабуть, Поганий Мосток. Знаю такий. Я там на червирів полював. Там і справді, глибоченько. Там тільки дивися! Торохнешся — і поминай як звали. Тільки бульки підуть.

Там іще одна дошка підгнила. Як козляків женуть, неодмінно якийсь та провалиться. Я те місце зна-аю. — І обсмоктав кісточку.

— Ні, ні, я не за те. От прислухайтесь: "Паслушай, в пасаде, куда ні адна нага нє ступала, адні душегуби, твой вєстнік — асінавий ліст, он бєзгубий, бєзгласєн, как прізрак, бєлєй палатна!" — це ж зовсім, зовсім не той голос каже. Зовсім інший.

— І пасад отой я теж знаю! — вигукнув Бенедикт. — Там Пахомові бошку розкроїли.

Варвара Лукинишна головою хитає, задивляється на свічку, і синенький вогник у неї в єдиному оці так і дрижить.

— Ні, ні... Я оце читаю, читаю... думаю, думаю... І я всі стіхи на різні стосики поділила. І у книжечки по-новій нитками перешила. І що цікаво..?..

— Оно, Васькові Вухатому теж цікаво, — сказав Бенедикт. — Ич, настовбурчився. А стіхи ви даремно туди-сюди перешиваете. То самовольство.

— Ой, Боже мій... То ходімо працювать. Бо вже й у калатало битимуть. — Варвара Лукинишна обвела оком закіптюжену світлицю. А ржавлею насмерділи — нема чим дихати. Синій дим аж до підлоги висить. У кутку голубчики, хто вже своє поїв, граються у щигля. Двоє вже назюзялися квасу і лежать долі. Васько записує: хто.

— Щось наш рестаран не дуже тихий, — зітхнула Варвара Лукинишна. — "Я сідєл у акна в пєрєполнєннам залє, гдє-та пєлі смичкі а любві..." Як ви думаєте: смички — це що?

— Якісь дівчата бідові?

— Та ні... Якби ж ви знали, як хочеться про іскуство побалакать... Приходьте до мене додому. Їй-бо, приходьте!

— Гаразд, колись може й забіжу, — відповів Бенедикт неохоче. Якби ж то вона не така страшна була, він би, канєшно, залюбки. У бані напаритись, — та й у гості. А так — другим разом.

А може, як заплющитись, то воно й нічого. Душевна така жіночка. Ще й юшкою пригостить. Тільки чогось вона всіма цими розмовами Бенедикта розтривожила.

У Робочій Хаті всі вже в зборі, а Оленьки нема. Бенедикт почекав, погриз письмову паличку. Шось не йде. А таке буває: до обіду вона на місці, а ввечері не приходить. Тож, мабуть, так і треба. Не наше діло. А нудно без неї.

Сів переписувать нову скаску: "Калабок". Страшне, яка смішна історія. Той калабок і од бабушкі ушол, і од дєдушкі ушол, і од ведмедя, і од вовка. По всьому лісі знай собі катався. Пісеньки співав веселі, з примовками: "Я калабок-калабок, па амбару мєтьон, па сусєкам скрєбьон, на смєтанє мєшон, на аконце стужон!" Бенедикт, коли писав, такий радий був за калабка. Підсміювався. Аж рота роззявив, коли писав.

А дійшов до останнього рядка, — серце тьохнуло. Пропав калабок. Лисиця його: гам! — і з'їла. Бенедикт навіть письмову паличку поклав і в сувій задивився. Загинув калабок. Веселий такий калабок. Все пісеньки співав. Жив та радувався. І раптом — не стало його. За шо?

Бенедикт ковтнув сльози та повів очима по хаті. Всі пишуть, схилилися. Свічки поморгують. Ведмежі пузирі на вікнах відсвічують синім. Вже й вечір. Вже й наче завірюха почалася. Намете високі кучугури, засвище вулицями, занесе хатки аж по самі вікна. Застогнуть високі дерева у північних лісах, вийде з лісу кись, підступить до

містечка, завиє тужливо: ки-ись! ки-ись! А над містечком сніговій бушує, над теремами кружляє, далеко розносить дику тугу.

Представилось Бенедиктові, як сидить він ще малим на лежанці, звісивши валянки, а за вікном завірюха гуляє. Тріщить синювата свічка з мишачого сала, тіні під стелею танцюють, матінка сидять коло віконця, вишивають кольоровими нитками занавісочку, чи може рушника. З-під печі вилазить Котя, м'який, пухнастий, стрибає Бенедиктові на коліна. Матінка не люблять Котю: якшо він їм на спідницю почепиться, завжди його скидають. Мовляв, не можуть його голого рожевого хвоста бачити, морди з хобіточком. А ще їм не подобаються пальчики його: теж рожеві, дитячі. Буцімто за їхньої молодості ці звірятка зовсім не такі були. Та мало там шо колись було! А хто ж би їм, як не Котя, стільки мишаків ловив, а чи мали б вони тоді сало для свічок? А Бенедикт його любить. Простягнеш йому пальця, він його руцями цоп! — і мурчить.

А у матінки начебто старопечатна книга була. Тільки вони її десь ховали. Бо такі книги, кажуть, заразні. Тож Бенедикт тієї книги не тільки не чіпав, а навіть і не бачив, а матінка суворо-пресуворо заборонили за ту книгу навіть і згадувать, наче її й зовсім нема.

А батько тую книгу хотіли спалить, боялися. Якась Болєзнь од їх, не приведи Господи.

І тоді Червоні Сані приїдуть.

А у Санях — санітари, не проти ночі згадані. Скачуть вони у Червоних Санях, — тьху, тьху, тьху, — у червоних балахонах, на яких прорізи зроблено, шоб дивитись, і лиця не видно, тьху, тьху, тьху.

Тож сидить Бенедикт на лежанці, а матінка вишивають, а завірюха за вікном: у-у-у-ууу! а свічечка ледь-ледь миготить, наче вогник над болотяною ржавлею, і по кутках темно, а батько вже й спати лягають, сорочку скидають.

І раптом як закричать: а-а-а-а! І очі витріщили, і на пузо собі дивляться, а самі ж кричать-кричать. А на пузі в них чи шось вискочило, чи брудними долонями вимазано. А вони ж кричать: "Болєзнь! Болєзнь!"

Матінка — ноги у валянки, хустку на голову, та з хати: по Нікіту Іванича.

Батько:

— Сообчить! Сообчить! — І за спідницю хватають.

То вони за те, шо Нікіта Іванич санітарам розкаже. Та де там! Вирвались — і в завірюху.

Ввалюються з Нікітою Іваничем. Той:

— Ну что ещё? Покажите. Ну что, ну нейродермит. Мышей меньше есть надо. Само отвалится. Не чешите.

І справді, саме десь ділося. А старопечатну книгу батько таки знайшли та спалили. Вони не так тієї зарази боялися, як санітарів, не проти ночі згадані.

Бо ті забирають і лєчать, і люди з того лєчєнія вже не повертаються. Ніхто ще не повернувся.

І страшно про це навіть і подумать. Отак, бува, вулицею йдеш, аж раптом посвист та гикання: то мчать Червоні Сані, а в них перевертні шестериком запряжені. І ти, як оце стояв, чи кожух на тобі, чи сіряк, а влітку сорочка, — я-як кинешся отако на узбіччя, та прям у кучугуру, чи придорожню багнюку, голову в плечі, руками закриєшся: Господи, спаси!.. Господи, пронеси!.. Вдавитися б у ту землю, у глину заритись, сліпим червирем перекинутись, — тільки не мене! Не мене, не мене, не мене, не мене!..

А вони все ближче, а тупіт все голосніший, — о-о, накотило! І полум'я, і свист, і хрипко диха шестерик, і грудки грязі з-під полоззя... і проминули. Тиша. Тільки затиха вдалечині глухе дріботіння валянок.

Я не больний, я не больний, нє, нє, нє. Не нада, не нада санітарам приїжжать, нє, нє, нє. Не приведи Господи, не приведи Господи, нє, нє, нє.

ЄСТЬ

Оце як помер Котя, нема кому й мишаків наловить. Багато ти їх голими руками наловиш? Наука, канєшно, на місці не стоїть, без кінця розвивається. Бенедикт, була, петельки сучить, смертні удавочки. Мотузочку тугеньку з ниточок скрутить, мишачим сальцем гарненько натре, з одного кінця хитрим вузлом зав'яже, шоб аж ковзалася, на пальцях перевірить, — і на полювання. Підлоги в нас щілясті, роззяві, та то не стільки од злиднів наших, скільки для мишаків, шоб їм легше вилазить було: іди, іди сюди, дорогенький! Кажуть, у багатих голубчиків, у кого теремі високі, розмальовані, двоярусні, — якшо він, наприклад, мурза, чи такий собі, розжирілий од життя неправедного, — у таких шпарини геть кругом позамазувані, тож у найлютіший мороз навіть і не повіває. А як же ж тоді харч здобувають? А так, шо в їхніх погрібах холопи особенні сидять, і тільки й навчені ті холопи, шо на мишака кидатись, а більш нічого не тямлять. Сидять вони, кажуть, і день і ніч у погребі, у сліпій темряві, а бачать, наче вдень. А на сонце їм виходити не можна, од денного світла вони миттю сліпнуть, і вся їхня холопська ловецька спритність на тому й кінчається. А все може буть.

А ми люди прості, ми пузякою на підлогу ляжемо, удавочку в шпарину сунемо та й нумо посмикувать. Мишак — він скотинка дурна, йому й самому інтересно: шо ж воно там за удавочка теліпається? — тож він голову в петельку й суне, а ми: опа-а! — і висмикнемо.

А ще Федір Кузьмич, слава йому, наукову річ для нас вигадав, мишеловку, так вона теж у людей стоїть, але без діла. У тую ж мишеловку, аби працювала, треба шматочок чогось їстівного покласти, а то мишакові неінтересно буде в неї й заходить. Зате крадіям інтерес великий. Ти тільки з хати, а отой крадій дізнається, шо в тебе їжа покладена, та й навідається. Обчистить наголо і спасіба не скаже.

Крадії — то такий народ: вони все беруть. М'ясо беруть, вермішель, горіхи, хлібеду, грибці, як хто запасеться, — нічим не гидують. А от ржавлю не беруть. Її кругом хватає. Це вже таким ледачим треба буть, шоб і ржавлі не запасти! Щоправда, якшо вже дуже добра, суха та пишна, — тоді теж. Тоді заберуть.

Та й крадія ж треба зрозуміть. Оце тиняється він по слободі, аж раптом зирк: двері у чиїсь хаті палицею підперті. Хазяїв десь нема. Їх, бач, десь нема, а в хаті, хтозна, може й зайчатина. Га?! Може таке буть? — Та може буть! Може, дядько приловчився і таки підбив отого зайця каменюкою, чи в сусідів обміняв на яйця, на хвощі? Може, поталанило йому так, зайця дістати! От і засяде думка в голові. Бо як мимо пройдеш, — так ніколи нічого й не дізнаєшся! Та як це — не залізти. Залізе, кругом понишпорить. Якшо й справді м'ясо є, — м'ясо візьме, а як нема, — розсердиться, бо промашка вийшла, та й візьме те, шо є, хоч би й червирі. А як уже шось узяв, то хто ж його тоді стримає? Ай, думає, все одно вже хата обікраденая, давай уже одне до одного, — і бігом виносити все, аж до останньої ганчірочки.

А в Бенедикта нема шо й вкрасти. Нічим не запасається, шо зловив, — те і з'їв. Хіба шо ржавлі повна комірчина.

А ржавля — вона чим хароша. Вона кругом згодиться. Її і палять, і п'ють, і чорнило з неї варять, і нитки нею фарбують, якшо комусь заманеться рушники вишивати. Бражка з неї добряча, особливо як надворі морозяка. Хату теж можна утепляти: між колодами, в пази понатикувати. А дехто пробував навіть стріху ржавлею крити, та нічого

з того не вийшло. Кущики круглі, жорсткі, — скочуються. На стріху треба солому. Хто багатший — дошки тесові.

Її на трясовині збирають. От як буде вихідний, — всі, тільки розвидніється, берестяники візьмуть, — і хто куди. Бенедикт одне місце хароше запримітив. Там Нікіта Іванич стовпа поставив: "Садовое Кольцо". Ніякого, канєшно, кольца там нема, одні хати в рядочок. Там уже й містечку край. А оце прямо за хатами — трясовина, і геть уся ржавлею поросла. Бери скільки понесеш. Тутешні тебе навіть і не ганятимуть; хто інший дав би в лоб, якби ти до них унадився, а ці — ні-і-і-і. Отак ідеш, поспішаєш спозарання, взимку зоря каламутна, червона, холодом од неї повіває.

Ат зарі раскошний холад

Пранікаєт в сад,

— це Федір Кузьмич таке сочинив.

Садків у нас, канєшно, нема, це може в мурзи якогось, а от шо холодно, — то справді. Проникає. Валянки продірявилися, нога сніг відчуває. Отак бігом-бігом, через Поганий Мосток, підтюпцем на гору, потім знову вниз, повз кахінорську слободу. Якшо кахінорець якийсь висунеться, кинеш у нього каменюкою, собі на розвагу, наче й зігрієшся, і далі бігом. А тому кинеш, позаяк ті кахінорці не по-нашому балакають. Бал-бал-бал і бал-бал-бал, — і все, і геть нічого не розбереш. А чо' вони так балакають, чо' по-нашому не хтять, — хто ж їх знає. Може, навмисне. А може, то в них звичка погана, таке теж буває.

Та й то казать, самі собі шкодять. Шо вони там своєю кахінорською мовою сказати можуть? По-нашому ж наскільки ліпше: сів, обмізкував, не поспішаючи: отак, мовляв, і так; оте, мовляв, і те. І все ясно.

А ці — диви, які уперті. А дехто каже — то їм носи заважають; мовляв, та вони б і радесенькі сісти та й побалакать по-нашому, але ж, бач, носи. Носи в них аж до підлоги, — їй-бо, чисте посміховисько. Таке в них Паслєцтвіє.

Наші, як нема чого робить, бува, зберуться надвечір біля кахінорської слободи, тини пообсідають, головами вертять, регочуть. Мовляв — агов, кахінорці, чо' носи позапускали, мо', личаки нюхать?.. А ось ми зара вам носяри й повідрива-а-аємо!.. А ті, бува, як забігають, та такі ж сердиті, — сміх, та й годі — віконниці зачиняють, дітей у хату заганяють, і тільки бал-бал-бал! А як поцілиш такому камінцем у лоба, він аййй! — і за шишака не руками, а носом хапається, ну це вже во-обшє, хлопці наші аж падають з тинів.

А Іван Гов'ядич, отой, шо в його на Мусарнім Пруду хатинка, — він настільки такі жарти полюбляє, шо камінцями аж наперед запасається, — нариє в себе на городі та в діжки посклада. Хлопці, як зібралися до кахінорців, ніколи його не обминуть, а він уже знає, у віконце виглядає. Стой, ребята, меня возьмите, сам не дойду!

У Іван Гов'ядича Паслєцтвія аж прямо непомірні. Голова, руки, плечі, — все таке міцне, гарне, могутнє, за три дні, як-то кажуть, не обсереш, а одразу під пахвами — ступні, а посередині — вимя. То Нікіта Іванич таке казав: "вымя", а ми й слова такого не знаємо, та й здалося воно нам, ще й у книжечках того слова нема, а по-нашому то цицька.

Звичайно, всякого трапляється. Якось надумали наші йти дражнити кахінорців, посадовили, хто ходячий, Іван Гов'ядича на плечі, а той дві повні шапки камінчиків набрав та й співає, — а який він тільки майстер старовинні пісні співать, бува, як заведе: "Эх, Дуня, Дуня, Дуня, Дуня, Ду, била Дуня Ваню колом на леду!" — а сам і плечима поводить, і очима підморгує, зуби білі аж виблискують, — ой, же ж молодець! — отож він собі співа, а кахінорці вже й зачули, вікна-двері позачиняли, поховалися, тільки чиєгось діда забули на подвір'ї. Ясне діло, тому дідові за всіх разом од хлопців перепало. А той капосний дід як розсердився і своїм

носом та каменюку хвать! — прям наче рукою, — та я-як зацідить Іван Гов'ядичу по вимені. Той тільки: йопсь! — і лежить. А хлопці наші теж розсердились: та шо ж це, наших б'ють, — та й пів-слободи кахінорцям зруйнували вщент.

Та то більше на празники буває, коли всі в настроєнії, а в будень кожному хвата роботи, наші на службу государеву ходять, потім борщ варять, чи ржавлю палять, а кахінорці з мишачих хвостів гаманці плетуть, кошички, та такі ж майстерні, хитромудрі, — а потім на базарі вимінюють. А більше вони, кахінорці, ні на шо не здатні.

Тож повз їхню слободу пробіжиш, чимось кинеш, чи ні, — і на трясовину. За тиждень ржавля молоденька підросла, руденька, чи наче з прозеленню. Таку палити добре. А стара вже трошки буріша буде, ту частіше на фарбу, чи на бражку збирають. Отак сухого листочка візьмеш, дрібної ржавлі натопчеш, самокруточку скрутиш, та й постукаєш до когось у хату, позичити вогню.

Як одразу по лобі не дадуть, то, може, побурчать, та й зглянуться, — позичать тобі вогню. Йдеш собі, попихкуєш, і наче й тепліше стало, і наче ти й не самотній, і наче в голубчиків, які тобі стріваються, рила не такі звіроподібні.

ЖИВЕТЕ

Бенедикт на вдачу непостійний, та то він і сам уже знає. День на день у нього не схожий. То, бува, зранку, — прям така бадьорість, наче такої й зовсім не буває, кожна жилочка так і напружиться: е-ех!!! Пів-світу, думаєш собі, зверну. Тоді охота шось руками робить. Отож якусь-таку собі роботу на сьогодні й вишукуєш: чи рубать, чи тесать, чи шось по хазяйству, чи там сокиру, дзбан змайструвать, відро, може, видовбать. Колись отак дюжину балок для крівлі вистругав. Їй-бо! От не збрехать, дюжину! Ну не дюжину, так три. Все одно багато. І співать охота. На все горло.

А то нудьга плаксива нападе. Це частіше надвечір. Особливо восени, а взимку — так мало не щодня. Та й влітку теж буває.

Оце ввечері, як сонце вже сідатиме, — за хвилясті лани, за сині гори, за далекі ліси, де ніхто й не походжав, — коли тіні довгі ляжуть і тиша наче підступить, — отоді воно й трапляється. Сидиш собі на ґаночку, покурюєш, із сусідами перелаюєшся. Мошкара в повітрі товчеться. Ось уже й пташки та лісові страхіття, всі разом, наче примовкли. Наче хтось пройшов і пальцем покивав. А потім знов усі разом почали, але вже на інші голоси, на нічні. З діброви шерехтіння чутно, кулдикання, чвакання, а то, бува, як засвирищить, чи як занявкає моторошно.

Сусіди кажуть:

— То русалка, хай їй чорт.

А другі:

— Щас. Прямо. То древ'яниця, у неї тама кубло.

Тут якась дурна молодичка всунеться:

— А може, то сліповран.

Всі на неї як накинуться:

— Отож ти й дурна!!! "Сліповран"! Сліповран без голосу, на те він і сліповран!

Молодичка дурна знову ляпне:

— Та може він і сліпий, а голосяка в його, наче в димарі гуде. Я ж чую, не глуха.

Всі:

— Та він і сліпий краще за тебе бачить! Шо йому нада, він добре бачить! У його ж уся сила в па-азурях! А не в го-олосі!

Хазяїн — молодички тієї чоловік — замічаніє їй робить:

— Харош уже, жінко, погомоніла, — та йди собі. Їсти вари, чи шо. Забагато балакати стала.

От наче все, як завжди: сидять, гомонять, мислі сообчають, сумнєнія в природі виражають. А Бенедиктові зненацька чогось так погано зробиться! Наче отуто, в середині, печія припече, а кругом тієї печії, — наче мороз. І у спині теж начебто незручність. І за вухами ниє. І слина гірчить.

Другим разом поскаржишся комусь, а тобі й скажуть:

— Це тобі кись у спину дивиться.

Ні. Навряд чи. Не схоже. Це шось усередині пручається, а може, як Нікіта Іванич каже, то ФЄЛАСОФІЯ.

Подивишся на людей, — на дядьків, на жіночок, — наче вперше бачиш, наче ти не їхньої породи, або тільки з лісу вийшов, чи, навпаки, до лісу зайшов. І все тобі в диковину, в нудну диковину. От, думаєш собі, жінка: і нашо вона нада, жінка? Щоки, живіт, очима кліпає, шось там сама до себе балакає. Головою вертить, губами плямкає, а шо в неї всередині? Пітьма м'ясна, кістки скрипучі, кишки кілечком, та й більш нічого. Сміється, лякається, брови супить, — а чи має вона насправді почуття якісь? Думки? А шо, як вона тільки прикидається жінкою, а сама перекинчик болотний? Як оті, шо в чагарях гугукають, старим листям шарудять, гіллям поскрипують, а самі не показуються? А якшо встать,

підійти та й перевірити: пальці рогулькою розставити та в очі їй і тицьнути? Шо буде? Вя-я-я! — і впаде, так же ж?

Та звісно, шо галасу не оберешся, дядьки тобі по шиї надають, не подивляться, який ти там государственний писець, казьонний голубчик, — геть тобі мордяку розквасять; а якшо якийсь малий мурза дізнання учинить, — будуть присягатися-божитися, шо так і було, шо синя харя — то в тебе звичайне Паслєцтвіє, шо і в батьків твоїх таке саме рило неприглядне на морді висіло, і в бабусі.

От і сьогодні, тільки звечоріло, прямо на робочому місці, хтозна з якої причини, у Бенедикта всередині ФЄЛАСОФІЯ засвербіла. Каламутно-каламутно, наче тінь під водою, стало шось у серці розвертатися, млості наганяти, кликати, а куди? — і не розбереш. І наче мороз по спині, і сльози навертаються. І чи то лють розбирає, чи літати хочеться. Чи оженитися.

Калабок з голови нейде, така страшна історія. Як він ото співав-співав... По лісі котився-котився... На смєтанє мєшон, на аконце стужон... От тобі й стужон.

І Варвара Лукинишна теж, де не взялася, з отими своїми розмовами облудними. "Конь" їй знати треба. Та прям, занепокоєна. Та мало там чого Федір Кузьмич, слава йому, в стіхах виражатиме. На те вони й стіхи, шоб ні чорта не зрозуміти. А шо Федір Кузьмич, слава йому, на голоси розмовляє, так шо з того... Та то, мабуть, у всякого так. От хоч би й Бенедикт: вранці на роботу по сонечку йшов, снігом порипував, думки всякі приємні у голові перебирав, і море йому було по коліна. А зараз, проти ночі, — наче підмінили: і тонкослізий, і полохливий, і темінь за віконцем оно, яка, на вулицю вийти, — як у валянок головою, — а прийдеться. І Оленьки чогось нема, без неї в хаті ще більш тоскно.

Ударили в калатало: кончай работу.

Голубчики з місць посхоплювалися, письмові палички покидали, слиною свічки гасять, поспішають, сіряки натягують, у дверях штовхаються. Шакал Дем'янич, малий мурза, столи обходить, готові сувії до короба збирає, порожні чорнильниці в берестяники пхає, письмові палички ганчірочкою обтирає. Бурчить, шо ржавлі багато переводимо, шо паличок не настачиш, так на те він і мурза, шоб зудіти, людей кривдити, а така йому над нами влада, позаяк він є Ветеран Льодового Побоїща. А шо воно за Побоїще таке, і за яких часів і з ким Шакал Дем'янич на ньому бився, і чи багатьох поклав кийком, чи може своїм костуром, — не знаємо, і знати не бажаємо, і не запам'ятаємо, навіть якшо нам скажуть.

От і день скінчився, і згас, і одгорів, і впала ніч на містечко, і Оленька-серце розчинилася десь у покручених вуличках, у засніженому просторі, наче вигадана; з'їли скороминущого друга-калабка, і тепер Бенедиктові треба поспішати додому, добиратися по пагорбах, по заметах, спотикаючись і падаючи, зачерпуючи сніг рукавом, відшукуючи стежку посередь зими, розводячи зиму руками.

Бо шо таке зима? Яка вона? Це коли ти з морозу увійшов до хати, валянками витупуючи, сніг оббиваючи, обтрушучи й сіряка, а задубілу шапку з усього розмаху б'єш об одвірок; нахиливши голову, прислухаєшся всією щокою до пічного тепла, шо легенько повіває зі світлиці: чи не згасло? — не дай Боже; — розпахнувши на собі одежу, розслабляєшся в теплі, наче дякуєш комусь; і скоренько роздувши вогонь, підгодувавши його сухою, старою ржавлею, трісочками, полінцями, витягуєш з-під купи ганчір'я ще теплого горщика з мишачим борщиком. Пошукавши за комином, дістаєш зі схованки згортка з ложицею та вилицею, і знову наче вдячний: усе на місці, нічого не поцупили, крадій, мабуть, і не зайшов, а як зайшов, так нічого й не знайшов.

І посьорбавши звичного, негустого борщу, сплюнувши у жменю кігтики, задумаєшся, задивляючись на слабкенький, синюватенький вогник свічки, прислухаючись, як там шось шкребеться під підлогою, як

потріскує піч, як виє, підступає, тужить за вікном, проситься у хату шось біле, важке, холодне, невидиме; і уявиться раптом тобі твоя хата далекою та малою, наче з дерева дивишся, і все містечко здалеку уявиться, наче впало у замет, і порожній степ кругом, де гуляє білими стовпами завірюха, наче когось попід-руки ведуть, а голова теліпається; і північні ліси примаряться, порожні, темні, непролазні, і гойдається гілля північних дерев, і гойдається на гіллі, — вгору-вниз, — невидима кись, — перебирає лапами, витягує шию, притискає невидимі вуха до пласкої невидимої голови, і плаче, голодна, і тягнеться, так і тягнеться до житла, до теплої крові, шо вистукує у людській шиї: ки-ись! ки-ись!

І тривога морозцем, манюсінькою лапкою зачепиться за серце, і здригнешся, пересмикнешся, пронизливо довкола озирнешся, наче сам собі чужий: шо це? Хто я?

Хто я?!..

Тьху ти... Та осьо ж я. Наче на якусь мить випустив себе з рук і трохи не виронив, ледве встиг підхопити... Тьху ти... Бач, шо тая кись робить, бач, шо вона аж здалеку з тобою витворяє, як вона винюхує, вчуває, вишукує, — крізь дальню далечінь, крізь пронизливий сніговій, крізь рублені з товстих колод стіни, а шо ж буде, як на дорозі перестріне?..

Нє, нє, не можна, ну її, не думать про неї, гнать, не споминать, ану прямо зараз засміятися, чи станцювать, — навприсядки піти, наче на Майський Вихідний, пісню гучненьку-веселеньку заспівати!

Ой ду-ду, ду-ду, ду-ду! Гопля, люлечки ду-ду! Гопля, люленьки мої! Тритатуленьки мої!!!..

Отак буде краще... Наче й легше... Іскуства вазвышаєт, — так каже Федір Кузьмич, слава йому. Но іскуства для іскуства — ета нєхарашо, — навчає нас Федір Кузьмич, слава йому. Іскуства далжно бить тєсна

связана з жизнью. "Жизнь мая! Іль ти пріснілась мнє?" — мо' й справді... Не знаю.

Та й шо ми про життя знаємо? Якшо вдуматись? Хто йому звелів бути, життю? Чому сонце по небі котиться, чому мишак шкребеться, дерева тягнуться до сонця, русалка плещеться у річці, вітер так і повіває квітами, людина людину по голові палицею б'є? Чому другим разом і бить не хочеться, а хочеться втекти, податися кудись, влітку, не розбираючи дороги, туди, на схід сонця, де аж по плечі трави світлі виросли, де річки грають сині, а над річками мухи золоті товчуться, дерева невідомі аж до води гілля звісили, а на тому на гіллі, чули таке, біла-білесенька Княжа Птаха — Павліна. А очі ж у тої Птахи Павліни — на пів-обличчя, а рот людський, червоний. А краси вона такої, Княжа Птаха, шо нема їй од самої себе спокою: тулуб білим різьбленим пером покритий, а хвіст аж на сім аршин, наче сітка плетена висить, наче розкішнеє мереживо. Птаха Павліна весь час голову повертає, сама себе оглядає, і всю себе, ненаглядну, цілує. І нікому з людей од тієї птахи білої, скільки світ стоятиме, ніякої шкоди не було, нема й не буде. Амінь.

ЗЕЛО

Багатії, — вони того багатіями звуться, шо багато живуть.

От візьмемо хоча б і Варсонофія Силича, Великого Мурзу. Він за всіма Складами наглядає, вирішує, на коли Складський День призначить, та кому черга підійшла, та яке добро людям роздавать.

Розуму Варсонофій Силич государственого, такого ж і вигляду: огрядності прямо дивовижної, навіть і для мурзи рідкісної. Оце, якшо голубчиків десь шість разом зв'язати, то воно й половини Варсонофія Силича не буде; ні-і-і, не буде!

Голос у нього важкий, сиплий і такий начебто повільний. От скажімо, треба об'явить Работникам, шоб у неділю перед Майським Вихідним

одчинили Центральний Склад і видали по півпуда хлібеди на носа та по два починки ниток нефарбованих. Інший, хто простіший, розкрив би рота, та так би прямо й сказав, та й знов закрив би рота, до іншої нагоди.

А оце й буде підхід негосударственний, і ніхто б його, такого, не слухався, і не бувати такому Мурзою.

А у Варсонофія Силича так заведено: викличе раненько малих мурз, Складських Работників, та як затягне: "Р-а-з-д-а-й-т-е.....", а шо раздайтє — і не вимовить до вечора, бо шкода ж казьонного добра.

Та й то казать, хіба того добра не пошкодуєш! Це ж, диви, по півпуда — на одного голубчика, а ще ж видай і на жінку його, і на діточок, і на дідуся-бабусю сліпеньких-кривеньких, і на кожну садибу, для родичів, чи там холопів, та й перевертнів же ж годувати треба? — треба, — а хаток у одній тільки Центральній Слободі вже буде тисяча, а якшо весь Федір-Кузьмічськ, всім кагалом, за харчами набіжить, то й взагалі того добра не напасешся!

А собі настачить? А родині? А Складським Работникам? А холопам їхнім? Е-е-е, дорогенькі! — отож-бо й воно! Без підходу не можна!

Ще й розум потрібен: думу думать. От, скажімо, кришки. Знов-таки, простий голубчик, хто співчутливий, той як би розсудив? — взять усі кришки та отак звичайнісінько й пороздавать. Миттю б чутка рознеслася, людей би понабігло — аж нема чим дихати, штовханина, давка, лайка; у ходячих на плечах — каліки, ті, кого минулого разу не додавили; начальство на горло беруть: "Інваліду!.. Інваліду кришку!!!"; у натовпі малі діти шастають, — по кишенях лазять, шо попало тибрять; хто кошака на мотузці тягне, хто козляка, шоб зайву кришку видурить: а це, мовляв, шуряк мій, теж собі хоче, а як у нього шерсть, роги чи вим'я, — так це ж, голубчики, Паслєцтвіє, а чи ви самі білі? — ото-о-ож.

Один одного повбивають, кришок, скільки повезе, понатягають, — у кого й серце стане, тягаючи — а потім посідають у хаті та й дивляться, чого нагребли, а самі ніяк не второпають: і шо ж із ними тепер робить? Шо ними накривать? Ця велика, та мала, і де ти їх приткнеш. Покрутять-повертять, поб'ють спересердя, та й вивалять під тин за хатою.

Ні, з нами так не можна.

Отож Варсонофій Силич, все це розсудивши, та розглянувши, та думу подумавши, і вирішує: кришок ні в якому разі не видавати. І люди, і кришки ціліші будуть.

А ще метикує: борщ, як не накритий кипить, наваристіший буде та густіший. Смачніший буде.

А ще отак помишляє: як не буде кришок, то кожен матиме мрію заповітну: ех-х-х, кришечку б мені! А з мрією і жити краще, і засинати солодше.

Отакий він, розум государственний.

Того ж Варсонофій Силич і багатий, терем у нього двоярусний, з маківками, на верхньому ярусі кругом терему настил на підпорах пристроєно, а зветься галерея, а по ній — для остраху — холопи ходять, поглядають, чи нема часом проти пана якогось зловмисництва, чи не бажає хтось у його палати каменюкою кинути, або й чимось більшим.

На дворищі служби різні: сараї, комори, хлів для перевертнів, бараки, де холопи живуть. А холопів тих — сила-силенна: і на мишаків ловці, і мірошники, і квасовари, і грибцятники, і хвощівники, і кого тільки нема! Є й дівчата-покоївки, є й прялі, є й ткалі, а то є ще одна молодиця особенна, і приставлена та молодиця сніжки катать, у товчених каганцях, наче у борошні, обвалювать, і до столу подавать, а Варсонофій Силич зволить тії сніжки їсти.

Сподобився раз Бенедикт лицезріти Варсонофія Силича у славі його: йшов собі мимо, аж раптом глип: стій, не пройдеш, малі мурзи дорогу перегороджують, на голубчиків визвіряються, а кого й кийком по спині огріють: не сунься. Тут тесові ворота відчиняються, дзвіночки брязкають, перевертні валянками тупотять, сани риплять, а у санях — ма-а-а-а-атінко ріднесенька! — Варсонофій Силич, гора-горою, россівся. Народ зрадів, шапки познімав, у ноги кланяється: "Доброго здоров'ячка, довгої тобі жизні, Варсонофію Силичу, годувальничку ти наш, дорогенький ти наш, жіночці твоїй також, діточкам також! Та шо б ми без тебе пили-їли, ріднесенький ти наш, золотесенький, солодесенький!"

Отак йому всі кричать, — і Бенедикт також, — аби він, ірод, розм'як маненько та другим разом їсти більше дав: чи сальця, чи ріпи, чи хвощів на якийсь празничок, а не сам усе з'їдав.

А от Федіра Кузьмича Бенедикт ніколи на свої очі не бачив. І вже й не сподівався сподобитись.

І ось нате вам, будь ласка: не далі як сьогодні, звичайного тобі дня, у звичайну, як там не кажи, простецьку лютневу днинку, сіреньку, каламутненьку, з метелицею-порошею та північним тривожним вітерцем, — дме він і змітає снігову крупку зі стріх за комір, холодить голубчикам шию, набивається у бороду, фарбує вуха у червоне, — одним словом, звичайного тобі дня, сьогодні! сьогодні! — під'їхали до Робочої Хати сани, а у санях гінці, та такі вже розоділі: ой, та в поясах, та в шапках, та у рукавицях, та у ногавицях, а Боже ж ти мій, чого на них тільки не понамотувано! — і об'явили: жалує вашу Хату сам Федір Кузьмич, слава йому, пресвітлими своїми відвідинами.

А в Робочій Хаті, так твою двадцять, спозарання всі печі згасли. Ночні Работники, Істопники, замість того, шоб дровець підкладать та полум'я роздувать, упилися ржавлею, а може й квасу мекнули по повній, а може, чуєш, і гонобобелю нанюхалися, хоч воно й самовольство, — та

й проспали вогонь. А як продерли очі, бігом до печей, — а там і попіл захолов, та й того у димарь видуло.

Крику!.. А матюччя добірного! — за весь рік, бува, стільки не наслухаєшся, а шо ж робить? — а шо робить: побігли позичать вогню до сусідніх Робочих Хат, а там не дають. Ви нам того разу не дали, тож і ми вам — дулі тепер; Хазяйство — діло рук кажного, розгрібай сам. А хіба нам діло, шо ви казьонні; ми, ма'ть, казьонніші за вас. Ану, пішли звідси, козолупи дрочені! Бо ми вам зара ще й звіздюлєй випишемо на дорогу.

Так наші з голими руками й ушилися, а тут — глип! — гінці. Наші сполошилися, озлилися, мало не плачуть; хто рученьки заламує, хто з переляку всцявся, а Костянтин Леонтич, отой, шо в куточку коло віконця сидить, на якийсь час наче розуму позбувся: став волати на все горло, шо, мовляв, бачу, бачу стовпа безтілесного, пресвітлого, прежахливого, громоподібного, стоокого, а у тому стовпі і крутиться, і вертиться, і струменіє, і крилами віє, і звір на чотири сторони ходить.

А начальство точно, шо озвіріло та на чотири сторони побігло, з криками та з матюками: где Никита Иваныч, Главный Истопник? а подать сюда Никиту Иваныча!

І Бенедикт, разом з усіма, теж захвилювався-заметушився, — аж йому застукало у скронях і перед очима темні плями заколивалися: Нікіта Іванич! Де Нікіта Іванич! Бо осьо ж, зараз, така подія, така ж оказія, Господи! Та може Федір Кузьмич, слава йому, раз на сто років людям показуються! Раз на сто років із терему вийшли, зі світлого, крутоверхого, з-під різьблених курдалясин, попід дахом понадрючених, з-під маківок багряних, молодою ржавлею пофарбованих, боботюколками понатиканих, кукумаколками розцяцькованих! Госсподи!.. Госссп...! Радість же яка, страшне, яка радість!.. Та я...! та куди ж мені...! та божжж...!.. та де ж той Нікіта Іванич, хай йому чорт!.. Не розуміє, чи шо?!

Гінці тим часом зіскочили з саней, і давай розстелять, шо з собою понавозили: доріжки камчасті, візерунчасті, ткані по всій Хаті розкотили; і на ґанку доріжка, і під ґанком доріжка; миттю сніг навколо Хати утоптали і ведмежі шкури отако, півколом, виклали; красота! — вмерти й не жить. Васько Вухатий припав всіма вухами до землі, прислухається: їдуть, не їдуть; а ось уже й кричить: "Чую! Їдуть!" — і одразу вдалечині наче біла хмара затремтіла: сніжна курява. Здійнялася хмара, насунулась, і народ замалим не вмер, та не треба було: бо то тільки малі мурзи виявились, для більшої солідності проїхали: шоб, мовляв, аж наперед трусилися.

Оце ж вони проїхали, тільки людей даремно налякали, а потім, як проминуло скількись там часу, — о, чув! — наче дзвіночки кам'яні забрязкотіли. І пташки схарапудились, і помертвіло кругом, і ось уже хмара сніжна суне, а в ній вихорі гуляють. Тут усі, хто був, хто біля ґанку стояв, — Істопники недбалі, писці, — Оленька промайнула, — кухарі зі Столової Хати, так просто перехожі, — всі, хто набіг за витрішками, — всі, як оце стояв, простяглися ниць, і Бенедикт разом з усіма, тож як там під'їхали, як із саней виходили, шо там діялось, які-такі церемонії, чи там метушня, абошо, — нічого він не бачив і не чув, тільки у вухах постукувало та серце калатало: тук-тук! тук-тук! Схаменувся лишень тоді, як його копняками з кучугури підняли та до хати погнали — благоговіти. А там! — наче й тепліше стало: красота, кругом доріжечки позастелені, і на тубаретах доріжки, і на лавах доріжки, віконця мереживами серпанковими позавішувані, все сміття у кутки позаметене та берестою прикрите, його й не видно, хіба шо повонює; а свічок — страшне скільки, тільки жодна не горить. Вогню ж нема. І Нікіти Іванича нема. Потім хтось Бенедикта у спину ткнув: сідай, голубчику, Федіру Кузьмичу не ндравиться, як хтось стовбичить. Бенедикт сів, заціпенів і дивиться.

І всі також заціпеніли, і тихо, аж мертво стало. І з-за дверей крочки такі дріботливі: тук-тук-тук, — і в хатні сутінки, на багряну постілку заходить сам Федір Кузьмич, слава йому.

— А от і я, голубчики, — промовляє.

І од страху та радості в голові у Бенедикта наче жар розгорівся, а в грудях наче якийсь простір розширився, а серед того простору наче кулак зціпився, підперло і нема чим дихать. І дивиться Бенедикт наче крізь туман, і тільки й дивується: ти ба, а Федір же Кузьмич не вищий за Котю, ледве-ледве Бенедиктові по коліна. Тільки в Коті руці масєнькі, пальчики рожеві, а у Федіра Кузьмича ручищи наче заслінки у печі, і ворушаться, без кінця ворушаться.

— Нє ждалі? — промовляє Федір Кузьмич, засміявшись. — То я таку картину хочу намалювать: "Нє ждалі", еге. Всім, мабуть, сподобається. Там, ета, один заходить, а другі, значить, здивувалися, аж попідхоплювалися. То будем розмовлять, чи шо. Як живете, шо поробляєте?

— Переписуємо, Федоре Кузьмичу! — загомоніли голубчики, а Федір Кузьмич засміявся, і багато які теж засміялися, наче їм од серця одлягло: ти ба, який Федір Кузьмич, слава йому, простецький виявився; то може, нема чого й боятися, хіба шо як у нього руки сіпаються.

— Ану, я теж присяду, — знов засміявся Федір Кузьмич. — Охота ближче до народу, еге.

Головою покрутив, всіх роздивився, та й стриб Оленьці на коліна. А вона його упоперек живота схопила, прям як Котю, і держить. І не боїться.

— Держи добре, бо впаду, еге, — каже Федір Кузьмич. — Під пахви держи, обома руками. Тільки не лоскочи, еге.

— Раді зустрітись, Федір Кузьмич! Довгої жизні! — заговорили голубчики. — Сподобились! Спасіба вам!

— Спасіба вам за ваше іскуство! — вигукнув Васько Вухатий.

— Спасіба за те, шо ви є! Спасіба! — то жінки.

— Я завжди був радий встрєчам з еньтєлігєньцією, еге, — Федір Кузьмич голову вивернув і знизу Оленьці у личко подивився. — Особливо коли мене тут такі красотулечки під паховки держать. Вєрна? Тільки не лоскочи.

— Вєрна, Федір Кузьмич, — озвались голубчики.

— Оце думаю картин багацько понамалювать, — сказав Федір Кузьмич. — Якшо, канєшно, ржавлі настачу, еге.

Тут уже геть усі розвеселилися: вже чого-чого, а ржавлі кругом хватає.

— Та збудую хату, велику-превелику, картини понамалюю та на стіни цвяшками поприбиваю, — ділився Федір Кузьмич. — І на свою честь назву: Каблуковська, мовляв, галерея. Як хто не знає: Каблуков моє фаміліє.

Так усі й заржали: та хто ж цього не знає.

— Вапроси будуть? Мо', шось непонятне казав, то спитайте. За це ж гроші не беруть, вєрна?

— Вєрна! Ой, вєрна, Федір Кузьмич, довгої вам жизні! — закричали голубчики. — Правильна! От у саму точку попали! Ну до чого ж вєрна, оце в акурат в саму середину! Точно! Точно! Так і є!

— А картини — це шо? — Оленька озвалася.

Федір Кузьмич, слава йому, знов голову вивернув і знов на неї подивився.

— А от побачите. Сурприз вам буде. То наче картиночка, тільки фарбована. Я сужет один придумав, а смішний, — страшне. Там один голубчик мишака їсть, а другий, значить, до його в хату заходить. А той, шо їсть, значить, мишака ховає, шоб отой, другий, собі не забрав. А називатиметься… "Завт-рак а-ріс-та-кра-та", отак. А іще чого надумав. Оце красив якось картину, та чогось вона у мене не дуже вийшла. Назвав "Дєман". Ну, я там усе синім позакалякав, еге. Так оце ж я й надумав її вам у Робочу Хату подарувать, еге. Десь тут і повісьте, чого вона у мене валяється. — І рукою махнув: — Подать її сюди.

Якийсь один із почту за пазуху поліз, скриньку берестяну дістав, зі скриньки ганчірочку вийняв, розгорнув, — а там сувія обрізок, чи шо, — береста, не береста, а трошки біліша буде. Тонка-тонка. Учетверо складена. Розгорнув, а там таке шось яскраве-яскраве, глянули, — і не поймеш, чим же воно так намальоване, і все насправді синє. Подали Федіру Кузьмичу, він тую картину ручищами розгладив і назад подає:

— Хто тут у вас старший? Повісь на стінку.

Костянтин Леонтичу саме кляп із рота вийняли, — очухався трошки; він голосніше за всіх вигукнув "спасіба", тоненько так і голосно, наче козляк, прямо Бенедиктові над вухом: оглушив, бля. А Бенедикт не знав, шо його й думать: перший свіжий страх наче розвіявся, а замість нього на душі — смутно, чи шо. Нада б сильніше благоговіть, а благоговіється якось слабенько, чи якось так… Кривенько якось. От якшо на землі розпластатись, чи може рачки, коліна підігнувши, а руки отако наперед та у сторони розкинуть, а лобом об підлогу битися, — тоді краще виходить. Не даремно ж придумане. Тоді захоплення аж прямо пре з тебе, як все одно відрижка; так буває, коли мочених хвощів напузиришся: у животі пече-прихвачує, а з утроби через горлянку все бульки, бульки виходять. А на тубареті сидячи — хіба ж то захоплення? Прям наче ти, простий голубчик, Найбільшому Мурзі рівня: ти собі

сидиш, і він собі сидить; він тобі агов, і ти йому агов. Так це ж не діло. І навіть, чуєш, унутрі де й не взялося грубіянство, і заздрощі беруть: агов, Мурзо, а чо' це ти на Оленькиних колінцях розсівся? Ану злазь. Бо зара зсадю. Подумав, — і ще більше спохмурнів: ти ба. Шо він про Федіра Кузьмича зараз представив. Та шо ж це таке?

Тут Варвара Лукинишна несміливо так озивається:

— Федір Кузьмич, я тут хотіла запитати... м-м-м... У вас в стіхах всьо настойчівєє прєвалірует образ каня... Поясніть, будьте ласкаві, шо таке "конь" ?..

— Шо-шо? — перепитав Федір Кузьмич.

— Конь...

Федір Кузьмич посміхнувся і головою похитав.

— Самі, значить, не можемо... Самі, значить, не впораємось, я-я-ясно... Ану, хто вже й здогадався?

— Мишак, — хрипко вирвалось у Бенедикта, хоч він і наказав собі мовчати: так на душі кепсько було.

— Отак, голубонько. Бачите? Голубчик сам здогадався.

— А як же ж тоді "крилатий конь"?— непокоїться Варвара Лукинишна.

Федір Кузьмич спохмурнів і руками посіпав.

— Із крилами мишак.

— А як розуміти: "скрєбніцей чістіл он каня"?

— Так ви ж, голубонько, сирого мишака не їстимете? Шкурку знімете, аякже? А якшо з його суфлє чи бланманже збиватимете, то і м'ясце пообдерете, так же ж? А може, ви надумали з отого мишачка, наприклад, пті-фрі а ля мод на арєхавай кулісє зготувать, чи може під бешамелькою запекти, з крутонами? А то ще мишенят малесеньких наловиш, і бігом з їх шнель-клопс накручувать, блинчатий, з валаванчиками? Та невже ж ви їх і не почистите? — Федір Кузьмич посміявся так недовірливо і головою похитав. — Га?! Учить мені вас, чи шо. Ви думаєте — то мені забавка, сочинять? Ізводиш єдиного слова ради тисячі тон славєсной руди, еге. Вже й забулися? А я ж про це й сочиняв. Нє спі, нє спі, художнік. Нє прєдавайся сну. Та й без того іскуства хтозна-скільки роботи: день у день ізобретаєш, бігаєш-мотаєшся, аж, бува, голова не варить. Та на мені ж усьо государство. Другий раз нема коли й посидіть, руки склавши. Оце, не далі як сьогодні, Указ сочинив, десь на тижні буде, еге ж. Хароший, інтересний. Ще спасіба скажете.

— Слава Федіру Кузьмичу! Довгої жизні! Заранєє благадарні! — закричали голубчики.

Тут двері відчинились і зайшов Нікіта Іванич. Всі на нього обернулися. І Федір Кузьмич теж. А той зайшов як до себе в хату, чимось незадоволений, у бороді ржавля, шапку не зняв, на коліна не впав, очей під лоба не закотив. Навіть не заплющився.

— Доброе утро, граждане. — Роздратований такий. — Ведь неоднократно просил: поаккуратнее с печами. Следить надо. Старого человека постоянно гоняете.

— Істопник Никита, знай своё дело, разжигай печь! — закричав Шакал Дем'янич страшним і громовим голосом.

— Вот что, Шакал, вы мне тут не тычьте, — аж завівся Нікіта Іванич. — И не указывайте!.. Мне триста лет, и я бюрократического хамства ещё при Прежней Жизни навидался, благодарю покорно!.. Это ваша задача, ваша э-ле-мен-тар-ная задача: поддерживать минимальный порядок! Ваши коллеги пьянствуют, а вы меня дёргаете по пустякам. А в массовом алкоголизме, Шакал, отчасти и ваша вина. Да-да!!! Не первый раз вам говорю!!! Вы не склонны уважать человеческую личность. Как и многие, впрочем. И ваш ветеранский статус, — Нікіта Іванич голос підвищив і кривим пальцем по столі постукав, — попрошу не прерывать! ваш ветеранский статус не даёт вам права меня третировать!!! Я такой же хомо сапиенс, гражданин и мутант, как и вы! Как и вот, — рукою показав, — остальные граждане!

Всі давно вже звикли й знають, шо Нікіту Іванича нема чого й слухать: хтозна-шо верзе, а сам, мабуть, і половини не розуміє.

— Тута сам Фёдор Кузьмич, слава ему, присутствуют!!! — аж затрусився Шакал Дем'янич.

— Туто я прісуцтвую, — кашлянув Федір Кузьмич. — Та розпалюйте уже, голубчику, Бога ради, бо вже й нозі змерзли. Розпалюйте, нашо ото сердитись.

Нікіта Іванич тільки рукою махнув. Із незадоволенням. І пішов до печі. А шо неабихто, сам голова государства пресвітлими відвідинами ощасливив, шо бесіду з народом веде, шо роздумами своїми государственими ділиться, шо картину в дар передати зволив, шо варта з гаками та алебардами аж заціпеніла струнко, шо Костянтин Леонтич знов із кляпом в роті сидить, вірьовками пов'язаний, шоб не смів, шо у Варвари Лукинишни від хвилювання всі гребінці ходором ходять, шо підлога багряними доріжками застелена, прикрашена, — то йому наче все одно. Личаками прямо по казьонних доріжках пішов, грязюки понаносив. Всі мало не поумлівали.

— Ну, хорошо, где дрова? — буркнув так незадоволено.

Малі мурзи з дровами підбігли, у піч повкидали. Всі дивляться, і Федір Кузьмич дивиться, і Бенедикт дивиться: ніколи він не бачив, як Старший Істопник у печі розпалює. Та у нього ж і в руках нічого нема. І з кишені нічого не стирчить.

Навпочіпки сів. Посидів. Подумав. Голову вивернув і всіх очима обвів. Ще подумав. А потім як розкриє рота, так я-я-як хукне: ху-у-у-у-у-у-у-у-ухххххх! І з рота йому, струменем-вихорем вийшов, клубочучись, вогонь і увійшов до печі, і гахнуло-загорілось у широкій печі, і затріщало, роздуваючись, жовтими язиками полум'я, немов Окаян-дерево у весняному цвіту.

І од страху та людського крику знов помутилося Бенедиктові в голові, тільки й бачив, як Федір Кузьмич ручищами штовх, на підлогу стриб, — і тікать. А як схаменувся, — вибіг з хати, глип: тільки сніг од землі до неба здійнявся, а у тому снігу обратно вихорі гуляють. І малі мурзи у зворотній бік проскочили.

А в хаті знов, — ні доріжок, ні шкур, одні стіни голі, закіптюжені, підлога засмічена, піч гуде, од неї теплі хвилі повівають, і од того тепла синій "Дєман" на стінці ворушиться, наче хоче зійти.

ІЖЕ

Ой, і позаздрив же Бенедикт Нікіті Іваничу! Ввечері, після роботи, дістався до хати, він, як завжди, з хвилюванням перевірив піч, і, як навмисне, як уже частенько бувало, піч уже згасла. Якби годинкою раніше прийти, то ще може б і нічого, ще жевріло б якесь життя у жаринках, ще, мабуть, можна було б, ставши на коліна та вивернувши шию, наче молячись, дути, дути, — і таки видути живий вогник із сизих засинаючих трісочок. Справді, годиною раніше, — ще можна було б. Але ж робочий день довгий, та поки до роботи доберешся, та з роботи бігом

добіжиш, — от як навмисне, наче хтось розрахував, шоб не прийти тобі вчасно! Борщ, канєшно, ще не охолов, якшо горщик був добре замотаний ганчір'ям; посьорбати можна, але то смакування сумне, вечірнє; їси ото наосліп, на темну, — бо нема чим і свічку запалить, і жаль себе, ой, як жаль! У хаті теж іще не вихолодило, можна спати завалитись: у сіряку, в шапці; то вже серед ночі нахолонятиме: поповзе зима крізь розсохлі шпарини, крізь пази, задуватиме з-під порогу, дихатиме морозом з-під дощок. А зранку в хаті, наче у могилі.

Ні, так довго не протягнеш, треба або йти до істопників позичати вогню, — готуй сурпризи, голубчику, — або до сусідів сімейних стукать, старцювать, які не дуже лихі. Сімейним легше: поки хазяїн працює, жінка вдома сидить, по хазяйству порається, за вогнем дивиться. Варить. Пече. Сміття підмітає. Чи може, пряде. Але ж день у день канючити не будеш, бо не стане у сусідоньків ніякого терпіння: дадуть по голові голоблею. А може, вони вже й спати полягали, чи лаються, як воно звичайно у сімейних, чи б'ються, вчепившись один одному в волосся, аж раптом ти, де не взявся: люди добрі, позичте вогню?

А от Нікіті Іваничу, бач, ні сім'я, ні жінка, ні сусіди не потрібні, і в печі хоч сто разів прочахни, — воно йому не страшно. Хукнув — і розпалив. Тож він і закурить коли схоче, хоч би у лісі, хоч би й у полі, де хоч, — вогонь із собою. А забажає — і багаттячко розведе, сяде біля нього, сухий бурелом підкидатиме, гіллячко, лісове сміттячко, опале листячко; задивлятиметься у червоно-жовте, живе, рухливе, тепле, танцююче. Ні скиглити не треба, ні кланятись, ні чолом бити, ні лякатись, — нічого. Воля! От би й Бенедикту так! Отоб теж так!..

Він знов, у сліпій темряві, обмацав горщика з теплим борщем, пошукав по столі, по печі: де ложиця? А чорт її знає, десь засунув і забув. Знову через край хлебтати? Та скільки ж можна, хіба ж він козляк?..

Вибрався на ґанок. Господи! Як темно. На північ, на південь, на захід, на схід — темрява, темінь без кінця, без краю, а у тій темряві,

шматками мороку, — чужі хати як колоди, як камені, як чорні дірки у чорній чорноті, як провали у нікуди, у морозну безмовність, у ніч, у забуття, у смерть, наче довге падіння у колодязь, як ото уві сні буває, — падаєш, падаєш, і дна не видно, і серце стукає все менше та рідше, все розпачливіше та тяжче. Господи!..

А над головою — небо, теж чорне-чорнісіньке, а по небі, наче візерунок, блакитненькі цяточки зірок, то густіше, то рідше, немовби дихають, ледь-ледь ворушаться, немовби теж задихаються, щуляться, хочуть, та не можуть одірватися, намертво прибиті до чорної небесної кришки, міцненько прибиті, не зрушаться. Прямо над головою у Бенедикта, завжди над головою, куди б ти не пішов, — і Корито, і Миска, і пучок Північних Хвощів, і яскраво-білий Пуп, і розсип Нігтиків, і каламутно, тісно, густо збите, смугою через весь нічний небокрай Веретено, — усі тут, завжди, скільки себе пам'ятаєш. Народися, помри, устань, ляж, танцюй на сусідському весіллі, чи вранці, на малиновому холодному світанні, прокинься, наче од удару палицею, переляканий, наче ти сам-один залишився живий на світі, — всі вони тут, завжди тут, блякло миготливі, підсліпуваті, вічні, мовчазні.

А за спиною — хата вихолоняє. Борщ. Лежанка. На лежанці — манаття: валяна ковдрочка, ще матінкина, літній сіряк, — ноги укривати; подушка пір'яна, заслиняна. Біля вікна має бути стіл, біля столу тубарет, на столі розщепа із сальною свічкою, та у комірчині свічки на запас, та ржавлі з півпуда, та у схованці, од крадіїв приховані, другі валянки, та в'язані шкарпетки, та личаки на весну, та кам'яний ножик, та сушених ґрибців низка, та казанок із ручкою. Зранку точно ще були. Живи та радуйся. Все маєш. А все чогось нездужається. Все чогось свербить, свербить без кінця.

...Чи багатства жадаю?...Чи свободи?...Чи померти боюся?...Чи кудись податися хочу?...Чи піднісся зухвалістю до височин самовольства, зрю себе мурзою, а може й володарем якимсь несказанним, величним, казковим, всевладним, най-найголовнішим, таким, шо голубчиків топче, шо в теремі сидить, руками ворушить,

головою киває?.. А як тоді Федір Кузьмич, слава йому, зайшов у сіни і всі в ноги повалилися... А як Нікіта Іванич вогнем хукнув...

А не боїться дід нічого, ніхто йому не нада, — ні мурза, ні сусіди. От кому сила дана, таке Паслєцтвіє завидне: вогонь йому сам унутрі виробляється. Та він як схоче, — всю слободу спалить, та де там: усе містечко, всі ліси навколо, всього коржа земного! Того ж, мабуть, і начальство його десятою вулицею обминає, не прискіпується, як до нас, до простих голубчиків; бо його ж і сила, і слава, і влада земна!.. Охо-хо, а нам же, нікчемним-убогим, тільки й того, шо вночі на ґанку стояти, морозну темряву вдихати, видихати темряву ледь теплу, з ноги на ногу переступати, задирати личко до далекого небесного Веретена, відчувати, як сльози мороженим горохом шурхотять-скочуються в кущувату бороду, слухати, як мовчать чорні хати на чорних пагорбах, як поскрипують високі дерева, як ниє заметільний вітер, як доносить поривами, — ледве чутно, але виразно, — далеке, тужливе, північне голодне завивання.

I КОРОТКЕ

Не надурив Федір Кузьмич, слава йому, — в акурат через тиждень після пресвітлих своїх відвідин зволив видати Указ, і по всіх Робочих Хатах той Указ роздали для переписування та розмноження, дісталося переписувать і Бенедиктові.

Шакал Дем'янич усіх зібрав та об'явив, — наче ми самі не знаємо, — шо, мовляв, государственное постановление доложно быть в кратчайшие сроки доступно всем голубчикам, тобто шоб швиденько і з гарними заковиками той Указ переписали і на кожному розі, де є щит, прибили копію.

Указ

Оце я, який є, Федір Кузьмич Каблуков, слава мені, Найбільший Мурза, довгої мені жизні, Секлетарь і Академік і Герой і Моріплаватель і Плотник, і позаяк я є без кінця об людях переживаючий, наказую.

* Празнувать Празник Новий Год.

* Празник цей празнувать Первого Марта, а гулять, наче на Майські Вихідні.

* Так само вихідний.

* Тобто, на роботу не ходи, пий-гуляй, роби шо хоч, та знай міру, а не так ото, як другим разом буяните, шо аж усе кругом попалите, а потім розгрібай.

* Оцей Празник Новий Год празнувать так: зрубать у лісі деревце лапатеньке, тільки шоб у хату влізло, а хто схоче, хоч би й на подвір'ї став. Устромить теє деревце у підлогу, чи куди прийдецця, шоб не впало, а на гілля всього-всього понавішувать, шо в кого є. Можна нитки сучені, фарбовані, чи ні, можна горіхи, каганці чи шось таке, чого не жалко, шо в хаті завалялося, бо всяке барахло завжди по кутках валяється, бува й згодиться. Міцніше тільки поприв'язуйте, шоб на голову не впало, самі знаєте.

* Свічки теж позасвічуйте, шоб видно було та весело.

* Всякої вкуснятини наваріть-напечіть, не жалійте, все'дно скоро весна, у лісі всього-всього понавиросте.

* Гостей запросіть, сусідів, родичів, всіх пригощайте, нічого не жалійте, не об'їдять, бо самі теж їсти будете.

* На сопілках грайте, в кого руки стоять, у горщики калатайте, а в кого ноги в порядку — можна й навприсядки піти.

* На себе одіж гарну понадівайте, розфуфиртеся, у волосся теж чого попало понатикайте.

* Може кому помитися охота, так я звелю Бані відкрить у днівне врем'я, пожалуста, заходь та мийся, тільки дрова свої приносьте, бо на вас не напасешся.

* Інтересно буде ось побачите.

Каблуков

Бенедикт переписав Указ чотири рази, оддав бересту Оленьці, шоб та буквиці гарненько прикрасила, — плетеними стрічками, пташечками, квіточками, позаяк діло сурйозне, або ж, як Шакал виразився, судьбаносне, — і аж просвітлів та зрадів. І остальні голубчики, які в хаті працювали, теж просвітліли та аж наче розпрямилися. Та хіба ж тут не зрадієш: весна вже скоро! Весна! Хто ж її не любить! Навіть геть занепалий, паршивий голубчик весною чепуриться, лагіднішає, на шось там своє сподівається.

Оце пролежиш цілу зиму на печі, у кіптяві та лушпинні, та не знявши личаків; та не мившись, не чесавшись, — вже й нога од лепу все одно як валянок, — хоч сам дивися, хоч людям показуй; вже й борода звалялася, вся у ковтунах — хоч мишаків розводь; вже й оченята геть позакисали, — хоч пальцями розкривай і притримуй, бо закриються, — а прийде весна, вилізе такий уранці, навесні, з хати, до вітру, абошо, — і раптом як повіє легковій тепленький-духмяненький, наче десь за рогом квіти пронесли, наче дівчина якась зітхнула, наче хтось невидимий ходить і біля твоєї хвіртки зупинився, а сам із гостинцями, — і стоїть занехаяний дядько, і заціпенів, і отако — наче й слухає, і наче й не вірить: та невже, мовляв?.. Невже?.. Стоїть, очі оскляніли, борода дзвенить, як ржавля на вітру, як дзвіночки малесенькі; рота роззявив, а закрити забув; як узявся за штани, та так і закляк, і вже попід ногами на снігу два чорних кола порозтавали, і вже птиця-блядуниця йому на голову нагидила, а він

стоїть, безгрішний, першим вітром омитий, на золотому сонечку, а тіні ж, гля, які сині, а бурульки ж вогнем горять і навперебій скапують: кап-кап! кап-кап! терень-терень! — стоїть він, аж поки сусід чи товариш по роботі, мимо йдучи, до нього не озветься: "А чо' це ти там стовбичиш, Едуварде, як жердину проковтнув?" — і засміється отак по-харошому, по-доброму, по-весняному.

Перве Марта — це вже зовсім скоро. Це вже, як-то кажуть, на носі. Звичайно, по ночах іще мороз лютує, ще дожидай метелиці, ще не раз, не два доведеться розгрібати сніг, наново протоптувати стежку до хати, а то й проїзні дороги розчищати лопатами, якшо припаде черга на дорожню повинність, — а все одно трошки легше, вже, мабуть, і по всьому, вже й дні, здається, наче довші.

Зіма нєдарам зліцца —

Прашла єйо пара,

Вєсна в акно стучіцца

І гоніт са двара.

Оце правильно. Так воно і є. Теперечки треба деревце у лісі підшукать, як Федір Кузьмич, слава йому, наказав і обмотать, чим у кого завалялося. В обідню перерву голубчики поставали купкою, та й обсуждають: чим же воно. Непокояться.

Сирітка Ксюня міркує:

— У мене два горіхи та ниток аршин десь п'ять у схованці заховані.

Костянтин Леонтич мріє:

— А я понавирізую з берести фестонів і кружалець та зроблю симетричні гірлянди.

Варвара Лукинишна:

— А я так бачу: на верхівку — каганець, а до самого низу все намисто, намисто спіралями.

— А з чого ж намисто?

— Ну, як це з чого... ну, можна бубочок глиняних наліпить — і на нитку.

— Глиняних?.. Узимку?..

Посміялись трошки.

— Можна горошок понанизувать, у кого є.

— Так, горошок було б чудово. Помилувався, — з'їв. Ще помилувався, — ще з'їв.

— Мо', на празник шось зі Складу видадуть.

— Щас. Розкатав губу. Їм самим нада.

— Голубчики! А може, у кахінорців плетені гаманці виміняти?

— І на шо ж ви їх мінять надумали? На весну ж геть усе попід'їдено.

— В кого як.

— А ви, Оленько, чим прикрашатимете?

Оленька, як завжди, зашарілася та одвернула очі.

— Ми? Ми — шо ж... Ми — так... Як-небудь... Чим-небудь...

Бенедикт розчулився. Став уявлять собі, як Оленька, у новій кацавейці, у сарахвані, у сорочці з пишними рукавами, сидить за якимсь столом багатим, то на стільницю задивиться, то на нього, на Бенедикта, поглядає, а то на свічки засвічені позирає, — а од тих свічок оченята у неї сяють і переливаються, а рум'янець на всю щоку так і пашить. І проділ у світлому волоссі чистий, рівний, молочний, як небесне Веретено. На лобі у неї стрічка плетена, кольорова, а на тій стрічці прикраси, підвіски погойдуються: з боків скроневі кільця, а посередині чола камінчик слізкою висить — блакитний, каламутний. На шийці теж камінчики, на нитку понанизані, під саме підборіддя туго-тугенько попідв'язувані, а підборіддячко таке ж білесеньке, ще й посередині на ньому ямочка. Отак нібито сидить вона десь там, немов новорічне деревце розцяцькована, розчепурена, сама не поворухнеться, а сама поглядає...

А друга Оленька, яка тут, у Робочій Хаті, картиночки малює і язика висолопила, — вона простіша, і личком, і одежею, і звичками. А все одно шо ця, шо та — то одна й та сама Оленька, і як це вона так у Бенедикта в голові роздвоюється, як це вона йому так бачиться-увижається — не збагнути.

Наче від звичайної Оленьки якась сонна подоба відокремлюється, перед очима висить, як мара, як омана, як чаклунство якесь. Не збагнути... Звичайну Оленьку можна й ліктем у бік підштовхнути, як і всіх, і пошуткувать із нею, а то й попустувать трошки: поки вона там малює, — підкрастися та й прив'язать її косою до тубарету, до ніжки. Коса у неї аж до підлоги, тож воно й не важко. Підведеться вона — у нужну комірку сходити, чи на обід, — а тубарет за нею слідом я-як г-г-геппнеться! Весела витівка, вже бозна-скільки разів таке витворяли.

А от із іншою Оленькою, із чарівним видінням, так не пошуткуєш, кулаком під ребра не підштовхнеш, а шо з нею робить — невідомо, тільки з голови нейде. І кругом ота мара нав'язується, — була й на вулиці, особливо надвечір, коли по темному додому добираєшся, була й у хаті... Так і бачиш: одкрив задубілі двері, ступнув усередину, — а там, у прокуреному димному повітрі, у теплому оладковому чаді, серед всіляких хатніх запахів, — кислої мокрої шерсті, задушливої золи, ще чогось звичного, домашнього, — посередь цього всього немов заграва якась, немов сяйво легеньке, — прямо у повітрі Оленька розчепурена, наче якийсь ідол, — нерухома, намистами аж до підборіддя обвішана, на молочний проділ розчесана, тільки погляд виблискує, вії тремтять, і у погляді таємниця, і синє полум'я свічки вогниками.

Тьху ти. І не одчепиться.

...Так оце ж, мабуть, голубчики Празник Новий Год справлятимуть, танцюватимуть-бенкетуватимуть, а у Бенедикта в хаті, крім старих шкарпеток, нічого не запасено. Та й гостей запрошувати, пригощати, — той іще клопіт. Чим пригощати? Весна — то сама голодна пора. Бенедикт на весну завжди худнув, аж ребра випирали. Цілими ж днями на роботі, і влітку робота, — спозарання на полі, запаси запасать. Охлянеш так, шо аж письмова паличка вислизає з пальців. Руки тремтять, і почерк поганий. Того ж писцям улітку й відпустка положена: які з них, в біса, роботяги. Влітку писець, як простий голубчик, — косу на плече та на поле, та на луки, — хлібеду косить, хвощі. Снопи в'язать. Нав'язав, — тягни у сарай, та знову, та ще раз, та знов, та ще, та бігом, бігом, — бо поки відлучився, сусіди чи хтось чужий неодмінно одного чи два снопи поцупить, хто з поля, а хто прямо із сараю. Та то не страшно: вони в мене вкрадуть, я, розсердившись, у них, ті у цих, ці у тих, — отак по колу піде, та й вийде справедливість. Наче один одного й обікрали, і начебто всі при своєму залишилися. Більш-менш. Це, як каже Нікіта Іванич, стихийное перераспределение личного имущества. А напевне, шо так воно і є.

А стариган раніше, як матінка ще жива були, заходив до них та сидів, розміркував, ще й Бенедикта брався міркуванням усяким навчать: думайте, думайте сами, молодой человек, рассуждайте своей головой: не удобнее ли было бы без воровства? Сколько бы времени и сил сэкономили! Насколько меньше увечий в слободе было бы! І розсудить, і пояснить, і матінка туди ж, головою кивають, підтакують: мовляв, я всегда сыну то же говорю, излагаю ИЛИМЕНТАРНЫЕ основы МАРАЛИ. Но пока без толку.

Мараль, канєшно, — то харашо, хто ж проти. Але ж — харошо, харашо, та нічого харошого. Окрім маралі, в житті ще багато чого є. Як добре роздивитись.

От якби мого добра голубчики не крали, — то, канєшно, мараль. І на серці спокійніше було б.

А з іншого боку. От накосив голубчик хвощів, так? Тепер треба до хати тягать, туди-сюди бігать, так? Тільки він за це прийнявся, а тут я повз нього чимчикую, підморгую. Він, канєшно, занепокоюється, снопи од мене затуляє, обличчя робить стурбоване, чи як-то кажуть — отрицатільне, брови накудлатить та отак, спідлоба, їсть мене очима. Побачу я таке діло, стану, канєшно, поряд із ним, ноги розставивши, рота розкрию і нумо з ним шуткувать: шо, мовляв, Дем'яне? За добро боїсся? Га? Переживаєш? Пра-авильно, бійся! Бо то таке, Дем'яне, діло, тільки одвернися! Так чи ні? Га? Ото-ож, бач, як свого шкода? Бач!..

А голубчик і топчеться, і переминається, і мечеться, а бува й гарчить на тебе: та шо ти, собако, до мене причепився!.. ходи собі мимо!.. пасть порву!.. А мені, звичайно, смішки. Стану я десь збоку, на тин обіпруся, чи на шо попало, ногу на ногу покладу, покурюю, а сам все поглядаю та підморгую, натяки йому натякаю, все його, голубчика, розтривожую. Тож, як нема йому коли, — плюне, загребе снопів, скільки підніме, і тягне, тягне волоком, а може й на горбу, як має здоров'я, а сам озирається: а де ж там я, чи, бува, не розорив його? Чи не вкрав, не

заховав? Чи не нагидив, часом, на його запаси? Чи не обплював заповітне? А можу!

Сміху! Радості! У такого занепокоєного хоч одного снопчика, їй-бо, нада поперти.

А якшо я йому мараль зроблю, вся радість де й дінеться. І шо ж тоді: ходи собі мимо, набурмосившись, наче зранку не поснідав? Ні дивитись на чуже добро, ні навіть мріяти не смій? Та це ж мука! Їй-бо, справжнісінька мука. Адже очі, — вони такі: вони самі кругом видивляються, у чуже добро упираються, а часом аж мало не вивалюються. Ноги, хоч би й запліталися, — бува й мимо пройдуть, а очі так і липнуть, а за ними й уся голова на шиї вивертається, і думка наче в колоду, наче в якусь стінку як упреться: от, бля-я-я, якби ж воно моє було! Отоб я!.. Я б уже!.. Та я б уже!.. Ясна річ, одразу слинка виступає, а бува й на бороду натече. Пальці самі ворушаться, наче шось прихвачують. У грудях свербить. І наче хтось тобі на вухо шепче: та бери! Та чо' вже там! Ніхто ж не бачить!

Тож отак попітнівши та поробивши, та пошуткувавши, всього собі на зиму й настачиш. А на весну все з'їси. Тож або йди, голубчику, в Столову Хату помиї хлебтать, або вдовольняйся піщею духовною.

Та то на книжечки так завжди кажуть: піща духовная. А воно й справді: зачитаєшся, — наче і в животі не так бурчить. Особливо якшо куриш, читаючи. Книжечки, канєшно, різні попадаються. Федір Кузьмич, слава йому, в нас безперебійний. Тут тобі й скаски, тут тобі й стіхи, чи там раман, чи детектив, чи раскас, чи навела, чи есе якесь, а минулого року забажав Федір Кузьмич, слава йому, скласти шапенгавер, так воно начебто й раскас, та ні хрєна не розбереш. А довге ж, бля, вважай, три місяці удесятьох аж заморились переписувать. Костянтин Леонтич хвалився, шо геть усе зрозумів, — та то він кожен раз так вихваляється: всі над ним сміялися. А-а-а, голубчику, зрозумі-і-ів, — то розкажи сужет: хто куди пішов, та хто кого побачив, та хто з ким у гречку скакав, та хто кого вбив? Шо? Не можеш? — ото-о-ож. А називалося: мір как воля і

прецтавлєніє; хароша назва, зазивна. Бо воно завжди шо-небудь у голові прецтавляється, особливо, як спати лягаєш; сіряка під себе підіткнеш, аби не задувало, голову манаттям укриєш, ногу підігнеш, другу витягнеш, під голову кулак, чи лікоть; потім покачаєшся, подушку холодною стороною перевернеш, знов сіряка підіткнеш, якшо сповзає, покачаєшся-покачаєшся, — і засинаєш.

І прецтавляєш.

То Оленьку собі прецтавиш розодіту, білу, нерухому, аж у грудях засмокче; то прецтавиш, як із жінкою заграєш, чи з дівчиною якоюсь гарною, ти її хвать, а вона вищить, і весело обом; а то ще нібито по вулиці йдеш і шось цінне знайшов: гаманця з бляшками чи кошика з наїдками; а то ще мрієш, буцімто пішов ти туди, де ніхто й не походжав: стежечкою до лісу, на схід, і далі, на луки, і ще далі, де знову ліс незнаємий, де струмочки чисті дзюрчать, дерево береза золоте віття у струмках купає, наче нитки довгі, наче дівоче волосся на сонці аж вилискує, під теплим вітерцем розвівається, полощеться; а під березою трава зелена, папороть різьблена, жуки з синім полиском, а оно й квітка макова, — зірвеш її, вдихнеш, а вона сон навіває, і у вухах дзвін далекий чуть, і в душі хмаринки попливуть, і ось уже стоїш ти на горі, а з гори дороги видно білі, звивисті, і сонце світить, грає, оманює, засліплює, заважає дивитись, а вдалечині шось виблискує, — чи то Море-окіян, про який в піснях співають? Чи то в морі острови чарівні, з білими містами, садками, вежами? Чи то царство чуже, загублене? Чи життя інше?..

Отак прецтавляєш, прецтавляєш, — та й заснув.

Та тільки ні про шо таке Федір Кузьмич, слава йому, в шапенгавері не виражає, а якшо вже правду казать, — нудьга така, шо не приведи Господи. Але народ все одно розкупив, чи краще сказать, обміняв, і теперечки, значить, хтось десь цеє діло почитує, та й, мабуть, плюється. А взагалі народ у нас книжечки читать полюбляє, вихідного дня завжди на базарь біжить, мишаків на книжечки обмінювать. От малі мурзи на базарну площу виходять, государствені прилавки вздовж тину

розставляють, берестяні книжечки викладають, у кожну цінник встромлять, або ж закладку: почому, бач, товар. А ціни різні: п'ять мишаків, десять, двадцять, а якшо вже сильно інтересні, захоплюючі, чи з картинками, — чуєш, бува й до п'ятидесяти. Голубчики юрмляться, прицінюються, радяться: брать, чи не брать, та про шо книжечка, та який сужет, та чи багато картинок. А заглядать не можна: спершу заплати, а тоді вже й заглядай скільки тобі влізе. Малі мурзи валянками на морозі потупують, рукавицями поплескують, товар нахвалюють:

— А вот новинка, а вот кому новинка! "Вечный зов", агромаднейший роман!..

— "Аснови діфєрєнциальнава счіслєнія", пупулярнєйша брашура, величезний інтерес!..

А якийсь руки до рота ковшиком приставить, шоб голосніше було та лунким голосом вигукує:

— "Ка-за ді-рі-за", о-оста-а-анній егземпля-яр! Увлєкаатєльна епапє-єя! О-оста-а-анній, кажу, егземпля-яр!

Та то він навмисне, то він бреше, у нього під прилавком іще дюжина захована. То він голубчиків приманює, шоб аж юрбою набігли: мо' й справді останній, не прозівать би. А якшо вже комусь страшне як охота книжечку сторгувати, то він і доплатить. Мовляв: а шо, вже нема? А мурза, наче знехотя:

— Та є одна... собі залишив... не знаю...

А голубчик:

— А мо', договоримось? Я пару мишачків накину... Га?

А мурза:

— Не знаю... Сам хотів читати... Хіба шо п'ять накинеш...

— П'ять? Та побійся Бога! В мене мишак годований, за півтора іде!

— Ану, покаж... — отак і сторгуються. А все мурзі навар. Того ж у них і пика товща, і хата вища.

А у Бенедикта пика так собі, на дотик невеличка, і хатка малесенька.

І ДЕСЯТЕРИЧНЕ

Цілу ніч Бенедикт ловив мишаків.

Легко казать: ловив. То діло не просте, тож, як і всяке діло, кеби потребує. То тільки так здається, шо отуто, мовляв, — ти, а отуто — мишак, лови його. Та ні-і-і-і-і.

Ловив, канєшно, удавочкою. Але! — якшо у підпіллі пусто, якшо мишак перебіг до когось багатшого, то тряси удавочкою, не тряси, — нічого не натрусиш. Мишака треба підгодовувать. Тобто, все доложно бути продумане наперед.

Оно, двадцятого числа получка була. П'ятдесят бляшок. Так. Налог з їх — тринадцять працентів. Тобто, шість із половиною бляшок. Отак рано-ранесенько голубчики коло Виплатної Хати у чергу стали. Ще й не світало, темно взимку — хоч у око тиць.

А чо', буває. Отак ітиме голубчик навпомацьки, по темному, за получкою, — та й провалиться у яму, а бува, шо й око собі виколе галузкою, а бува й посковзнеться, ногу поламає, а бува й заблукає, до чужої слободи забреде, а там його злі собаки порвуть; чи у кучугуру впаде, та й на смерть замерзне. Шо хоч буває.

Але припустимо, слава тобі, Господи, шо вже й дісталися. Харашо. У чергу стали. Хто перший добрів, — той у калідорі, чи скажімо, у сінях приткнувся. А хто у кінці, — на вулиці стоїть, на морозі перетопчується. Отак стоять, перелаюються, чи гомонять, думають-гадають, чи приїде виплатний мурза, чи може знов напередодні, ще з вечора, набражився чи наквасився, чи сусла конопляного назюзявся. А то ще й отаке вчудять: тільки когось із тих, шо в сінях, у теплі розморило, аж він на підлозі задрімав, — візьмуть обережненько такого сонного під пахви, та й одволокуть у самий кінець черги. Підхопиться такий голубчик — ні хрєна не розуміє, шо й до чого та нашо він тут. Рветься туди, де був стояв, чи то лежав, а всі йому: куди поперед батька прешся?! Отам стій, у кінці! А він: та я ж перший був! А ми: не зна нічого! Ну, крики-бійки, каліцтва всякі.

Отак урем'ячко і пройде, зоря рожева, імлиста на небі сходить, пітьму розганяє. Вранішня зірка Чигир блищить красою невимовною, наче каганець у височині. Мороз, здається, тільки міцнішає. Блищики на снігу виблискують.

Тож дожидаємо мурзу, мо', ще й приїде? Тільки десь по вулицях сніг здійнявся, сани промайнули, — кричать: їде! Не їде! Точно він, оно його шапка! і таке інше. Неабияке хвилювання.

Як до вечора не приїде, — так по хатах і розійдемось, а як зволив продерти очі, — ну, тоді бути голубчикові з получкою.

Отак стоїш-стоїш, — зирк, а вже й достоявся до виплатного віконця. Твоє щастя, нагинайся. А чого нагинайся: а того, шо воно акурат на рівні пупа прорублене, вузеньке таке. Бо мурза з того боку на тубареті сидить, йому так зручніше. А ще воно для того придумане, шоб у пояс йому кланятись, смиренність виявляти, шоб покірність була в арганізьмє. Бо якшо на повний зріст стоятимеш, бляшки свої лічитимеш, — хтозна, шо тобі в голову вступить. Мовляв, а чо' так ма', або: а чо' це вони рвані, або: а чи все він мені видав, чи не затис у жмені, ірод проклятий; чи ще там усяке самовольство. А як у поясі зігнешся, та

голову набік вивернеш, шоб краще бачить, шо тобі дають, та руку у віконце далече-е-е-енько так просунеш, — а воно ж глибоке, — та пальці розчепіриш, шоб бляшки ухопить, аж плече заниє, — отоді й взнаєш, шо таке государственa служба, її ж бо і сила, і слава, і влада земна, на віки віків, амінь.

Тож якшо тобі знов пощастить, свої бляшки ухопиш. Канєшно, як у кого зроду руки коротенькі, чи болячка у суглобах, той ніколи усіх бляшок не ухопить, хіба шо трошки. Про таких і кажуть у народі: мовляв, руки короткі. Та ще й голубчики ззаду напирають, підганяють, штовхаються, на спину тобі лягають, у вухо дихають. Отака, бач, морока. Але ж Бенедиктові сили не позичати, молодий, — тож він і одіб'ється, і бляшки міцненько у кулаці затисне, і руку з віконця вдало назад випростає, хіба шо кісточки трошки обдере, та то дурниці, звичайне діло. На ніч канпрес тепленький поставити, руку обмотати, кров, може, й загусне. А на ту получку і нова шкіра наросте.

Бляшки в государства вирвав, — тепер у другу чергу ставай, налог платити. Та то тільки кажуть: ставай, а хто ж тобі з власної волі стане? Тут уже, канєшно, варта з бердишами, гонить голубчиків по калідору в другу палату, на пєрвий-втарой ращщітайсь, ланцюги кам'яні з усіх боків дорогу перегороджують: все як годиться.

А там усе так само, тільки мурза у віконці сидить не виплатний, а налоговий, і віконце широ-оке, просторе, — сани проїдуть.

Тут уже трошки швидше піде, — годинки десь із чотири, та вже й здихався. Шість із половиною бляшок мурзі одлічи та оддай. Але ж ти бляшку навпіл не розірвеш, так же ж? Кому вона нада, рвана, так же ж? Значить, оддай сім. До вечора у мурзи тих зайвих грошей — бозна-скільки тисяч. Тож він їх собі й забере, якихось харчів понакупить, ярус чи балкон до терему прибудує, шубу собі справить, чи сани купить нові.

На те він і мурза.

А в кого нема того государственого розуміння, а одні вигадки порожні, як ото, наприклад, у Нікіти Іванича, — так ті кажуть: а чо' це, мовляв, ніззя, шоб один мурза і гроші видавав, і налог брав? Так би, мовляв, швидше було.

От дурбелики! Їй-бо, лопнеш зо сміху, слухаючи! Чого? — а того, шо виплатний мурза — той мурза виплатний, а той, шо налог дере — той мурза налоговий! Так, чи не так? Ну, то як же ж тоді один мурза буде тобі і давать, і одбирать? Як? Нашо ж він тоді, таку грошву при собі маючи, взагалі на роботу їздитиме? Замкнеться на всі засуви, та й давай їсти-пити, чи може сяде в сани — і на полювання, і шукай його, хіба ні?

Та хто хоч таке зробив би.

Та якби ж налоговий мурза туто , у Виплатній Хаті, не сидів, грошей не одбирав, хіба ж виплатний коли-небудь хоч би носа висунув на вулицю? Та він, п'яндилига, і не схаменувся б, шо вже двадцяте число, получка; чи, наприклад, п'яте, аванс!

Та його ж, мабуть, налоговий ще звечора за душу бере: де бляшки? Чи не розорив скарбницю? Чи не наробив мені збитку? А чи гарненько у берестяники запаковані, мишак часом не прогриз? — бо й таке буває, тоді й получку не видадуть. Скажуть: зникла безвісти, другим разом буде, чекайте. — Чекаємо.

Але припустимо, шо все обійшлося, получку получили, бляшки у кулаці. На ці бляшки, або ж, як дехто називає, "рвані", чи "кровні", чи ще "рубляшки", — нічогісінько, канєшно, не купиш. Якби ж то їх багато було — тоді шо ж. Тоді купиш. А так — ні. Хіба шо пообідать.

А друге діло мишаки, їх — оно, кругом повно, щодня свіжесенькі, наловив, як є коли, — і, Боже помагай, обмінюй собі на здоров'я — хто тобі хоч слово скаже? Звичайно, і з мишаків у скарбницю налог

надходить, або ж ясак, — домовий, подушний, пічний, всіх і не перелічиш, але ж це зовсім друге діло.

Отже, бляшки у Бенедикта у кулаці, діло наполовину зроблене. Теперечки міркуємо так: на ці бляшки у Столовій Хаті обід купувати, але хліба ні в якому разі не їсти, а за пазуху класти та додому нести, і тим хлібом мишаків підгодовувать. Кожен день їм отак по скибці кришить, — набіжить їх, сердешних, достобіса.

Тож оцього разу і сталось, як гадалось! Все зійшлося! Цілу ніченьку Бенедикт полював на мишаків, і до ранку в нього на мотузочку, от не збрехать, двісті сімдесят двоє їх борсалося, сіреньких, дебеленьких, спинка шовковенька! Ну, може, не двісті сімдесят двоє, а сто п'ятдесят шість. Багато! Рахував, бач, та й помилився. А чого йому таке щастя, — а того, шо все було наперед продумане, обмізковане було грамотненько, ретельненько.

От уже ж! — красота розуму людського, хто б її прославив? Хто б узявся пісню скласти, гучну, радісну, переливчасту, та шоб вийти на горба, чи на пагорба якогось, стати міцніше, ноги розставивши, а руками на обидві сторони змахнути, та тільки туп-туп! ніжкою! — тільки шоб не впасти, канєшно, — туп-туп, кажу, та як ушкварить:

Гей, люлі ж мої-люлі!

Гей, та ви ж мої люлі!!!

Гей-гоп! — зелена травичка!

Гей-гоп! — моя муравичка!!!

Гей-гоп — зелена травичка!

Гей-гоп — моя муравичка!!!

Ну, не те, шоб уже й зовсім так, але таке шо-небудь молодецьке, радісне, шоб наспів сам із грудей виривався, шоб щастя у голові відчувалося, шоб воно, те щастя, поміж вухами бовталося, наче борщик у горщику, шоб аж у потилиці лоскотало. Шоб на всю слободу, на весь світ рознеслося: слава розуму людському, сла-ава! Розумінню, роздуму, промишлянню, хитромудрому обчисленню — сла-а-ава! Голові — сла-а-ава! Гур-р-ра-а-а-а-а! Хо-го-о-о-о-о-о!!!

Та такої купи мишаків, мабуть, і в самого Федіра Кузьмича, слава йому, зроду не було, а вже хто-хто, а він хіба не майстер на них полювать? Хіба він не пает, не гурман, не ціните́ль?

Послє палуначі сєрце пірує́т,

Взяв на прікус сєрєбрістую миш!

І наче ж цілу ніч не спав, а од радості сон як рукою зняло. Хіба шо жижки маненько трусяться, і спину трошки ломить. А так — ні в одном глазу! Отеперечки з таким багатством — і на базарь.

Гарно зранку на базарі! Красота! Сніг лопатами розчищений, притоптаний, прям тобі підлога. Якшо морозяка лютий, то він, отой сніг, аж весь синій та виблискує. Звичайно, голубчики понабігають — понаплюють, понасмітять, недопалків понакидають, а все одно красота. А як потеплішає та підтане трошки, то аж наче темні ополонки під ногами, а замети біля огорожі осядуть та почорніють, ніздрюваті-зубцюваті, весною пахнуть.

Народу — ого-о-о-о-о-о!!! — ніде голці впасти. Всякому торгувать охота. Усяк свою мінянку тягне.

Оно ряди з мочіннями та соліннями: весь рядок діжками, глечиками, дзбанами заставлений, підходь та пробуй, але багато не бери, бо матимеш по шиї. Якшо цього року добре вродило, то рядок, бува, аж до

обрію розтягнеться, крайній у рядку голубчик — наче лісова комашка: далекий, малесенький, руцями вимахує, горлає, грибці свої вихваляє, теж себе людиною вважає, а подивишся на нього з оцього кінця, — наступи ногою, і нема його.

Другий, оно, хвощі мочені нахвалює, криком кричить, надривається, — чи мо', квашену папороть, чи пряники, чи ще шось.

Отуто горішки мочені, там полотно порозкладали, нитки прості, нитки фарбовані, личаки цілими в'язками; там шкурки заячі, а там шерсть із козляків: купляй та валянки валяй, чи шкарпетки в'яжи, якшо руки стоять; там голки кістяні, кам'яні ножики, відра кам'яні та дерев'яні, рогачі, голоблі, віники, — шо тільки хоч.

А оно цілий ряд каганцями торгує: тут купці поважні, мовчазні, отак поставають, руки на череві поскладають, спідлоба поглядають, мордяки червоні. Загадкові. Мовчать. А чого мовчать: звикли. Каганці ж треба мовчки обривать, от вони й звикли. Постоїш, повитріщаєшся. Якось воно боязко. А каганців отих так би попоїв! Запитаєш у купця:

— Почому за штуку?

Помовчить, губами поплямкає. Потім:

— Ці — п'ять. Ці — сім.

Дорого, бля!..

— А мо', несправжні?..

Знову помовчить.

— Люди купляли, живі, як бачиш.

Чи вірить йому, чи не нада, — прям і не знаєш. Потопчешся... Одлічиш п'ять мишаків. Візьмеш одного каганця. За щоку покладеш. Солодкий!.. А мо' й не помреш, як одного з'їси. Хіба шо знудить. Чи там волосся повипадає. Шию роздує. А так ще може поживеш. Матінка чого померли? — повну миску за раз з'їли. Нікіта Іванич тільки й казав: "Полина Михайловна, что за несдержанность?! Не ешьте вы эти финики! Радиоактивные!" — та хіба ж вони послухаються? Об'їлися.

Та зараз Бенедиктові не хотілося навіть споминать за шось сумне. Оно, весна з півдня калабком котиться, Новий Год за собою веде! Празник і сміх. Жарти й веселощі. Оно й сліпці, стовпилися біля тину, — хто на ложках мелодію вибрязкує, хто на сопілці грає, — співають:

І харошеє настраєніє

Нє пакінєт больше вас!

— теж, мабуть, весну зачули. Їхній поводир теж підбадьорився, орлом дивиться, голубчиків суворо оглядає: ану, хто пісні слухає? — плати, мимо не пройдеш! А то любителів послухать та не заплатить — скільки хоч. Сліпці, вони того й сліпці, шо нічогісінько не бачать. Співають-заливаються, а голубчик другим разом послухає, урве собі задоволення, та й тікать не заплативши. Як його сліпцям упіймати? — аж ніяк! Їм же темно, сліпцям! Їм і в літній полудень темно. Якби не поводир, померли б вони з голоду, сліпці.

Бенедикт народні пісні страшне, як любив. Особливо коли хором. Або веселенькі. Отак, бува, сліпці як грянуть:

Серце красавіци!

Склонна к ізмєнє!

І к пєрємєнє!

Как вєтєр мая!!!

— то й ноги на місці не встоять, самі підтанцьовуватимуть. А ще ж є пісні хароші. "Вот ідут Іван да Даніла". "Міліон алих розг". "Із-за острава на стрєжень". "А я люблю женатава". І ще чимало.

Почувався Бенедикт сьогодні розумним і багатим. Того й багатим, шо розумним. Бач, як він усе гарно придумав, — і все получилося. Мишаків він пов'язав низочками — по п'ять; хвостики позаплітав косичкою, на мотузочок понанизав і тим мотузочком підперезався. А сам іде та козиряється. От здорово. І незвично якось.

Зазвичай ідеш собі, дріботиш, на всі боки поглядаєш: нема ніде начальства? Якшо у санях їдуть, — на узбіччя одскочиш, шапку знімеш, кланяєшся. На рило усмішечку напустиш улесливу, масляну. Оченята теж примружиш, наче так зрадів. Вираз оченятами виразиш: наче так здивувався, як це тобі, простому голубчикові, так пощастило, мурзу зустріть. Хоч би й сорок раз на дню, та хоч би й п'ятдесят його, ірода, перестрівав, а все одно дивуйся, наче він, мурза, — не мурза, а бабуся з гостинцями.

Кланяєшся, канєшно, виходячи з чину. Якшо малий мурза — голову схилити, руку на шлунок.

Якшо великий — у пояс: волоссям у сніг, чи у пилюку, а рукою дугу одмахнути.

Якшо Червоні Сані —... ой, не приведи Господи. Нє, нє, нє. Тьху, тьху, тьху. Нє, нє.

Проїде мурза, куряву здійме чи грязюкою заляпає, — знов можна шапку надівати, рукавом морду обтерти, і — на здоров'ячко, свободний. Рило теж можна звичайне, буденне, злобне, — плюнеш, заматюкаєшся, навздогін йому оскорблєніє, — ос-сьо тобі, на. Чи просто бурчиш собі під

носа: "Ич, розсівся...", та прямо там? стоять йому в санях, чи шо? — або й шось довше: "Єздіють туто!.. єздіють, єздіють, а чого єздіють, і самі не знають!", але то теж, до речі, просто так кажеш: бо мурза вже напевне знає, куди йому їхати.

Та то для того так мовиться, аби свою досаду чимдовше потішити. Ти собі отак сичиш крізь зуби, ще й бурчиш, ще й насупишся, ще й пащеку на сторону скривиш, — а злість отак приємненько, тепленько усередині пощипує. Хочеться шось дошкульне зробить. Паркан ногою — штурх! Собачку, якшо підвернувся, — штовх! Пацана малого по потилиці — ляпсь! Та мало там чого. По-всякому себе виразити можна.

А другим разом і сердитись не хочеться. І наче на серці тяжко. І наче когось жаль, чи шо. Та то вже, мабуть, ФЄЛАСОФІЯ.

А от сьогодні зранку, бач, нове відчуття вступило: почувався Бенедикт і розумним, і багатим, і так же ж хотілося, шоб усі кругом побачили: оно йде він, Бенедикт, розумний і багатий. І щедрий. Зупинився, сліпців послухав. Вони якраз старовинне, жвавеньке грянули: "Два двєнаццать восємьдєсят пять нуль бе! Два двєнаццать восємьдєсят пять нуль ве! Два двєнаццать восємьдєсят пять нуль ге!" — послухав та й кинув їм низку мишаків. Авжеж, цілу низку! Гуляймо!

Потім старцям убогим низку — кидь! Мало не побилися, миттю подачку на клоччя розідрали. Потіха! Потім пішов по рядах, шось смачненьке купувать. О, вже й пошана... Помітили...

Кланяються:

— А до нас підходьте!.. Чого душа бажає?.. А розсольчику, паночку, попробуйте, розсольчик у нас найлуччий!..

Попробував розсольчику. Купив. Всього-всього понакупляв, чого душа бажала — і простого, і моченого, і фаршированого. Купив чверть

пуда хлібеди, ворочок козиного сирку, каганців з півдюжини, — ватрушок напекти. Вермішелі квашеної. Ріпи. Гороху червоного та синього. Кваску глек. Берестяників накупив, харчі в них поскладав. Ще й найняв холопа весь отой тягар до хати доперти, та чесно кажучи, не стільки там воно важке було, скільки знатністю своєю кортіло похизуваться. Мовляв, возньосся вище я главою непокорной александрійського стовпа, рученят собі не поодтягую, важке тягаючи. Прислугу маю. Не вам рівня.

І одразу ж халепа: хто Бенедикта не знав, ті думали, шо такий багатій неодмінно у сани сяде, а де там у Бенедикта тії сани? Тож деякі, гниди, і в кулака посміювалися. А які були знайомі, ті вирішили, шо то не холоп, а Бенедиктів приятель, і тільки й дивилися, як приятель такі берестяники тягне, шо аж розкарячився, а Бенедикт — руки у кишені та йде собі, насвистує, і навіть не поможе? Хотів покозирятися на повну, та ні, не вийшло.

А по дорозі Бенедикт весь час непокоївся, тільки б наперед холопа не забігти. Бо тільки одвернися, а він, може, шусть у провулок, — та з таким добром, ви шо!!! І шукай його. Тож ішов Бенедикт за холопом, наче прив'язаний і тільки й покрикував: "Не сюди, ттвою..!.. Завертай! Завертай, кажу, сучий сину! Наліво! Все бачу, все бачу! Я туто ! Стежу!" — і ще там усяке.

Великий був клопіт. Але дісталися добре. Може, холоп, хоч він і холоп, теж пойняв, шо з таким тягарем далеко не побіжиш: Бенедикт наздожене та в морду дасть. Бенедикт, коли його на базарі, у холопському закуті, наймав, — і кулачища йому свої показував, і обличчя супив, і очима виражав: гнів прийдешній, підозру всеосяжну, на весь рід людський незадоволення. Стращав.

Але й думати не забував, поки йшли: яке ж це щастя, коли розум до діла прикладений: за одну ніч, диви, заробив собі харчів — аж стіл угинатиметься. Ти ба?! Теперечки робимо так: ватрушок напекти, гостей запросити; харашо б Оленьку, а як не схоче, можна й Варвару

Лукинишну, можна й ще когось з роботи. Варфоломеїча можна, він майстер байки плести. Сирітку Ксюню. З нею, правда, нудно, і виду ніякого. Сусідів запросить, чи шо. Ой, а ще ж голубчиків покликать із дюжину — хату підмести, свічок понатикувати... Ні, найняти якусь молодицю хату підмести... Нашо самому горбатитись? І ватрушки теж нехай молодиця пече. А платити теж мишаками. А ще — сліпців найняти!!! О, точно! Всю артіль разом і найняти. Сурприз гостям!.. Їли-пили-танцювали, а потім можна й у скок погрaцця... Чи в душку. Але не до смерті, а так, наполовину. О-о-от, а недоїдки під підлогу, а мишаків знову хтозна-скільки набіжить, — та й знов наловить, — а наловивши, знов харчів накупить, — а недоїдки знов туди! під підлогу! — а з-під підлоги мишаків! — та знов мінять! та ще раз! Та ще!..

Ой, леле!.. Шо ж це буде? А те й буде, шо Бенедикт таким макаром так розбагатіє, шо й працювати, мабуть, шо не треба! Ато-ож! А він стане мишаків у борг, на праценти давать! Наймитів найме: одних будинок охороняти, так це ж і будинок треба: світлий, високий, двоярусний, з прибамбасами усякими попід крівлею!.. А других, шоб сторожів сторожили, стежили, шоб ті нічого не поцупили! А третіх, шоб за цими дивилися!.. А четвертих... Та то вже другим разом, то вже ми потім обмізкуємо... І найняти молодиць, шоб їсти варили... І сліпців, шоб без кінця бринькали та на сопілках грали, Бенедикта розважали; поміст їм в куточку поставити, хай там і сидять, і цілий день співають... І баню збудувать пристойну, чималеньку... І в баню теж музику провести... других сліпців... Сам миєшся, сам слухаєш... І дівку-чесалку найнять, шоб спинку чесала... А другу, шоб волосся розчісувала та пісні тихенько наспівувала... Чого б його іще? Та сани ж!.. Аякже!.. І під'їзд до будинку широкий, і ворота на запорі... Агов, холопи, відчиняйте, бо вже пан приїхали!.. Одразу всі ниць попадали. Бенедиктові сани заїжджають на подвір'я і навпростець — до терему... А з терему назустріч Оленька-лебідонька: драстуй, Бєня, моє сонечко, а сідай обідати, а я вже так заждалася...скучила...всі оченята прогледіла...

...О, вже й прийшли. Ху-х... Оце картина... хатка наша, прямо скажемо, не терем. Холоп берестяники на сніг поставив. Підсміюється.

Бенедикт одв'язав плату: мишаків низку. Подивився: у холопа на морді й справді неповага. І одразу ж розмова така неприємна...

Холоп питає:

— У кого служиш?

Бенедикт аж вищирився:

— Служу?! Я т-тобі дам: служу! Я государев работник. А не "служу"!

А холоп:

— А провіянт кому?

А Бенедикт:

— Мені провіянт! Своє хазяйство! Щас обідать сяду!

А холоп:

— Ща. Своє.

Платню забрав, висякався на сніг, прямо Бенедиктові під валянки, та й пішов собі.

От уже холопська порода!!! Холоп — він і є холоп!!! Чи може, наздогнать та платню забрать, та по морді як слід заїхать, та ногами потоптать за неповагу, за самовольство!.. Скат-тіна!!! Бенедикт вже було намилився, та побоявся берестяники без нагляду залишити: бо вже почали голубчики збігатися, на харчі задивлятися. Тьху ти! Плюнув, затяг берестяники до хатки.

Гадина холопська, сучий потрох! Ти ба, натякнув, гнида, шо й Бенедикт, мовляв, — не Бенедикт, а чийсь холоп, як і він сам, шо й харчі він, мовляв, не собі купив, а панові, шо й хата — не хата, а сарайчик, а може й кліть якась перевалочна... І мрії його геть усі облудні: схотів собі сани... Ні, не можна йому попускать! Бігом наздогнать, та під сраку носаком!!! Бенедикт кинувся на вулицю, туди-сюди метнувся... Нема, зник холоп, як і не було... А може, приверзлося?

Повернувся в захололий хатній сутінок. Ти ба, як урем'я біжить. Поки туди-сюди — вже й сонце сідає. Помацав піч: холодна. Та не должна, га? Одкрив заслінку — я-я-ясно... Крадії були. Поперли жар з вогнем. Один попіл захололий. Та шо ти будеш дєлать...

Чогось раптом занудьгував. Чогось геть усього розхотілося. Сів на тубарет. Встав. Прочинив двері, постояв, притулившись до одвірку. Шось наче у грудях кисле, і слабкість. Оно, вже й вечір. Серед білого дня — вечір; ото і є зима. Блякле сутінкове небо, по небі віття дерев, наче вугіллям почеркане. Гнізда, наче ковтуни. Оно заєць пурхнув. Низом — тоскна синява сніжних кучугур, пагорбів, заметів. Чахлий чорний тин, наче старий гребінь. Ще видно, а згасне на заході — і геть нічого не побачиш у непроглядній темряві. Одразу на небі зірки вигулькнуть, наллється небокрай їхнім молочним, слабким світлом, — наче хтось знущається, чи просто байдужий, чи може не нам ті небесні вогні призначені: ну шо ти побачиш при їхньому тьмяному, неживому мерехтінні! А напевне, шо так, не для нас вони!..

...Отаке воно все! Наче хтось нам, людям, од всієї безмірної природи окрайчика врізав: оце нате вам, голубчики, сонця ковточок, та літа шматочок, та квітку тульпан, травички зеленої в придачу, малих пташок на здачу, та й буде з вас. А всю решту створінь приховаю, ніччю укутаю, пітьмою вкрию, у ліс, чи під підлогу, наче в рукава, заховаю, мале світло їм запалю, зоряне, — їм і того досить, їм і таке добре. Нехай собі шарудять, шмигають, пищать, плодяться, своїм життям живуть. А ви на них, нуте, полюйте, якшо зможете. Вполювали? — їжте на здоров'я. А не вполювали — як самі знаєте.

Бенедикт зітхнув так тяжко, шо аж сам своє зітхання почув. О, знову... Знов якесь роздвоєння у голові. Так усе просто було, ясно, щасливо, мрії всякі гарні, а тут зненацька наче хтось іззаду підійшов та оте все щастя з голови й виколупав... Наче пазурем вийняв...

То Кись, от хто! Кись у спину дивиться!!!

Бенедикта аж занудило від жаху, од поганого під грудьми відчуття, наче шось смокче. Він грюкнув дверима, не додивившись заходу сонця, не надихавшись сирого, синього вечірнього повітря; квапливо заклав на ключку, на засуви; спотикнувся у смердючій хатній темряві об сир; і матюкнутися забув; навпомацьки пробрався до лежанки і скоренько ліг, ніг не відчуваючи.

Серце калатало. То кись... То вона. То таки вона. А ніяка не фєласофія. Правду кажуть: то кись у спину дивиться!

То вона там, на гіллі, у північних лісах, у непролазній гущавині, — плаче, непокоїться, принюхується, перебирає лапами, притискує вуха, вибирає... вибрала!.. М'яко, наче страшний, невидимий Котя, зіскочила з гілля, і пішла, пішла, пішла, — проповзаючи під вітроломом, під завалами суковиння, колючок, довжелезним стрибком через сивий, наче мохом порослий, завірюхами повалений сухостій!.. Поповзом і стрибком, гнучким і довгим; повертається невеличка пласка голова, туди-сюди приглядається: не упустити, сліду не загубити: там, далеко, у злиденній хаті, на лежанці, налитий, наче квасом, теплою кров'ю, у стелю втупився, лежить і дрижить Бенедикт.

Ближче, ближче до житла!.. Де поземка стелеться, припорошує балки, де метелиця вихорем-сніговієм над степом здійнялася, там і вона: летить у поземці, кружляє у завірюсі! Ні сліду не залишить лапами на снігу, собаку не звалує під ворітьми, худоби не сполохає!..

Ближче, ближче, — і кривиться невидиме її обличчя, і тремтять пазурі, — голодна вона, голодна! Мука їй, мука! Ки-и-ись! Ки-и-ись!

Ось уже й підкрадається до житла, вже й оченята примружила, шоб краще чуть, зараз стрибне на стару стріху, на вихололий димарь; осьо, вже надумала...

... Хтось постукав у двері: тук-тук-тук. Бенедикт схарапудився, наче його палицею стукнули, страшним криком крикнув:

— Нє!!!!!!!!!!!!!!!!!!

— Ах, вы заняты, голубчик? Так я попозже зайду, — а за дверима такий голос знайомий: Нікіта Іванич. Господь послав!.. Господь послав!..

КАКО

Тиждень провалявся Бенедикт у лихоманці, — стид і сором. Як все одно мала дитина. Дід йому і в печі розпалив, і ватрушок напік, і кип'яточком його напував. Самі удвох усе й під'їли.

От тобі й Празник Новий Год. Пройшов-проминув, як і не було, — от шкода, прозівали! А голубчики ж, мабуть, козу водили, танцювали-хороводили, та згідно з Указом свічки палили, та ржавлю пили: після празника, як уже повелося, побільшало у містечку увєчних-калєчних. По вулиці йдеш — одразу скажеш: празник був із гульками: той на костурцях дибає, в того око вибите, чи мордяка на сторону.

Бенедикт, одужавши, журився: життя повз його промайнуло, по губах мазнуло, — отак завжди! Кожен раз так! Яка тільки несправедливість! Яка досада чорна! Чи ж він не готувався, чи розуму не докладав? мишаків не ловив, на харчі не міняв? Та він, щитай, два тижні жив у очікуванні світлого, радісного: гості, свічки, музика!

Бо шо в нас за жизня? — робота тяжка та мороз, та посвист вітру! Хіба ні? Коли-не-коли той празник випадає.

А він, мабуть, чи змерз, чи підвередився, чи ще шось, — мо', з голоду охляв, чи шось несвіжого у Столовій Хаті з'їв, — хтозна? — та й звалився у лихоманці, і де ви тепер, деньки золотії?

А Нікіта Іванич каже: Бенедикт нє ВРАСТЄНІК. Ну нє, — так нє, це вже кому яке щастя. А тільки образа — аж до сліз!

А ще каже: "Слава Богу, целее будешь, руки-ноги сохранил, ещё пригодятся тебе, юноша неразумный, пустоголовый, мечтательный и заблудший, как и вся ваша порода, всё ваше поколение, да, в сущности, и весь род людской!" Ой, не любить він наші празники, не любить!

То й шо з того, як хтось, бува, і покалічиться? Бува й на льоду посковзнешся. І в яму впадеш, і на сук напорешся, і шось з'їси неперевіреного. А хіба од старості не мруть? Оно, навіть Прежні голубчики, — по триста років живуть, а все'дно мруть. Нові голубчики народяться.

Себе, канєшно, жаль до сліз, шо там казать. Родичів, друзів — теж жаль, але трохи менше. А чужих — якось і не жаль. Вони ж чужі. Хіба можна рівнять? Коли матінка померли, Бенедикт так плакав, так побивався, шо аж опух од плачу. А помри, — та хоч би й Анфіса Тірентівна, — хіба ж би він хоч прослізився? Боже збав! Здивувався б, розпитав би, витягнувши шию, звівши брови аж на лоба: а од чого ж померла? Шось із'їла, чи так ото? А де ховатимуть? А чи ожениться тепер Палікарп Матвєїч на якійсь другій, а чи багато од Анфіси Тірентівни добра залишилось і яке те добро? — все розпитає, аякже, бо інтересно.

Та й на поминки покличуть — теж розвага. Наїдки всякі їстимуть. У хату запросять, — зайдеш, подивишся, яка в них хата, та в якому кутку

піч, та де вікно, та чи є якась прикраса, — може, в якогось умільця лава різьблена, чи може завіса, кольоровими нитками вишита, а то ще поличку повісять і книжечки поставлять. Наїсися-нап'єшся — та й по хаті походжаєш, кругом роздивляєшся, до полички підійдеш, книжечки переглянеш. Бува, й хароша попадеться, — тоді до стіни боком притулишся, ногу на ногу, в потилиці шкребеш, стоїш читаєш. Та мало там чого!..

Але самому, звісно, нема охоти помирать. Не приведи Господи! А тільки кись — то ще страшніше. Зараз-то вона наче й одступилася, мабуть, проґавила Бенедикта, — а може, то Нікіта Іванич їй слід перебив, от вона й одступилася.

А чого вона страшніша за смерть: а того, шо ти, якшо вже помер, то помер. І нема. А якшо ця тварюка тебе спортить, — так із цим ще треба жить! А як? Як вони себе бачать, як воно їм, спорченим? Шо їм там усередині відчувається? Га?..

...А мабуть-таки, шо відчувають вону тугу страшенну, жахливу, небувалу! Морок чорний-чорнісінький та як їм сльози отруйні, рідкі котяться! Як оце, бува, уві сні примариться: отак бредеш собі, бредеш, ноги волочиш, та все наліво, наліво забираєш, — і не хочеш, а йдеш, наче чогось шукаєш, та чимдалі заходиш, тим більше пропадаєш! А назад нема ходу! І наче йдеш по степах безлюдних, недобрих, а з-під снігу трава суха, та шарудить-шарудить! Весь час шарудить! А сльози все течуть-течуть, з обличчя та на коліна, з колін та на землю, шо аж голови не підняти! А якшо й підняв би — а нашо: нема там на шо дивитись! Нема там нічого!..

А як, не дай Боже, трапиться з кимось таке страшне діло, — шо його кись вип'є, жилочку пазурем роздере, — то хай би вже йому швидше померти, хай би вже йому міхур лопнув, та й по всьому. А тільки хтозна, може йому ті два, чи три дні до смерті цілим життям прецтавляються? У себе в голові, всередині, він, може, й на поля якісь ходить, і оженився, і діточок маленьких народив, і внуків дочекався, і государственну

повинність якусь несе, дороги прокладає, налог платить? Всередині? А тільки все зі сльозами, з риданням душевним, із завиванням нестерпним, нелюдським, безупинним: ки-и-и-и-ись! ки-и-и-и-ись!..

Ото-ож. А то прям, каліцтво: каліцтво — то звичайне діло, око видавлять, — так і одним оком можна сонечку радіти, зуби повибивають, — так і щербатий своєму щастю всміхається, задоволений.

Але ж у Бенедикта і очі в порядку, і зуби, і руки-ноги. Тож, усе гаразд.

А от шо нудно самому, компанія потрібна — то вже друге діло. Сім'я. Жінка.

Жінка голубчикові обов'язково потрібна, — як же без жінки? По тому холостяцькому ділу Бенедикт заходив до вдови, до Марфутки: чи раз, чи два рази на тиждень, але обов'язково до Марфутки зайде. З лиця вона не така, шоб уже й гарна була. В неї, якшо правду казать, мордяка трошки на сторону, наче їй хтось по личку голоблею заїхав. І одне око геть напухло. Тілом теж не така, шоб уже й точена. На ріпу схожа. Але ж Паслєцтвій — нема: там, де треба, в неї все опукле, де не треба — впукле. Так він же ж не дивитися на неї ходив, а по холостяцькому ділу. Хто хоче дивитись, — вийди на вулицю та й дивись, аж тобі повилазить. А тут інше. Це, як Федір Кузьмич, слава йому, сочинив:

Нє патаму, што ат нєйо свєтло,

А патаму, што с нєй нє нада свєта.

Ніякого свєта з нею не нада, навпаки: Бенедикт, як до неї прийде, одразу свічку задує, і гайда крутицця, валяцця, ще й перекидацця, по-всякому любицця. І наприсядки, і раком, і туди, і сюди, і по хаті скакать, — а Боже ж ти мій, чого тільки другим разом у голову не вступить витворяти! Оце якшо сам сидиш, думу думаєш, ложицею у борщі водиш,

— ніколи по хаті не скакатимеш, на голову не ставатимеш. Якось воно по-дурному. А коли до жінки прийдеш — неодмінно. Одразу штані геть, — і жарти жартувать. Природа у жінки, або ж сказать, тіло, для жартів саме найзручніше.

Отак налюбишся, та й утомишся. А потім такий голодний, наче три роки не їв. Ну, подавай уже, шо ти там наварила? А вона: ах, куди, Бенедиктечку, куди ти од мене тікаєш? Хочу ще, мовляв, пофордибачити. Невгамовна жінка. Пристрасна.

— Ні, кралю, вже нафордибачились, їсти давай, вермішель давай, чогось солоненького, кваску, ржавлі, все давай. Повечеряю та вже й додому бігтиму, бо ще в печі згасне.

— Та яка там піч, дам я тобі вогню! — та й справді: і нагодує, і пиріжків з собою загорне, і жаринок у вогняний горщик насипле.

А Бенедикт другим разом їй стіхи почитає, якшо Федір Кузьмич, слава йому, шось про теє-то-як-його скласти забажав. Він, мабуть, теж по молодичках, — будь здоров, — бігає!

Гаріт пламя, нє чадіт,

Надолга ль хватіт?

Ана мєня нє щадіт, —

Тратіт мєня, тратіт.

Ух! А то ще:

Хачу бить дєрскім, хачу бить смєлим,

Хачу адєжди с тєбя сарвать!

Хочеш — то й зривай, хто тобі заважає? Бенедикт спочатку дивувався: та хто ж йому, Найбільшому Мурзі, довгої йому жизні, хоч слово упоперек скаже? Зривай. Панська воля. Але ж тепер, канєшно, як він Федіра Кузьмича, слава йому, на свої очі побачив, сподобився, — теперечки вже й сам замислився: так йому ж, куцому, до теї-то-як-її, ма'ть і не дострибнути, тож він і жаліється. Мовляв, сам не справлюся, підсоби!

А з отими стіхами одного разу прямо чортзна-шо получилося. Якось переписував Бенедикт стіхи, та такі вже растакі, такі, як-то кажуть, млосні!

Нєт, я нє даражу мятєжним наслажденьєм!

— ти ба, як Федір Кузьмич, слава йому, виразився. Бенедикт страшне, як здивувався: а з якого це … він отим не дорожить? Захворів, чи шо? Але насамкінець Федір Кузьмич, слава йому, пояснив, що він нібито схотів теє діло на новий, чудернацький манер спробувать:

Лєжиш, бєзмолствуя, нє внємля нічєму…

І разгараєшся всьо болє, болє, болє,

І дєліш, наканєц, мой пламєнь панєволє.

Бенедиктові так схотілося перевірити, шо ж там Найбільший Мурза, довгої йому жизні, понавидумував, — шо аж зробив самовольство: зайвий сувійчик для себе переписав і в рукава заховав, а потім бігом до Марфутки та оті стіхи їй і прочитав. І запропонував: а давай, мовляв, і ми отак: ти беркиць на ліжко, — і лежи колодою, нє внємля нічєму, та дивись мені! — по-чесному, як і домовились. А я на тобі розпаляцця

буду, то й подивимось, шо ж воно за панські витребеньки. Гаразд? Гаразд.

На тому й порішили. А вийшло чортзна-шо. Марфутка все зробила по-чесному, як їй сказано було, — лежала мовчки, ані мур-мур, як-то кажуть, рукі па швам, пяткі умєстє, наскі врозь. Ні чіпать Бенедикта, ні лоскотать, ні кренделів усяких вироблять не стала. І замість того, шоб розгоряцця болє, болє, як отам написано, або ж там пламінь розділить, — та да-а-а-а! — так увесь вечір торба-торбою й пролежала. Та й пламеню, якшо вже правду казать, не получилося, — Бенедикт потиркав-потиркав, та й зів'яв, хтозна-чому, та й упав, та й плюнув, та й рукою махнув, шапку намацав, дверима грюкнув та й додому, та й усе. А Марфутка розсердилась, та за ним, та навздогін ньому матюків — як нагне. А він — їй. А вона — йому. Посварилися, один одному волосся повидирали, потім, тижнів через два, знов помирилися, та якесь воно вже не таке було. Не було вже того, як-то кажуть, шалу.

Ну, по тому холостяцькому ділу він і до Капіталінки заходив, і до Вєрки Кривої, і Глашка-кучеряшка його до себе заманювала, і ще багато які. Тепер, осьо, — Варвара Лукинишна набивається, можна було б і походить, але ж занадто вже страшна. Ану, як вона уся кругом пітушиною бахромою обсипана?

Але всі ці походеньки — то таке, побув та й забув. Та й з голови геть. А друге діло, як ото видіння причепиться, образ дивний, марево світле, — як оце Оленька стала Бенедиктові прецтавлятися... На лежанці валяєшся, ржавлю покурюєш, а вона — осьо вона, поряд, усміхається... Руку простягнеш — нема її! Повітря! Нема її, — та й знов вона тут. Та шо таке!

...А може, посвататись до неї, га? Посвататись, і все? Так, мовляв, і так, Оленько-рибонько, красунечко писаная, хочу на тобі оженитися! Весіллячко справимо! Будь моєю хазяєчкою! Будем жить-поживать та добра наживать!.. Шо там іще кажуть?.. Щастя та любові! Весіллячко-бенкетуваннячко! Шоб аж через вінця лилося! Чим багаті, тим і раді!

А чого! Хоч і сім'я в неї багата, — бач, у санях їздить, — хоч і шубка в неї заяча, а женихи біля неї чогось не дуже в'ються. Строга, мабуть. Скромна. А на Бенедикта таки задивляється. Подивиться — і зашаріється.

А коли Бенедикт видужав після лихоманки та на роботу повернувся, — Оленька аж засяяла. Наче свічка, засвітилася; прям хоч бери її, у розщепу стромляй і в самій густій пітьмі видно стане.

Нада буде цеє діло обмізкувать.

ЛЮДИ

Проминули лютневі завірюхи, грянули березневі зливи. Пролилися небесні потоки, пробили сніг, наче його хтось кам'яними гвіздками поколов, почорнив. Де-не-де й земля показалася. Все торішнє сміття спливло — по всіх вуличках, по всіх подвір'ях. Потекли-задзюрчали жвавенькі струмочки, пінисті та каламутні, понесли сміття з пагорбів у низини, повиносили його геть зі слободи, а вгорі, диви, вже й поголубішало-полазурнішало. Світла така лазур, чиста, холодна, хмарки по ній бігають рухливі, вітер повіває, голе віття смикає-мотає, весну підганяє. Сиро кругом, ясно; якшо руки в рукавиці не заховаєш — такі червоні робляться; а харашо, весело!

Грязюка під ногами чвакає, глина непролазна, ні тобі саньми, ні тобі возом, а мурзи все одно їздити бажають, нізашо пішки не пройдуться — не по чину. Отак дивишся, перевертні глину валянками місять, сани тягнуть, надриваються, матюкаются, а сани хоч би з місця. Мурза їх батогом — хлобись! та ще раз! а вони його по матері! — такий, їй-бо, ґвалт стоїть, одне слово: весна!

Потім, диви, знов приморозило, днинка випаде пронизлива, холодна; і сніжна крупка посиплеться, і міхури на віконцях запаморозяться.

А поки Бенедикт у лихоманці лежав, Федір Кузьмич, слава йому, зволив новий Указ сочинить:

Указ

Оце я, який є, Федір Кузьмич Каблуков, слава мені, Найбільший Мурза, довгої мені жизні, Секлетарь і Академік і Герой і Моріплаватель і Плотник, і позаяк я є без кінця об людях переживаючий, наказую.

* Оце одне діло спомнив, зовсім забувся, з отими ділами государственими забігався:

* Восьмого ж Марта теж Празник, Международний Женський День.

* Цей празник не вихідний.

* Тобто, на роботу ходить, але працювать, аби день до вечора.

* Женський День, значить, буде те саме, шо й Бабський Празник.

* Цього дня усім жінкам пошанування, бо вони є Жена і Мати і Бабуся і Плем'янниця чи ще там якась Манюня, усіх шанувать.

* У цей Празник їх не бить не лупцювать нічого такого звичайного шоб не робить, а нехай вона Жена і Мати і Бабуся і Плем'янниця, чи ще там якась Манюня рано-вранці встане пиріжків-оладків напече того-сього наготовить все чистенько позамітає-повимиває лави понадраює води з колодязя понаносить шмаття там спіднє-верхнє понамочить та випере а в кого килимки чи доріжки нехай усі гарненько повибиває бо я вас знаю пилюка в хаті хоч носа затикай. Дровець нехай нарубає баню натопить напариться як слід. Всього-всього на стіл понаставляє шоб аж угинався блини шоб горочкою закусі всякої побільше може з Нового Году шось недоїдене лишилося все на стіл став.

* З роботи повернувшись проздравить Жену і Мати і Бабусю і Плем'янницю чи ще якусь там Манюню з Международним Женським Днем.

* Отак казать: "Желаю вам Жена і Мати і Бабуся і Плем'янниця чи ще там якась Манюня щастя в жизні успєхав в работє мірнава нєба над галавой".

* Всяку жінку, хоч би й Сусідка, хоч би й хто була, так само вєжливо проздравлять.

* Потім пий-гуляй, роби шо хоч, веселись, та знай міру.

Каблуков

Таки правда, таки Бенедикт вгадав, великий він майстер, Федір Кузьмич, слава йому, на теє-то-як-його, тобто по молодичках. Жінки на роботі такі довольні сидять: ніхто їм і слова поганого не скаже, ні тобі штурхана, ні тобі у вухо, ні ляпасів ніяких, а кожен проздравля. Варвара Лукинишна вбралась у намисто. Оленька уся в стрічках. Навіть сирітка Ксюня з суворих ниток якесь мереживце сплела і на тім'ячко собі пришпилила. Такі вже красотулечки, — прям хоч знімай штані та жарти з ними жартуй.

А ще чого придумали: вербових гілочок нарізали, та й у горщика з водою; в хаті тепло, котики й повитикалися. Може, воно й самовольство, а тільки їхній день, і все. І Шакал Дем'яничу теж горщика із котиками на стіл було поставили, тільки він отого горщика скинув на підлогу: нічого в Указі про вербу не сказано.

Шакал Дем'янич всі Укази напам'ять знає і любить. Навіть старі, ще бозна з яких часів: от, скажімо, шоб вихідний був у неділю. Та всі й без того знають, шо неділя — то неділя, жоден голубчик нізашо не

працюватиме, хоч ти його ріж. Здавалося б: чого ж тут указувать, бересту витрачать? Ні-і-і, оце вже буде підхід негосударственний.

А государственний підхід — це, значить, суворо-пресуворо наказати, шоб вихідний ні, Боже збав, у суботу не був, ні, Боже збав, у п'ятницю, ні, Боже збав, у четвер, ні, Боже збав, у середу, ні, Боже збав, у вівторок, ні, Боже збав, у понеділок. Як накажуть, — так і буде, бо на те воно й государство, його ж бо і сила, і слава, і влада земна, на віки віків, амінь.

Шакал Дем'янича ніхто, шоб аж занадто, не любить. Та й хто мурзу любитиме? Хіба шо жінка його, діточки маленькі, а так ніхто. Та й не на те він, мурза, шоб його любили. Він на те, шоб порядок був. Списки работників вести. Чорнило видавати. Бересту. Вичети вищитувать за прогули, за пияцтво, або ж різками когось випороти — от для чого. А без мурзи не можна, без мурзи ми геть усе переплутаємо.

Ну от, наприклад. Якшо вже по-простому. Майський Вихідний, — він буває як май місяць, тож Октяберський Вихідний — мабуть, як октяберь? Та нє-є-є-є! Октяберський Вихідний — тоді, як нояберь місяць! А не було б мурзи, чуєш, усі голубчики, весь Федір-Кузьмічськ, увесь октяберь так би п'яні й провалялися!

А багато хто дивується: а чо' це Октяберський Вихідний, — та у ноябрі? А це знов-таки підхід негосударственний! А того він у ноябрі, бо зазвичай у октябрі ще погода гарна, ще ні снігу нема, нічого. Повітря таке духмяне, опалим листям пахне, сонечко ще довго світить, небо й досі блакитне. Голубчики, хто ходячий, самі, без Указу, на вулицю виходять, — хто за ржавлею, хто до лісу по сушняк, хто пізню ріпу копати. Краса! Ясність у природі.

А у ноябрі як зарядять дощі, як зарядять, як зарядять, — е-е-е-е-е-е! — і між небом та землею каламуть, і на душі каламутно! Стріха, якшо поганенька, протікає; крізь шпарини холодом, сирістю повіває. Заткнеш вікно ганчіркою, присунешся ближче до печі, чи може на лежанці

лежиш, дрімаєш, і киснеш ото, весь час киснеш! Ой, минуло літо краснеє, не вернеться, — прям наче життя твоє минуло, розвіялася радість, як пилюка по дорозі! Витягнеш з віконця ганчірку, подивитись, — а на вулиці ж і нікогісінько, і нічогісінько, тільки дощ вихляє та по калюжах лупить. Та хмари рвані. Голубчики, хоч би й з найдурніших, у таку погоду по своїй волі навіть носа з хати не висунуть.

Тож на такий день, коли всі тут, всі по хатах, нікуди не розбрелися, нікого у лісі, чи у полі не забули, — на такий день Октяберський Вихідний і призначають. Всім голубчикам, і здоровим, і калікам, велено з хаток на головний майдан, де дозорна башта, повиходить, і по шестеро в ряд, з піснями, пройтися. А з дозорної башти мурзи будуть на голубчиків дивитись і всіх по головах перещитувать. Бо треба ж взнати, скільки в нас народу, та скільки бляшок різати, та скільки добра у Складський День видавати, та скількох можна на дорожні роботи послати, які не каліки, і ще там усяке-різне. І народна мудрість теж каже: курчат по осені щитають. А як усіх перещитають, то можна й по хатах, пий-гуляй, роби шо хоч, та знай міру. Оце й буде государственний підхід.

А на коли точно Октяберський Вихідний призначити, — то вже начальство думає, бо на те воно й начальство. Вони там у теремі сидять, на небо дивляться, погоду стережуть, і так собі думають: вчора, думають, наче й зарано було, а завтра — хтозна, може й запізно, а от сьогодні, думають, саме той день. Гнать усіх на перещот.

Отакі діла Шакал всі аж до буквочки знає, бо така в його посада.

Ознайомив Бенедикта з Указом:

— Извольте проздравлять.

Бенедикт вивчив проздравлєніє: прочитав, ще раз прочитав; у стелю втупившись, повторив; потім по бересті перевірив, очі заплющив і ще

раз прошепотів, шоб уже зовсім напам'ять. Варварі Лукинишні вєжліво все проказав:

— Желаю вам Жена і Мати і Бабуся і Плем'янниця чи ще там якась Манюня щастя в жизні успєхав в работє мірнава нєба над галавой.

Васько Вухатий лікті розчепірив і зі свого кутка тривожно прислухався: чи все Бенедикт правильно каже, чи все по Указу.

Варвара Лукинишна зашарілася-розчервонілася: приємно їй такі слова чути.

— Ой, спасибі, дорогенький. А приходьте ввечері до мене в гості: я вже й юшечки наварила.

— Сьогодні? Та я не знаю...

— Горішки ще залишилися... Мишачка запечу.

— Та я прям і не знаю...

— А мишачок свіже-е-есенький.

Бенедикт завагався.

— Та приходьте... Я вам дещо покажу... по секрету.

Ти ба, яка настирлива. Та вона і в сарахвані страшна, а як роздягнеться та секрет показуватиме, то, мабуть, і вопшє: за шапку та й хода? Але ж спокусливо, конєшно... Хтозна, шо там насправді буде...

— Та чого там, приходьте... Про іскуство побалакаємо... Я знаю, ви способні тонко чуствовать... У вас, здається, агромний потенціял.

Потупила своє єдине око. О-о, яка-а-а... Бенедикт аж спітнів. Які розмови хвилюючі... Прямо на роботі...

— Та вже ж не маленький... Ніхто ще не нарікав... Всьо чуствую тонка... А відкіля ви знаєте?.. Який у мене пуденціял?

— Ну... цього ж не приховаєш...

— Хтось ляпнув, чи шо?

— Авжеж, ми частенько про вас розмовляємо... у своєму колі, ну, ви розумієте... свої думки висловлюємо... Всі згодні: у вас прекрасне развітіє...

— О-о-о?!..

— Так, так... Од вас багато чого можна чекати.

— Гм... а шо ж воно за коло за таке?

— Свої люди... близькі. Ви з деякими знайомі...

Так він і думав. Жінки!.. Ото посідають у коло, та й давай про своє, про женське балаканину розводить. Хто, та з ким, та коли. І Бенедикта, бач, обсуждали! Хвалили!..

-...одкриваємо один одному свої маленькі секрети, — шепотіла Варвара Лукинишна. — Ділимось.

?!?! Ич! Як це в них заведено! Па-аня-я-я-ятно... шо ж... люди одинокі...

— І багато вас там? У тому колі?

— О, зовсім невеличка група, десь може шестеро... Не дуже часто збираємось, але ж абщєніє інтенсивне, дуже, як би сказать, тісне...

— Та я думаю, вшістьох... ви на підлозі, чи як?

— Та нашо, хто де...

— А як же ж ви тоді...

— Розміщуємось? Хатка в мене й справді мініатюрна, шо там казать. Як усі зберуться, ви не повірите, мало один у одного на головах не сидимо!

— Он воно як... Я прийду, — квапливо сказав Бенедикт. — Прийду, чекайте.

Так!.. Швиденько баню протопить, напаритись, потім ржавлі дзбанок взяти із собою, — не з порожніми ж руками у гості, — потім... а потім буде видно. Ой, шо буде!.. Бігом усіх проздравить — і додому; Шакал нічого не скаже, — наказано ж сьогодні абияк працювать. Бенедикт вклонився сирітці Ксюні:

— Желаю вам Жена і Мати і Бабуся і Плем'янниця чи ще там якась Манюня щастя в жизні успєхав в работє мірнава нєба над галавой.

А зраділа!

— Скільки вже разів сьогодні чула, а все одно приємно! От би кожен день так!

Шакал на неї зі свого кутка покосився: о, вже й самовольство. А нема шо й казать: сьогодні велено тільки проздравлять, а не кривдить. Завтра їй, мабуть, випише.

— А приходьте до мене ввечері оладки їсти.

— Та я зайнятий.

— От шкода. А оладки в мене такі ж пишнесенькі!

— Не сумніваюсь.

І ця туди ж: натякає. Оладки в неї, бач, пишнесенькі!.. Чи може і туди, і сюди?.. У два кінці вспіть?.. А Оленька зі свого тубарета поглядає... Нада ж Оленьку проздравить. З іншими розмова легка була, а з Оленькою стало якось ніяково: сторопів, коліна ослабіли. Підсів до Оленьки, пробурмотів:

— Желаю вам Жена і Мати і Бабуся і Плем'янниця чи ще там якась Манюня щастя в жизні успєхав в работє мірнава нєба над галавой.

А Оленька засміялась так тихенько:

— Яка ж я вам жона?..

— Та в Указі ж...

— А без Указу?..

Бенедикт знову спітнів: от тобі й Женський День, Бабський Празник, от до чого все це ведеться... От тобі й Федір Кузьмич, слава йому... Зараз вона його на оладки покличе...

-... шо, нема щастя без Указу?

— Оленько... Оленько, хочу щастя без Указу...

— Ну, то й...?..

— Пропоную вам руку, серце і пуденціял, — прошепотів Бенедикт. Сам од себе таких слів прекрасних, страшних, не чекав: вирвалося.

— Беру, — прошепотіла й Оленька.

— Берете?!..

— Беру... Я все беру...

Помовчали... Шо ще треба казать... Серце так і калатало... Ой, зважився!.. Зважився! Який тільки день сьогодні!

Федіру Кузьмичу — слава!

Прощавай, значить, життя холостяцьке! Недовго й погуляли, Бенедикте Карпичу! Та й харош уже! Нада б уже й посурйознішать. Бенедикт додому бігом біг: ще рано, жар у печі не прочах, набрать і баню протопить... Оно: щитай, з того году не мився! По-новому, канєшно, стилю. Раніше Новий Год був Первого Єнваря, по-старому, а зараз перенесли, тож і виходить... Біг, жіночкам зустрічним кланявся, — незвично якось, а нада. Проздравленіє викрикував. Бажав усім щастя в жизні. Нікіта Іванич попереду йшов, колоду на собі тягнув, — і йому жартома гукнув: "Мірнава нєба над галавой, Нікіто Іваничу! Шоб ні дощичка, нічого!" — діда аж пересмикнуло, обернувся, та й плюнув. А-а-а, то ж він думає: Бенедикт його за жінку прийняв!.. Та то просто жарти такі!

Оленька у другій слободі живе... не в нашій... Ми осьде, а вона — оно аж де. Домовились на Майський Вихідний до неї в гості: з батьками знайомитись. Дай-то Боже, погода буде гарна, ясна... Мірнава нєба над галавой!.. Не така, як сьогодні: грязюка, мряка...

Пробіг мимо саней, шо зовсім вгрузли у багнюку: марне діло у таку погоду кудись їхати. На узбіччі перевертні волохаті: трійка. Відпочивають, валянки поскидали, ржавлю покурюють, услід голубчикам зубоскалять. Побачили Бенедикта і аж заржали:

— Убежим от инфаркта!..

— Не догоню, так согреюсь!

— Давай бігом, гараж закриють!

Тварюки безсовісні. Чіпляються до людей. А одгавкувацця — Боже збав: їхня лайка крепша за нашу. Ніхто з ними не зв'язується, з перевертнями.

З гори та на гору, та по провулочках, де й городами, де й через тин, дорогу скоротити, — додому добіг, засуви зняв, та скоренько в хату, та заслінку в печі шарпонув: тліє! Тліє, голубчик! Встиг! Бігом ржавлі, та скіпочок, та полінце; та роздмухати вогонь, нехай грає; а як заграє, до бані його перенести. Та води понаносить, та віник торішній кажись у сараї валявся, та мочалка десь тут зовсім нова... десь тут була... От був би зараз жонатий, прибіг би з роботи, — а все вже готове, павуки повиметені, віник розпарений. Так то воно так, а тільки жонатому по молодицях не дуже-то... "А куди це ти, Бенедикте, проти ночі?" — "Та нада мені... про іскуство побалакать..." — "Та вже бачу!.. Теж мені, іскусник!.." І віником його, віником... Та невже ж вони з Оленькою битимуться? Ні-і-і, у них усе буде по-харошому, а як же ж інакше.

Отак прийдеш — все вже наготовлене, а тільки тієї свободи вже не буде. Ну то й нехай. Зате жінка красивенька! А свобода — шо ж свобода... От зараз він свободний, а мочалки ніяк не знайде, — невже поцупили? Та ні, знов пощастило: знайшлася мочалка, у бані під каменем була; трохи поцвіла, зате знайшлася. Та шо за день сьогодні: прям одне до одного.

Отож напарився всмак. Всього себе мочалкою розтер, віником вишмагав, аж червоний, обдивився себе з усіх боків, куди око бачить: красень! Трапився б зараз якийсь сусід, зиркнув би у віконце, — позаздрив би. Бенедикт аж сам собі позаздрив. Тож і не дивно, шо його жінки вихваляють: "прекрасне развітіє, багато од вас чекаємо!" Чекайте, а я оце тільки обітруся — і до вас. А всі шестеро зберуться, чи як?.. Нічо, дасть Бог, справлюся! На головах сидять... от-т уже!

Жар у купку згріб: мо', так довше протримається. Та до ранку — навряд чи. Так можна ж буде й у Варварки жару набрать. Тільки нашо? — вранці ж все одно на роботу. Ех, суєта, даремний клопіт! Бенедикт знову розкидав жар: не дай Боже пожежі. От морока з цим вогнем: згасне він, — ляж і помирай; а як понад міру розгориться, — все кругом понищить, пожере, наче нічого й не було! Він такий, вогонь! Він норовистий. Він без кінця їсти просить, він все одно як людина, весь час голодний. Все дай та дай! А перегодуєш його — він і сам тебе з'їсть.

А як у когось загориться, голубчики звідусіль позбігаються; бува, аж із самих дальніх кутків біжать. Натовп збереться величезний, як на Октяберський Вихідний. Кругом палаючої хати стануть, руки поскладають і дивляться... Мовчать, чи перешіптуються: " оно, аж стовпом полум'я...", "диви, диви, з отого кута займається!.." А полум'я і справді, рветься, мечеться, не стовпом, а наче деревом якимсь, як ото Окаян-дерево навесні: танцює, гуде, крутиться, клубочиться, а з місця не зійде. Обернешся на голубчиків: стоять, повитріщалися, і в очах теж вогонь танцює, наче у воді віддзеркалюється, перепліскується. Тища очей у того натовпу, і в кожному вода з вогнем плещеться, немов заря над річкою; і так на душі моторошно зробиться, їй-бо! ніколи вода з вогнем не сходяться, а тут, бач, зійшлися!

А якшо поблизу Прежні трапляться, — бігають, за голову хапаються, кричать: "Гасите! Гасите пожар!" — а як? Як ти його загасиш? Це маленьке полум'я ще відерцем води заллєш, а якшо вже вогонь свою силу показав, — все. Чекай до кінця.

Другі хати не займуться, — і то добре. От коли вогонь усе поїсть, вже згасатиме, засинатиме, — голубчики й мотануться, хто з відрами, хто з горщиками, хто з чим, жару набирать, до себе в хату тягать. В них, може, і без того піч тепла, — а все одно. Шоб добро не пропадало.

А другим разом і вся слобода вигорить. Шо ж! — починай заново жити.

Скупаний, аж сам собі приємний, постукав до Варвари. Одкрила розчепурена, спітніла.

— Ах! Це ви. Ой, як добре. А це що? Ржавля? Та навіщо, такий клопіт...

Подивився кругом: кралі ще не сходились. Шо ж, почекаємо. Стіл накритий. Миски — дві, та ложки — дві. Горщечок юшки.

— Та ви сідайте. Я зараз.

Витягла з печі деко з мишаками.

— Вже наче й пропеклися...

— А ви їх скіпочкою потикайте.

— Та й справді... О, вже й можна їсти. Свіжі, сьогодні наловила.

— Чудово.

Налили ржавлі. Закусили.

— Ваше здоров'я.

Ще налили. Харашо пішла.

— Яка у вас ржавля чудова. З букетом.

— Бо знаю, де збирать.

— І де ж ви збираєте, якщо не секрет?

— А на трясовині. За кахінорською слободою.

— Там, де Садове Кальцо?

— Еге ж.

— То це ви аж бозна-куди ходите!

— То й шо. Зате ржавля хароша.

— Треба буде й мені туди навідатись.

Кралі все не сходилися. Бенедикт вєжліво кашлянув у кулака.

— Гості зараз прийдуть, чи шо?

— Та ні-і, я не наважилась...

— А обіцяли ж?..

— Та я... оце подумала... краще вже я спершу одкрию вам свій секрет наодинці... Не знаю, як ви сприймете... хвилююсь...

— Та я теж начебто...

— Не знаю, чи ви здатні оцінити...

— Здатний, — відповів Бенедикт, але не був впевнений, шо здатний.

— Ну, гаразд... Але то секрет. Ви ж, звичайно, нікому...

— Аякже.

— Ну, то заплющіть очі.

Бенедикт заплющився. Варвара чимось зашаруділа. Шось стукнуло. Знов якесь шарудіння. Бенедикт трошечки розплющив одне око і почав підглядати. Але ще, мабуть, нічого не було готове, — тільки тіні од свічки танцювали на колодах, — і він знов заплющився.

— Пара-нє-пара, — вихажу са двара-а! — проспівав Бенедикт.

— Та почекайте трошки... Який нетеплячий...

— Нема мені сили терпіть, нєвтєрпьож — збрехав Бенедикт і грайливості у голос підпустив. — Оч-чєнь даже нєвтєрпьож.

Тут йому на коліна опустилося шось важке, але не дуже, і цвіллю повіяло.

— Ось... Дивіться...

— Шо це?!..

Скринька — не скринька, а шось таке; всередині листки біленькі, на свіжу бересту схожі, але світліші; а тонкі ж, тонесенькі та наче сміттячком присипані, чи маком.

— Шо це таке?!

— А ви ближче роздивіться!

Підніс до очей. Таке ж сміттячко рівнесеньке... наче нитки... глянув зачудовано... Зненацька нитка розірвалася, брязнула, немов намисто, і в очі сипонула: "и свеча, при которой она читала полную тревог и обмана жизнь..." Так прямо й ахнув: букви! Точно, букви! Дрібно-дрібнесенько написані, та так уже охайно, і не коричневі, а чорні... Послинив пальця, потер бересту: одразу дірку протер. Тонка, бля!

— Обережніше, зіпсуєте!

— Шо це таке...

— Це книга... Старопечатна...

— А-а!!! — Бенедикт зірвався з тубарета, відкидаючи заразу. — Ви шо!!! Заболію!

— Та ні! Підождіть! Та заспокойтеся!..

— Болєзнь!..

— Та ні-і-і!..

— Та пустіть мене!..

— Та сідайте! Та сядьте ви! Я вам усе поясню! Клянуся! — Варвара Лукинишна оддирала Бенедиктові руки од засувів, трусила гребінцями. — Совершенно безопасно... Нікіта Іванич підтвердив!

— А він тут з якого боку?

— Він знає! То він подарував!

Бенедикт принишк, ноги ослабіли, сповз на тубарет, витер носа рукавом, угамовуючи дрож. Нікіта Іванич. Начальство. І не захворів. Мав книгу — і не захворів...

— Безопасно... — шепотіла Варвара. — Знаєте, він просто чудовий... такий обізнаний. Пояснив мені: совершенно безопасно, ета просто суєвєріє... Бачте, коли Взрив стався, все це вважалося опасним, радіяція... та ви, мабуть, чули... Того й запрещали. Бо від книг — радіяція...

— Іх послухать, Прежніх, так від усього радіяція, — тремтів Бенедикт. — Та ні-і-і, тут шось інше...

— Але ж Нікіта Іванич знає... Бо в нього є... Якби ж і справді опасно було, він уже б давно заболів, але ж ви самі бачите, він здоровіший за нас з вами...

— Так нашо... нашо ж тоді лєчать?.. — тьху, тьху, тьху?..

— Бо то традиція, тьху, тьху, тьху...

Обидва постукали по дереву.

...Не приведи Господи, не приведи Господи. Я не больний, я не больний, нє, нє, нє. Не заболію, не заболію, нє, нє, нє. Не нада приїжжать, не нада, не нада. У червоних балахонах не нада приїжжать, тьху, тьху, тьху. Не нада мене гаком, нє, нє, нє.

-...Він мені пояснив... мовляв, щиталось очінь опасно, бо бумага впітиваєт... того ж ми з вами й переписуємо, щоб чисто, щоб не опасно народному здоров'ю... але ж тепер уже все одно, двісті років минуло... Ми з вами, Бенедикте, древні книги переписуємо...

— Як це древні? То все Федір Кузьмич, слава йому...

— Ні-і... То все різні люди писали, а все одно вважається, що Федір Кузьмич. Я таки відчувала, що тут щось не те... Знаєте, я його як побачила, Федіра Кузьмича, то цілу ніч не спала... все думала, думала... Потім зважилась, набралася сміливості, пішла до Нікіти Іванича. Ми довгенько балакали...

— Він мені нічого такого не...

— Ах, Бенедикте, він такий незвичайний... Ми говорили про вас... Він хотів вам сказати, але свого часу... підготувати... Я розумію, це для вас велике потрясіння... та мені здається — краще вже знати, ніж блукати у пітьмі...

Бенедикт, зіщулившись, сидів на тубареті; думки врозтіч, голова не варить. Може, він зарано на роботу вийшов? Ще може лихоманка не пройшла? Шось усього трусить. Чи то після бані?.. Нашо було умиватись, як нема з ким цілуватись...

— То й шо тепер?

— Тепер? А нічого, просто тепер ви вже знаєте.

— А нашо?

— Ну, як це "нашо"... Я думала...

— А нашо думать? Я жити хочу.

— Та при чому тут... Я так само... але ж я хочу знати правду... якщо це можливо...

— "В вєликам знанії многая пєчалі"... То шо ж, виходить, це теж не Федір Кузьмич, слава йому, сочинив?

— Мабуть, що ні.

— А хто?

— Не знаю... То вам треба Прежніх запитати.

Варвара Лукинишна підняла з підлоги старопечатну книгу, поклала на стіл, руками погладила. Дивно якось і дико: такий жах її зблизька бачить.

— Та нашо ви її торкаєтесь?... Якшо вже ми древні книги переписуємо, то й почекайте, допоки велено буде переписать... Отоді й беріть у руки...

— Та то коли ще буде... мабуть, що не скоро. А життя таке коротке, а я іскуство прямо обожаю... Це така книга інтересна!..

— Так ви її читаєте, чи шо?!

— Аякже... Бенедикте, в людей бага-ато книг інтересних... Хочете — дам вам почитати?

— Нє!!! — сахнувся Бенедикт.

— Та чого ви так боїтесь...

— Я вже піду... Шось мені голова болить...

— Та підождіть!..

Бенедикт вирвався, скотився з ґанку, під дощик, у ранню сиру пітьму. Подалі звідси. Голова й насправді шось...

...Березневий вітер шумів у верхівках дерев, шарудів голим віттям, заячими кублами, ще чимось невідомим, — хтозна, що воно там вовтузиться, стогне, оживає навесні? Налетить вітер поривом, — зашепотить, зашелестить у деревах, натрусить на голову дощових крапель. А то ще бува зверху, з гілля — вереск дикий: аж весь пересмикнешся та ближче до паркану кинешся... Може, древ'яниця...

...Міхури у вікнах блякло мерехтять, — голубчики свічки позасвічували, борщ наминають... Переглядаються: у них, мабуть, теж стара книга під ліжком заникана... Двері замкнемо, дістанемо... Почитаємо... А може, в кожного така, а чого?.. у цій хаті... і в тій... і в тій оно, де світло підсліпувате блимає, — чи то свічка коптить, чи то люди по світлиці ходять, слабким, смертним тілом вогонь затуляють; отак засуви перевірять: чи добре замкнені? — і тягнуть з-під сінника, з оберемка ганчірочок, з-під цвілого, вонючого людського лахміття книжечку... та ні, книгу... один тільки він, як дурень, переляканий... Один на все місто... Буквочки такі чорнесенькі-мілесенькі... аж подумать страшно...

Вгорі без кінця шуміло-гуділо. Вітер забирався в рукави, продував наскрізь. Бенедикт постояв біля чужого паркану, роздумуючи. Печений мишак тільки голод роздражнив. Їсти хочеться. А у нього ж і вогню нема в хаті: затоптав, збираючись у гості. Думав, не знадобиться. Чи може, повернутися, вогню позичити? Вона позичить, вона добра... Ні... Повернутись? — скрипучі двері... тепло... біле радісне обличчя оладочком, гребінці трясуться, квапливий шепіт: сюди, сюди, в мене іскуство... зараз, тільки цвіль обітру... І свєча, прі каторай... полную трєвог і обмана!.. Ой, стра-ах! "Страх, пєтля і яма", — то Федір Кузьмич сочинив... Та то не Федір, каже, не Кузьмич, слава йому... Полную трєвог... І обмана... Не Федір Кузьмич... Хтось інший, невидимий, стародавній, обличчя заховав... Великий, напевне, білий та великий, блідий, старовинний, давно вимерлий, ростом аж з дерево, борода аж

по коліна, очі моторошні... Сам страшний, між деревами стоїть, не ворухнеться, тільки лице одвертає, а очима все одно дивиться крізь березневий сутінок, шукає очима, хоче вгледіть Бенедикта крізь імлу: а де ж там Бенедикт, чого заховався, чого до паркану притулився, — а серце аж у шиї відгукується, б'ється, під язика підступає, вуха глушить, — а де ти, Бенедикте, ходи сюди, Бенедикте, шось тобі казатиму, — та я-як викине руку, а корявим пальцем та під ребра, зі страшним криком древ'яниці: "Ня-я-я-я-я-я-я-я-я!!!"

Стукнуло дверима чужої хати, — простий, домашний стукіт, життя просте стукнуло дверима, п'яні балачки та сміх у сутінках, мабуть, у когось гості, сьогодні ж празник, от і вийшли на ґаночок, — чи до вітру, чи так просто, — повітря свіжого ковтнути, життя прожити, пісню заспівати, кошака ногою підкопнути!

Не помітили Бенедикта, шо був сповз під паркан, нікому його не видно, і страшний прадавній житель, той, шо прочитав, чи написав, чи в ганчір'я заховав полную обмана книгу, не помітив його, маленького; як примарився, так і згинув, і нема його.

Додому треба йти. Темно у нього в хаті, золою смердить, а весілля ще хтозна-коли.

МИСЛІТЕ

Прежні — вони на вигляд, як ми. Дядьки, жінки, молоді, старі, — всякі. Літніх більше. Але ж вони не такі, вони інші. У них таке Паслєцтвіє, шоб не старітись. І більш ніяке. І живуть собі, і не помирають, тобто від старості. Од чогось іншого, щоправда, помирають. Їх вже зовсім мало залишилося, Прежніх.

Вони по своїх хатах сидять, чи на роботу ходять, а хто і в начальство вибився, — все в них, як у нас. Тільки розмова інша. Отак, бува, стрінеться тобі на вулиці незнайомий голубчик, — нізашо не

здогадаєшся, наш він чи Прежній. Хіба шо запитаєш, як ото завжди: "Хто такий? Чо' я тебе не знаю? Які чорти тебе по нашій слободі носять?" — а він, ні, шоб відповісти по-людськи, мовляв: "Шо, вже й мордяку носити набридло? Ща обірву та об коліно", чи ще якось, — ні, шоб отак ясно, чи як-то кажуть, вразумітєльно пояснити, — мовляв, ти сильний, але ж і я сильний, тож і не зв'язуйся! Ні-і, другим разом почуєш у відповідь: "Оставьте меня в покое! Хулиган!" — ну, тоді це точно Прежній.

А бува, як хтось із них помре, — ну, тоді вони його ховають. І теж не по-нашому. Камінчики на очі не кладуть. Нутрощів не виймають, ржавлею не набивають. Руки з ногами мотузком не зв'язують, коліна не підгинають. Небіжчикові у труну ані свічечки, ані мишачка, ані посудинки якоїсь, ані горщиків, ані ложиць не покладуть, лук та стріли теж не кладуть, лялечок маленьких з глини не ліплять, ну, геть тобі нічого. Хіба шо зі скіпочок хрестика зроблять та у руки своєму небіжчикові тицьнуть, а то ще ідола на бересті намалюють і теж йому в руки засовують, наче патрет якийсь. А деякі навіть і того не роблять.

Оце ж у них якраз одна стара баба й померла. Нікіта Іванич до Бенедикта зайшов, похмурий такий: незадоволений, бач, шо Прежня бабця померла.

— Беня, у нас тут Анна Петровна преставилась. Пожалуйста, очень попрошу, по дружбе, помоги нести гроб. Такая распутица, все дороги развезло. Нам не справиться.

Шо ж поробиш. Пішов помагать. Навіть інтересно буде подивитись, як це в них усе не по-людськи робиться.

Людей не так шоб уже й багато, десь може з дюжину. Майже всі літні. Не матюкаються, нічого. Балакають потихеньку. Личка засмучені.

— А кто распорядитель-то?

— Виктор Иваныч.

— Опять Виктор Иваныч?

— А кто ещё? У него агромный опыт.

— А транспорт не достал.

— Транспорт не дали. Говорят, гараж закрыт, погода плохая.

— У них всегда предлоги.

— Как будто вы не знаете.

— Издеваются над людьми.

— А то вы не привыкли.

Віктор Іванич, розпорядник їхній, — моложавий такий; волосся в нього світле, коротке, набік зачесане. На личку невдоволення. Рукав червоними нитками обмотаний, шоб його здалеку видно було. Не мурза, але шось таке, тож Бенедикт про всяк випадок йому вклонився. Той бровами ворухнув: прийняв. Сказав Бенедиктові:

— Не толпитесь.

Труну на землю поставили, біля ями. В ногах тубарет, ще й подушечку червону на тубарет поклали. Стали ріденьким півколом, шапки познімали. Віктор Іванич двох вибрав, пальчиком тицьнув.

— Вы и вы. Прошу. В почётный караул.

Строго так усіх поверх голів обдивився і голос підвищив.

— Гражданскую панихиду считаю открытой. Начинаю!

Прежні йому:

— Начинайте, начинайте, Виктор Иваныч. Холодно.

Віктор Іванич іще голос підвищив і розпочав:

— Родственники, близкие есть? Попрошу в первые ряды!

Ніхто не вийшов. Нема в неї нікого, значить, як і в Бенедикта. Сама мишаків ловила.

— Сослуживцы?..

Нема нікого. Одна голубонька висунулася:

— Я сусідка. Я її досматрювала.

Віктор Іванич їй роздратовано, звичайним голосом:

— Не забегайте вперёд! Я ещё не вызывал.

— Та я ж мерзну! Швидше б якось.

— Будете хулиганить — попрошу очистить помещение! — розсердився Віктор Іванич. — Есть порядок!

— Да в самом деле! — загомоніли у юрбі. — Есть порядок, вот и давайте соблюдать! А то бардак выйдет. Как всегда. Только время теряем!

Віктор Іванич голос зробив, як раніше: піднесений і такий наче дзвінкий, от наче в лісі луна озивається:

— Соседи, домочадцы?.. В первые ряды.

Сусідка, яка сварилася, наперед забігла. Віктор Іванич обличчям трошки потеплішав: рота курячою гузкою зробив і оченята жалісні. Ліктя тій молодиці потис і сказав:

— Крепитесь.

Молодичка розплакалася. А Віктор Іванич знову:

— Боевые награды, медали, ордена есть?.. Правительственные награды?.. Дипломы государственных учреждений?.. Нагрудные знаки?.. Погоны, орденские планки?..

Нічого не було.

— Билеты партийный, комсомольский, профсоюзный?.. Билеты государственной лотереи?.. Облигации внутреннего займа?.. Трудовая книжка?.. Удостоверения членов творческих союзов?.. Нет?.. Документы на право вождения транспорта?.. Грузового?.. Легкового?.. Трактора с прицепом?.. Нет?.. Жилищно-эксплуатационные документы?.. Абонентские книжечки?.. Газ?.. Телефон?.. Коллективная антенна?.. Квитанции на перерасчёт?..

Такі всі слова незрозумілі, — страшне, які смішні. Бенедикт не стримався, пирснув, обернувся: теж, мабуть, зо сміху розсідаються? Та ні, сльозами заливаються. Личка такі, наче в якусь далечінь задивляються. Якась жіночка рученьки заламує, шепоче: "Не ценили... Не ценили..." Нікіта Іванич теж сльози ллє. Бенедикт йому пошепки:

— Та ви чо', Нікіто Іваничу? Бабуню жаль, чи шо?

— Помолчи, Беня! Помолчи, пожалуйста. Это же вся жизнь... Господи... Вот она какая... Вся жизнь человеческая...

Затрусився, рукавом обличчя витирає. А Віктор Іванич:

— Инструкции к пользованию приборами бытового обслуживания?.. Нет?.. Телевизор?.. Плита газовая?.. Электрическая?.. Печь микроволновая?.. Примус?.. Нет?.. Пылесос?.. Полотёр?.. Машина стиральная?.. Швейная?.. Приборы кухонные бытовые?..

— Есть, есть! Есть инструкция! — заворушилися в юрбі.

— Очень хорошо! В первые ряды попрошу! Что за инструкция?

— Это на мясорубку. Со сменными насадками.

— Сюда кладите. Сюда. На подушечку.

Вийшов якийсь літній голубчик, поклав на червону подушечку жмут засмальцьований, обтріпаний, не розбереш, шо воно таке, камінчиком придавив, аби вітром не здуло. Тут усі їхні жіночки заридали-заголосили, наче їм пороблено. Одній вже наче й погано зробилося, її підтримували та у личко їй руками махали.

— Мужайтесь, товарищи! — об'явив Віктор Іванич. — Так! Ещё! У кого ещё есть памятные предметы?.. Реликвии?.. Нет?.. Всё?.. Я перехожу ко второй части!.. ТОВАРИЩИ! — це Віктор Іванич таким гучним голосом видав, прям наче сліповран якийсь, Бенедикт з переляку аж присів та на нього озирнувся. Так, бля, гаркнув, наче тут не дюжина голубчиків зібралась, а ціла тища.

— Смерть вырвала из наших рядов, — продовжував Віктор Іванич, — незаменимого труженика. Светлого человека. Достойного гражданина. — Віктор Іванич опустив голову і помовчав. Бенедикт присів і заглянув

йому в личко: плаче, чи шо? Ні, не плаче. На Бенедикта злобно подивився. Знов головою смикнув і продовжує. — Горько. Бесконечно горько. В преддверии славной годовщины, двухсотлетия Взрыва, —...

— Виктор Иваныч, Виктор Иваныч! — заворушилися Прежні. — Это вы совсем не то говорите!..

— Как не то?.. А, верно. Извиняюсь. Это на другой случай. Спутал.

— А вы не путайте!

— А вы не сбивайте! Сбивают тут! — вищирився на Бенедикта. — Толпятся!

— Это Полины Михайловны сынок!

— Не ссорьтесь, господа! Давайте продолжать! "В преддверии..."

Віктор Іванич настроївся, знову зробив похмуре личко і руки по швах.

— В преддверии траурной годовщины, двухсотлетия Взрыва, разбросавшего и вновь сплотившего наши ряды, от нас ушёл... ушёл... большой, светлый товарищ, незаменимый гражданин, скромный, незаметный труженик. Агромной души человек. Он ушёл, но дело его не умерло. Пусть вклад Анны Петровны в дело восстановления нашего Светлого Прошлого был невелик, — Виктар Іванич показав рукою на подушечку, — но он весом, груб, зрим... Земля тебе пухом, Анна Петровна!.. От общественности слободы кто хочет сказать? Вы, Николай Максимыч?.. Прошу.

Вийшов другий літній голубчик, волосся на вітру розвівається. Заплаканий. Висякався.

— Анна Петровна! Безвестная ты труженица! — прямо до неї, у труну, заговорив — Как же ты так, Анна Петровна? А?! А мы! Не ценили мы тебя! Не интересовались! Думали, — ну, Анна Петровна и Анна Петровна! Старушечка там какая-то! Думали, ты всегда с нами будешь. Да что там, честно говоря, ни в грош мы тебя не ставили! Кому она нужна, — думали мы, — мелкая, злобная, коммунальная старушонка, только под ногами путается, поганка вредная, прости Господи!..

— Э, э, — заворушилися голубчики, — полегче!

— Де мортибус аут бене аут нихиль! — гаркнув хтось над вухом.

— А чо' знов я? — смикнувся Бенедикт. — Шо я зробив?..

— Это не про тебя, не про тебя, спокойно, Беня, — Нікіта Іванич смикнув Бенедикта за рукав. — Стой спокойно, не вертись.

— ...Кому, говорю, ты была нужна, Анна Петровна, комар невидный! Интересы кухонные, от печи не отходила! Вон чего от тебя осталось-то: как покушать, да и всё тут! А ведь жалко нам тебя, Анна ты Петровна! И без тебя народ не полный!

Віктор Іванич голубчикові руку потис, подякував:

— Очень хорошо сказали, товарищ. Благодарим вас. От общества охраны памятников, Никита Иваныч, вас попрошу!

Нікіта Іванич вийшов, теж висякався.

— Друзья! — розпочав. — Что говорит нам этот памятный предмет? — На подушечку показав. — Бесценная реликвия минувшего! Какую повесть поведала бы она нам, если бы заговорила? Скажут: музейный прах, пыль веков! Инструкция к мясорубке!.. Тоже мне!.. Но, друзья мои! Но! Как бывший музейный работник, чьи обязанности я и сейчас с себя

не слагаю, я вам скажу! В эти трудные годы, — каменный век, закат Европы, гибель богов и все то, что мы с вами пережили, друзья, — в эти годы инструкция к мясорубочке-то не менее ценна, чем папирус Александрийской библиотеки! Интегральная часть Ноева ковчега! Таблички Хаммурапи! Да что там! Материальная культура, друзья, ежечасно восстанавливается. Вновь изобретено колесо, возвращается коромысло, солнечные часы! Скоро научимся обжигать горшки! Верно, друзья? Придет черёд и мясорубки. И пусть сейчас она так же загадочна, как тайна пирамид, — стоят ли они ещё, мы не знаем, — так же непостижна уму, как каналы Марса, — но пробьёт час, друзья, и она заработает! И прав Виктор Иваныч, — она возникнет перед нами весомо, грубо, зримо, как в наши дни дошёл водопровод, сработанный ещё рабами Рима! — водопровод, к сожалению, до наших дней не дошёл, но и он не за горами! Будет, всё будет! Главное же — сберечь духовное наследие! Предмета как такового нет, но есть инструкция к пользованию, духовное, не побоюсь это слова, завещание, весточка из прошлого! И Анна Петровна, незаметная, скромная бабушка, сберегла эту весточку до смертного своего часа! Хранительница домашнего очага, краеугольный камень, всему миру опора! Урок нам всем, друзья. Памятник нерукотворный! Твёрже меди, долговечней пирамид! Низкий тебе поклон, Анна Петровна, святая ты душа!

Заплакав і трохи подалі став.

— Очень хорошо сказали, Никита Иваныч. Благодарим вас. От диссидентов, Лев Львович, попрошу, — виголосив Віктор Іванич.

Вийшов якийсь голубчик патлатий, худющий. Личко скривив. Пальчики на черевці переплів. З носака на п'ятку погойдується.

— Господа, это символично: мир гибнет, но мясорубка неразрушима. Мясорубка истории. И здесь я позволю себе не согласиться с представителем общества охраны памятников, — знов скривився. — Мясорубка, господа. Со сменными насадками. Но всё та же. Только насадки поменялись. А свобод как не было, так и нет. И что самое

печальное. Укоренённость. В народном сознании. Инструкция по завинчиванию гаек. Вечное коловращение рычагов и ножей. Вспомним Достоевского. Всему миру погибнуть, а мне чтоб чай пить. Или мясо прокручивать. Пушечное мясо, господа. И в этот час мне горько. Нас уже прокрутили. И ещё хотят. Об экономическом положении я сейчас говорить не буду: мы все замёрзли. Я просто обращаю ваше внимание: да, мясорубка. Сработанная ещё рабами Третьего Рима. Рабами! А ксероксов нет!

— Очень хорошо сказали, Лев Львович. Благодарим вас. От женской общественности?.. Лилия Павловна!

Бенедикт тітку слухати не став, сів неподалік на купину, чекав, коли ж вони там закінчать. Знову стало підмерзати, поверх розтоптаної ногами глини запаморозилося, і крупку намітає. Ніяк весна не проклюнеться, все ніяк не проклюнеться. От би зараз у тепло, та на ліжечко. А Оленька шоб оладочків подала та кваску гаряченького. Оленька!.. Краса ненаглядна! Страшно на такій красі навіть оженитися! Коса довга... Оченята ясні... Личко яєчком, чи краще сказать, сердечком. Сама справненька, а може, то на ній стільки одежі теплої понадівано. Пальчики тоненькі. Швидше б уже той Майський Вихідний... Нехай собі сидить біля вікна та вишиває, а Бенедикт на неї цілими днями дивився б, любувався.

...Прежні тим часом набалакались, наплакались, шось сумненьке заспівали, закопали свою бабусю і почали розходитись. Нікіта Іванич, шмигаючи носом, підсів до Бенедикта, розв'язав кисета, натоптав ржавлі у листочка, собі самокруточку, Бенедиктові самокруточку. Вогнем хухнув, — сидять, покурюють.

— Од чого ж вона померла, Нікіто Іваничу?

— Не знаю, Беня. Кто ж знает?

— Може, з'їла шось, чи так ото?

— Эх, Беня!..

— Нікіто Іваничу, а я женитися надумав.

— Дело хорошее. А не молод ты ещё жениться?

— Нікіто Іваничу! Мені ж уже третій десяток!

— Тоже верно... А я тебя хотел привлечь к одному делу... По старой дружбе...

— А шо ж за діло за таке? Стовпи ставити?

— Лучше даже... Хочу памятник Пушкину поставить. На Страстном. Проводили мы Анну Петровну, я и подумал... Ассоциации, знаешь ли. Там Анна Петровна, тут Анна Петровна... Мимолётное виденье... Что пройдёт, то будет мило... Ты мне помочь должен.

— А шо воно за пам'ятник?

— Как тебе объяснить? Фигуру из дерева вырежем, в человеческий рост. Красивый такой, задумчивый. Голова склонена, руку на грудь положил.

— Це як мурзі кланяються?

— Нет... Это как прислушиваются: что грядет? Что минуло? И руку к сердцу. Вот так. Стучит? — значит, жизнь жива.

— Пушкін — це хто? Тутешній?

— Гений. Умер. Давно.

— Шось із'їв, чи так ото?

— О Господи, твоя воля!.. Прости, Господи, но что ж ты за дубина великовозрастная!.. митрофанушка, недоросль, а ещё Полины Михайловны сын! Впрочем, я сам виноват. Надо было тобой раньше заняться. Ну вот теперь мне будет дело на старости лет. Поправим. Профессия у тебя хорошая, ты начитан, — да?

— Аякже, Нікіто Іваничу! Читать люблю — страшне. Вобше іскуство. Музику обожаю.

— Музыку... Да... Я Брамса любил...

— Брямсь я теж люблю. Аякже.

— Откуда же ты можешь знать? — здивувався старий.

— А хіба ні! Хе! Оно ж, Семен, — знаєте Семена? Шо у його на Мусарнім Пруду хатинка? Поряд с Іван Гов'ядичем? Отак — Іван Гов'ядича хатка, а отак — Семенова? Направо, там, де яма глибоченька?

— Ну, ну, так что ж этот Семен?

— Так він, як оце накваситься, то таку громку музику грає: відра, горщики догори денцем поперевертає, та й давай по їх палками гамселити, — тумпа-тумпа, тумпа-тумпа, а тоді по діжці, по денцю тільки: хрясь!!! — та й вийде брямсь.

— Да-а-а...— Нікіта Іванич зітхнув.

Посиділи, помовчали, покурили. Їй-бо, приємно про музику думати. Або про співи... Нада буде Семена на весілля запросить. Вітер дмухнув, підкинув іще сніжної крупи.

— Мо', вже й підемо, Нікіто Іваничу?.. Бо в мене хвостик мерзне.

— Какой хвостик?!

— Какой-какой, — обнаковенний. Той, шо ззаду.

НАШ

От тобі й маєш. От тобі й на! Людина припускає, а Господь допускає.

Зємную жизнь прайдя да палавіни,

Я ачутілса в сумрачнам лєсу!

Утратів правий путь ва тьмє даліни!

Жив собі, жив, під сонечком радів, під зірками печалився, квіточки нюхав, мрії розкохував приємні, — і раптом отаке. Прямо тобі драма! Ганьба і драма, — та такого жаху, мабуть, ще ні з ким і не траплялося, навіть із калабком!!!

Бенедикт все життя жив і пишався: оно, який я повний та гарний; і сам знав, і люди казали. Личка свого, канєшно, людині не побачити, хіба шо в миску води налити, свічку запалити, та й дивитись. Тоді нечітко, але шось-таки побачиш. Але ж тіло, осьо ж воно. Його ж кругом видно. Осьо руки, ноги, осьо пуп, цицьки, осьо уд срамний, осьо пальці всі, на руках та на ногах, — і все без щонайменшої вади! А ззаду шо звичайно має буть? — ззаду дупа, а на дупі — хвостик. А раптом Нікіта Іванич тобі

й каже: у людей хвостика нет и быть не должно! Та як це так?! То шо ж воно тоді, Паслєцтвіє?!

Раніше, канєшно, у Бенедикта хвостика не було. В дитинстві все було на попі гладенько. А як став підростать та як почала в ньому чоловіча сила грать, отоді й хвостик виткнувся. Бенедикт думав: так воно й має буть; цим, мовляв, чоловік од жінки й відрізняється, шо у нього, бач, все назовні росте, а в неї все всередину. Борода ж, або волосся на тілі теж спочатку не росли, а потім виросли, і диви, як гарно.

Та він же ж пишався своїм хвостиком! Гарний такий хвостичок, біленький, міцненький; завдовжки, скажімо, з долоню буде, чи трошки більше; якшо Бенедикт задоволений, або радий, так отой хвостик туди-сюди помахує, а як же інакше? А якшо страх якийсь, чи туга нападе, — хвостик якось отако піджимається. Завжди по хвостику знать, у якому людина настроєнії. І шо ж, тепер виявляється, шо то ненормально? Неправильно? Бляха-муха!.. То може й срамний уд, пуденціял по-книжному — теж неправильний? Нікіто Іваничу, подивіться!

Нікіта Іванич Бенедикта оглянув, та й собі засмутився. Каже: Нет, уд у тебя правильный, прекрасный и здоровый, числом один, такой бы да всякому, а хвостик тебе совершенно не нужен, и даже удивляюсь, как это ты, мечтатель и неврастеник, раньше не всполошился. И говорил ведь я тебе: меньше мышей есть надо! И давай я тебе его сейчас же ампутирую, а это значит, возьму топор да и отрублю. Тяп.

Нє!!! Страшно!!! Як це: атрублю?! Як все одно руку, чи ногу! Нє, ви шо! А він: давай, давай, может, у тебя вся дурь-то, все неврозы от хвостика!.. Нє, нє! Не дамся!

А як же ж тепер женитись?! Як Оленьці-красунечці у очі подивитись? Бо женитись — це ж не тільки оладки та вишивання, та по саду-городу попід руку прогулянки, це ж і штані знімати! А Оленька гляне та й злякається: ой, а шо це, га?! І шо ж тоді?! Але ж жінки:

Марфутка, та Капіталінка, та Вєрка Крива, та Глашка-кучеряшка, та ще багато, — нічо' йому такого не казали, ніяких там жалоб, чи там невдовольствія не виражали. Навпаки, тільки й нахвалювали! От дурепи неграмотні! крім любощів, нічого знати не бажають!

То й шо ж тепер робить: адже діло наполовину зроблене, він, можна сказать, вже й посватався, вже й у гості до родаків напросився, і з Оленькою вже домовлено, і день призначений, коли до хати приходити, кланятись, знайомитися! Добридень, дорогенькі, хочу на вашій дівці оженитися! — А хто ти такий будеш і у чому твоя перевага? — А буду я Бенедикт Карпів, Карпа Пудича покійного синок, а той Пуда Христофорича, а той — Христофор Матвеїча, а чий отой Матвій та звідки — не знаємо і не згадаємо, було, та спливло, у тьмі віків загубилося. А в тому моя перевага, шо молодий та здоровий, та собою гарний, та робота у мене хароша, чиста, а самі знаєте... — А чи не брешеш ти нам, Бенедикте Карпичу? — А не брешу. — А чо' це в тебе, Бенедикте, ім'я собаче? Чи то може не ім'я, а прізвисько?.. А чо' це тебе собачим ім'ям нарекли? Яке твоє Паслєцтвіє?..

От тобі й драма.

Ой, та мало там чого, та хіба мені діло, шо в інших голубчиків теж Паслєцтвія бувають: волосся зайве, та висипи, та шишаки-пухирі! Пухирі — на воді пузирі, лопнуть, — і нема. Ріжки та вушка, та півнячі гребінці теж нікого не прикрашають, але ж мені хіба до того діло! Своя болячка — хоч би не померти, чужа болячка — само пройде! Та й нема у ріжках та вушках секрету ніякого, кожен бачить, люди й звикли. Ніхто й не сміятиметься: агов, а чо' це в тебе ріжки! — вони завжди тут були, ріжки, око й не бачить. А хвостик — він начебто секрет, — таємний, або ж інтимний. Якби ж отой хвостик у кожного був, то воно й не страшно. А якшо в тебе одного, — то вже сором.

Ні, шоб якесь розкішне Паслєцтвіє перепало, як ото Нікіті Іваничу: вогнем хукать! Чисто, красиво, і люди бояться, поважають. Старший ти наш, кажуть, пан Істопник! А про Бенедикта скажуть: собака! псяюро ти

приблудний, бродячий! — як ото звичайно на собак, та й то казать: який же голубчик, побачивши собаку, не схоче на нього ногами натупати, чи підкопнути, чи там палицею кинути, чи чимось тицьнути, чи просто обматюкать по-всякому, не те, шоб спересердя, — ні, злість для людей треба приберегти, — а наче зі зневагою.

А Нікіта Іванич знай собі розпатякує: ну что ж, с другой стороны, хвост свойствен приматам; в глубоком прошлом, когда ещё люди не вышли из животного состояния, хвост был нормальным явлением и никого не удивлял; очевидно, он начал исчезать, когда человек взял в руки палку-копалку; теперь же это атавизм; но что меня беспокоит, так это внезапный возврат именно этого специфического органа. К чему бы это. Всё ж таки у нас неолит, а не какое-нибудь дикое общество; к чему бы это.

А Бенедикт йому крізь сльози: та харашо вам розсуждать, слова всякі казать, Нікіто Іваничу! ви ж осьо надумали прошле васстанавлювать, стовпи ставить, пушкіна з дерева різать, а як у мене теє прошле на дупі мотиляється, а мені нада женитись, то вам наче все одно! Та всі ви, мабуть, Прежні отакі: "васстановім свєтле прошле у всьом його абйомі", так осьо ж вам і абйом! Нате вам! А якшо ви за теє прошле так уже переживаєте, то чого б тоді вам із хвостами не побігать, а мені зайвого не треба! Я жити хочу!

А Нікіта Іванич: согласен, юноша, слышу речь не мальчика, но мужа. Но только ведь и я о чём: чаю возрождения духовного! Пора бы уж! Чаю братства, любви, красоты. Справедливости. Уважения друг к другу. Возвышенных устремлений. Желаю, чтоб место мордобоя и разбоя заступил разумный, честный труд, рука об руку. Чтобы в душе загорелся огонь любви к ближнему.

А Бенедикт: аякже, щас. Ви вогню не позичаєте, вам можна розсуждать. Кожен вам кланяється, в ноги падає, сурпризи, мабуть, носить у берестяниках: блини чи вермішель! А як не по-вашому, —

хукнули та й підпалили лютого ворога, можна сказать, зпопелили! А нам, простим, як жить?

А Нікіта Іванич: нет, подожди, юноша, подожди, ты меня опять не понял. Никого я поджигать не собираюсь, помогаю по мере возможности. Конечно, Последствие у меня своеобразное, удобное, прикурить — всегда пожалуйста. Но ведь я тоже, может быть, не вечен, — вот и Анна Петровна отошла в мир лучший, идеже нет ни печали ни воздыхания. Пора бы вам, любезные мои, перестать надеяться на дядю и немножечко, — ну немножечко, — проявить инициативы. Пора самим добывать огонь!

А Бенедикт: та їй-Богу, Нікіто Іваничу, ви шо дурний, чи шо? Та де ж ми отой вогонь візьмемо? То ж тайна! Того ж ніззя знать! Звідки він береться? Хіба шо в когось хата загориться, — тоді всі позбігаються і бігом у горщики жару нагрібать. Тоді канєшно. А якшо по всьому місті печі згаснуть? Га?! Грози дожидай, блискавиці? Та ми ж і помремо усі, дожидаючи!

А Нікіта Іванич: а тренієм, юноша, трением. Попробуйте, а я бы и рад, да стар уже. Не могу.

А Бенедикт: ой, та ну вас, Нікіто Іваничу. Старий, а такі слова похабні кажете. Ну вас в баню.

— Портрета его, — сказав Нікіта Іванич, — у меня, к сожалению, нету, о чём вечная моя печаль и терзание. Не уберёг. Что спасём из горящего дома? Что унесём с собой на необитаемый остров? — вечный вопрос! А ведь долго когда-то препирались всуе на летних верандах, на зимних кухнях, а то со случайными попутчиками на междугородных поездах! Какие три книги самые ценные в мире? Какие дороже всего сердцу? Вот ты, юноша, что бы вынес из горящего дома?

Бенедикт міцненько, по-чесному задумався. Хату собі уявив. Оце як зайдеш, — по праву, значить, сторону, — стіл і тубарет. Стіл отако до вікна присунутий, шоб світліше було; на столі, звичайно, свічка, ну, а вже біля столу — тубарет. Одна ніжка йому погнила, а починити — руки не доходять. Потім далі, уздовж стіни — ще стуло. Раніше на ньому матінка сиділи, а зараз ніхто не сидить, а Бенедикт на нього другим разом сіряка повісить, чи одежі накидає. А більш там нічого нема. Од того кутка, значить, друга стіна йде, а там уже й ліжко. На ліжку звісно, шо — всякі лахи. Над ліжком, на стіні, полицю прибито, на полиці книжечки стоять, якшо крадії не покрали. Під ліжком, як у всіх — короб для всякої погані, для сміття, шо жаль викидать, мо' ще знадобиться, або ж для струменту, — гвіздки там, ще шось. У головах ліжка — знову кут. На третій стіні, вона, як зайдеш, навпроти тебе буде, — піч. Ну шо піч! Піч, вона і є піч. Все з нею ясно. Зверху на ній лежанка, як хто на теплому спати полюбляє, нанизу вогонь палять, їсти варять. Заглушки, засувки, заначки, заслінки, воротильнички, схованочки всякі — все на печі. Вся вона кругом мотузками пообмотана: шось сушити, чи так, для краси розвісити. І така вона, піч, широка, така, як би сказать, огрядна, шо на четвертій стіні, вважай, і місця ні для чого не залишилося: пара гачечків, — шапку вішать і рушника, та й усе. А ще, звичайно, двері у комірку, де ржавлю зберігаємо, грибці сушені.

Шо ж його винести, не дай Боже пожежі? Ржавлю? — та чорти її забирай! — завжди можна свіжої нарвать. Миску нову? — теж можна видовбать. Стуло трохи жаль, стуло ще давнішнє.

— Я би стуло виніс, — сказав Бенедикт.

— Да-а?! — здивувався Нікіта Іванич. — Почему?!

— Матінкине.

— Ах, ну это понятно. Сентиментальная ценность. Ну а книги? Книги тебе не дороги?

— Книжечки, Нікіто Іваничу, я прямо во як обожаю, так шо з того? Як буде нада, я їх і наново перекатаю. Чи на мишаків зміняю. Та й до того ж, Нікіто Іваничу, не дай Боже пожежі, — вони ж перші загоряться. Пих! — і нема. Це ж погань, береста, самий нікудишній матер'ял.

— Но слово, начертанное в них, твёрже меди и долговечней пирамид! А? Скажешь нет?

Нікіта Іванич засміявся і поплескав Бенедикта по спині, наче одкашлятися помагав.

— Ведь и ты, юноша, причастен! Причастен! — даром, что раззява, невежда, духовный неандерталец, депрессивный кроманьон! А и в тебе провижу искру человечности, провижу! Кое-какие надежды на тебя имею! Умишко у тебя какой-никакой теплится, — продовжував оскорблять Нікіта Іванич, — душа не без порывов, н-да... "Суждены вам благие поры-ы-ы-вы, но свершить ни-ччче-го не дано!" — проспівав Нікіта Іванич противнющим таким голосом, наче козляк промекав. — Ну а мы с тобой вот и свершим что-нибудь симпатичное, душепользительное... Есть в тебе, пожалуй, какой-то артистизм...

— Нікіто Іваничу! — образився Бенедикт. — Та чо' це ви весь час слова усякі кажете!.. Ви б уже чи одразу ногою зацідили, їй-Богу, нашо ж ви мене обзиваєте!..

— Да, так вот, — міркував далі старий, — портрета его у меня нету, но я тобой поруковожу. Росточка он был небольшого.

— А ви казали: гігант, — Бенедикт витер носа рукавом.

— Гигант духа. Вознёсся выше он главою непокорной...

-...александрійського стовпа. Знаю, переписував. Так ми ж не знаємо, Нікіто Іваничу, скільки в тому стовпі аршин.

— Неважно, неважно! Вот из этого бревна, — другого, извини, нету, — вот из этого бревна мы его и извлечём. Мне, главное, голову склонённую и руку. Вот так, — на собі показав Істопник. — На меня смотри. Голову режь курчавую, нос прямой, лицо задумчивое.

— Борода довга?

— Без бороды.

— Геть без бороди?!

— Сбоку вот эдак — бакенбарды.

— Такі, як у Пахома?

— Ты что! Раз в пятьдесят поменьше. Значит так: голова, шея, плечи, и руку, руку главное. Понял? — локоть согни.

Бенедикт постукав валянком по колоді. Дзвенить; хароша деревина, легка. Але ж і щільна. І суха. Добряч-чий матер'ял.

— Це шо, дубельт? — спитав Бенедикт.

— Кто?!?!

Як почав тут дід лаятись, слиною забризкав, оченятами заблискав; а чо' розійшовся — так і не пояснив. Надувся, почервонів, як буряк:

— Пушкин это! Пушкин! Будущий!..

Ну, так хто з нас після того краманьон? Хто нє Врастєник? Того ж із тими Прежніми й каші не звариш: ґвалту нароблять, коли не треба, лаються не по-нашому, смикають тебе хтозна-якого біса, весь час

незадоволені: ні жартів хороших не розуміють, ні танцю, ні ігор наших, ніякого слівця народного, душевного, тільки й чуєш: "О-о! Ужас!" — та де ж він, отой Ужас, як його нема.

Ужас, це шо? — це коли Червоні Сані скачуть, тьху, тьху, тьху, нє, нє, нє; не мене, не мене; або Кись згадається — оце Ужас. Бо ти — один. Сам-один, без нікого. І на тебе — насувається... Нє-є-є!!! — навіть думати не хочу... А який же ж то ужас, якшо ми хороводи водимо чи у скок, наприклад, граємось?

А гра хароша. Отак гостей запросиш, насамперед у хаті поприбираєш. Ліктем недоїдки зі столу на підлогу згребеш: ану, мишачки, налітай! Сміття, яке в хаті насобиралося, звичайно, валянком під ліжко запхнеш, чим-небудь прикриєш, аби не стирчало. Манаття на ліжку розгладиш: простирадло там, ковдрочку гладенько розстелеш. Якшо простирадло страшне, яке брудне, то й випереш. А ні — то й нехай. Якшо вишита підзора десь завалялася, чи може завіса, — обтрусиш, уздовж печі рівненько припасуєш, наче так і було. Свічки позасвічуєш, кругом поналіплюєш, не пошкодуєш, шоб видно було і святково. Закусі всякої, свіжини навариш-насмажиш, на столі в рядочок порозставляєш. Бражки дзбан на стіл виставиш, а інші дзбани в холодочку, в комірці стоять, дожидають. Та й гості теж із собою принесуть, хто ж тобі з порожніми руками у хату сунеться? хіба шо якийсь замурзяка, мудило, сцикун звізданутий. У гості ж обов'язково з гостинцями, аякже... Тож посходяться, чистенькі, вмиті-зачесані, одежа свіжа, як у кого знайшлася. Жарти, сміх. Насамперед, звичайно, за стіл. А на столі ж красота! Мишаки печені, мишаки варені, мишаки з підливкою. Хвостики мишачі мариновані, ікра з оченяток. Печіночки мочені до кваску. Пісні коржики з хлібеди. Грибці по сезону. Хто багатший — блини. Хто вже зовсім злиднів не нюхав — ватрушки. Хрестись-сідай, вже й бражки налили, по першій випили, — понеслося... Заразом по другій. О, вже й у голову дало, вже й повело. Харашо! Якшо ржавля хароша, міцненька, так і не помітиш, шо закусі малувато. Налупилися, відригнулися, — коли там по третій-четвертій було, — вже й забулися, бо вже й за десяту перевалюємо. Палимо, регочемося.

Пліткуємо, один одному розказуємо — хто з ким, та шо з ким, ще й, бува, підбріхуємо. Якшо жіночки в гостях — з жіночками заграємо: щипаємо там, руки розпускаємо, інтересуємось. Пісню хором грянемо, ще й притупуватимемо:

Ой, сипся, горох,

На дванаццять дорог!

Коли буду помирать,

Тоді й буду собирать!

А потім уже й гратися. У скок, наприклад, гра хароша, інтересна. Правила такі. Свічки загасить, шоб темно було, сісти-стати де попало, а одному на лежанку залізти. Сидить він там, сидить, а потім з лежанки я-я-як скочить, та з криком гучним-гучним! Як на когось із гостей впаде, неодмінно чи повалить, чи приб'є, чи суглоба вивихне, чи ще всіляко покалічить. А як мимо, — то сам розіб'ється: голову, чи коліно, чи там лікоть, а то й ребра собі поламає: лежанка, вона ж висока. Об тубарет у темряві, — будь здоров! — можна вдаритись. Лобом об стіл теж. Тож, якшо не забився, знов на лежанку лізе, а як із гри вибув — то вже й другому несила терпіть: ану пустіть, теперечки я стрибну! Крики, зойки, регіт, — обісцятись можна, така гра чудова. А потім свічки засвітимо та й роздивляємось, хто як забився. Ну, тут, канєшно, реготу ще більше: бо тільки шо було в Зиновія око, — а вже й нема! А в Гур'яна, диви, рука висить, надломилася, який тепер із нього роботяга?

Канєшно, як мене скалічать, з мого тіла позбиткуються, то не смішно, це вже я розсердюся, аякже. Це якшо мене. А когось іншого — то смішно. А чого? — а того, шо я — це я, а він — це вже не я, це він. А Прежні тільки: о! ужас! как можно! — а того не розуміють, шо якби все по-їхньому було, то ні сміху, ні веселощів ніяких на світі не було, а сиділи

б усі по хатах, нудні та невеселі, ні тобі пріключенієв, ні тобі навприсядки, ні тобі виску жіночого.

А то ще в душку граємось, теж дуже інтересно: отак зненацька — кидь подушку на обличчя, навалишся і душиш, а той, другий, пручається-вириває́ться, а як вирветься — весь такий червоний, спітнілий, і волосся дибки, наче в упиря. Коли-не-коли бува, шо хтось помре, люди ж у нас сильні, опираються, сили у м'язах багато, а чого? — а того, шо працюють тяжко, ріпу на полі садять, кам'яні горщики видовбують, снопи в'яжуть, дерева на колоди рубають.

Отож не нада казать, обзивать, шо, мовляв, умішка в нас єлє тєпліцца: розум у нас прозорливий, міркуємо повагом, але добре. Так собі міркуємо: дерево дубельт — хароше дерево на буратіну, і на відра добре, і діжки з його справні. Глеля — теж отлічне дерево, і на віники — саме воно, і горішки смачні, і ще багато чого, але символ з його різать не дуже зручно буде, бо смолисте, капи великі, липкі. Береза — на неї може й приємно подивитись, а стовбур тонкий, кривий, важко різати. У Окаян-дерева стовбур іще тонший, весь у вузлах, ґулях, капах, одне слово: Окаян-дерево! Верба — не годиться, сусінь — надто волокниста, хапай-дерево — увесь рік мокре. Та ще багато порід усяких, чи то різновидів, поки їх там перелічиш, а я, вважай, і так всі знаю. Тож ми зараз кору знімемо, долотом ямки намітимо... та й до весілля того ідола й витворимо.

Бенедикт зітхнув, пошептав, плюнув, як заведено, і — Господи, благослови! — вдарив сокиркою по дубельту.

ОН

Терем Оленькин, тобто родини їхньої, з вулиці не видно. Огорожа висока, глуха, гостроверха. Посередині — ворота. На воротях — кільце кам'яне. Коло воріт збоку — будка. У будці холоп.

Бенедикт, коли з Оленькою домовлявся, спершу хотів слати старостів. Якось воно легше, коли старости за тебе все, шо треба, скажуть, по руках ударять, домовляться. Повихваляють тебе позаочі: а він же ж у нас, мовляв, такий уже розтакий, не хлопець, а тульпан квітучий, сокіл ясний. Та Оленька чогось занепокоїлась: нє, не нада сватів... ми сім'я современна... не нада. Самі приходьте. Посідаємо, побалакаємо... Пообідаємо...

Гостинців узяв із собою: низку мишаків, дзбанок кваску, — не з порожніми ж руками до хати йти, — ще й букет лісових дзвіночків.

Все наче гаразд, а якось боязко. Ой, шо буде?

Підійшов до воріт, постояв. З будки холоп вийшов. Незадоволений.

— До кого?

— Ольги Кудеярівни товариш по роботі.

— Домовлено?

— Аякже.

— Погодь.

Холоп у будку повернулся, берестою довгенько шарудів.

— Як звати?

Бенедикт сказав. Холоп знов берестою пошарудів.

— Проходь.

Хвіртку маленьку в огорожі прочинив, — Бенедикт зайшов. А там друга огорожа, аршин на п'ять од першої. Та ще будка, а у ній теж холоп, ще більш незадоволений.

— К кому?

— Ольги Кудеярівни товариш по роботі.

— Что несёш?

— Гостинці.

— Гостинцы сдать.

— Як це здать... Я ж у гості, як я без гостинців?

— Гостинцы сдать и вот тут расписаться. — Холоп Бенедикта наче й не чув. Бересту розвернув і записав: "Мышь домашняя бытовая — дюжина. Квасу жбан деревянный малый — один. Цветки синие полевые — пучок".

Бенедикт раптом — доречно чи недоречно, — як обурився:

— Квітки не оддам!!! Не маєте права!!! Я в гості самою Ольгою Кудеярівною запрошений!!!

Узяв, та й перш ніж розписацця, "цветки" викреслив.

Холоп подумав-подумав:

— Пёс с тобой. Проходи.

Ти ба, як негарно виразився, — "пйос". Але пропустив. За другу огорожу пропустив, — а там третя. Біля третіх воріт два холопи з лавки підвелися, і не кажучи поганого слова, та й доброго не кажучи, Бенедикта всього з ніг до голови долонями обмацали: мабуть, перевіряли, чи не заховав чогось у штанях та під сорочкою. Та тільки нічого зайвого, крім хвостика, у нього не було.

— Проходь.

Бенедикт думав, шо там знов огорожа, та ні, огорожі не було, тільки одкрився сад-палісад із деревами та квітками, та всякими прибудовами, а стежечки пісочком жовтеньким посипані, а у глибині саду — терем. Оце досі Бенедикт не боявся, а туто вже й забоявся: ніколи він такої красоти та багатства не бачив. Серце аж закалатало в грудях, а хвостик туди-сюди, туди-сюди замахав. І в очах примеркло. Незчувся, як його попід білі руки і в будинок завели.

Тож холопи його завели та самого у світлиці й залишили. Минуло скількись там часу, — шось наче зашкреблося за дверима. Зашкреблося, двері прочинилися, — і заходить Сам. Батько Оленькин. Всього цього добра хазяїн. Тесть майбутній.

Посміхнувся.

— Ласкаво просимо. Чекаємо. Бенедикт Карпич? А мене звати Кудеяр Кудеярич.

І дивиться. І Бенедикт дивиться. А з місця зрушити не може — ноги наче до підлоги поприростали.

Зросту Кудеяр Кудеярич височенького, або ж сказать, довгого. І шия у нього довга, а голова маленька. Зверху голова наче лисувата, а кругом пролисини — волосся вінчиком, блякленьке таке волоссячко, світленьке. А бороди нема, один рот, як патика, довгий, а кути наче

донизу загинаються. І він того рота то розкриває, то закриває, наче йому дихать важко, тож він і пробує по-всякому. А очі в нього круглі й жовті, наче каганці, а на дні очей шось наче світиться.

Сорочка на ньому біла, простора, не підпоясана. Штані широкі, донизу ще ширші. На ногах — личаки домашні.

— Чого ж ви стоїте, Бенедикте Карпичу? До столу прошу.

І під ліктик у другу світлицю підштовхує. А у другій світлиці вже й стіл накритий. Оввa-а-а-а-а! — чого тільки на тому столі нема! Од одного краю та до другого — миски, мисочки, блюда всякі, та казани, та тарілки! А пиріжків хтозна-скільки, а блини, оладки, пампушки виті, кренделі, вермішель різнокольорова! А гороху! а з хвощів снопи зроблені та по кутках розставлені! а грибців! — цілі тази, ще й з горочкою: мало через край не повистрибують. А пташки ціленькі, маленькі, у тісто загорнуті: з одного кінця ніжки стирчать, з другого — голівочка! А посередь столу — туша м'ясна: козляк! Цілого козляка на стіл, ти ба, як витратились, а того козляка ще спробуй вигодуй! А, мабуть, правильно, шо в нього гостинці одібрали: куди йому зі своїми мишаками та проти козляка!

А за столом Оленька сидить — розчепурена, зашарілася, і оченята потупила; яка вона Бенедиктові мріялася-уявлялася, така і сидить: сорочка на ній біла, на шийці намиста, голівка гладко зачесана, на лобі стрічка! А коли Бенедикт до світлиці зайшов, Оленька ще більше розчервонілася, а очей не підняла, тільки сама до себе посміхнулася.

Страшно!

А з другого боку світлиці ще одні двері прочинилися, і заходить теща. Чи, краще сказать, запливає: бо товста-неміряна, половина вже у світлиці, вітається, а друга половина ще й у двері не зайшла, треба зачекати.

Тесть каже:

— А ось і дружина моя, Хевронія. Роду стародавнього, з хранцузів.

— Така у нас сімейна лігенда, — каже теща.

Бенедикт тещі в ніжки поклонився, рукою поклін одмахнув, другою рукою букет дзвіночків сунув.

— Обід вихолоняє, — каже теща. — Покуштуйте, не погордуйте …

Сіли за стіл, на лави. Бенедикт навпроти Оленьки, тесть із тещею з боків.

— Насипайте, — каже теща.

Бенедикт знову зніяковів: як же себе вести? Як насипле багато, подумають: ого, який зять ненажерливий! На такого й не настачиш! А як мало, подумають: та-а-а, який зять малосильний! Мабуть, і гвіздка не заб'є. Пиріжка взять, чи шо. Простягнув руку до пиріжка, і всі на ту руку подивилися. Одсмикнув.

— Ми полюбляємо багато їсти, — каже теща. Собі насипала. І Кудеяр Кудеярич теж собі насипав. І Оленька. Бенедикт знов руку простягнув, — до оладок, і всі тільки: зирк! — і подивилися. Знов руку одсмикнув.

Жують.

— Значить, — каже тесть, — оженитись хочете.

— Хочу.

Знову мовчать і жують. Бенедикт утретє надумав покласти собі чого-небудь на тарілку, ті-ільки руку підняв, а вони знову — зирк!.. І у тестевих очах наче якийсь вогонь промайнув. Та шо таке...

— Женитись — це діло сурйозне... От я наприклад, як на своїй дружині Хевронії женився, так їй прямо й сказав: це діло сурйозне.

— Ой, ми на весіллі гарно попоїли, — теща.

— Добряче попоїли на весіллі, — тесть.

Натякають, чи шо? У Бенедикта од хвилювання хвостик став легенько об лавку постукувать.

— А чо' це ви так погано їсте? — теща знову.

Ой, та шо вже там... Руки простягнув, козлякові ніжку одірвав, на тарілку собі ляп! ще й вермішелі зверху. І хвощів. І тільки він це зробив, аж раптом у них у всіх в очах знов наче якесь світло промайнуло, як все одно промінь.

— Отже, до сімейства нашого приєднатися бажаєте, — каже тесть.

— Бажаю.

— Роботи сімейної не боїтеся? Хазяйство вести — не бородою трясти.

— Не боюсь. Я до всякої роботи привишний.

— До всякої?

— Еге ж.

Тут під столом шось зашкреблося. Мабуть, мишак.

— А якшо робота дуже сурйозна?

— Будь ласка, я готовий.

— Он воно як.

Тут за столом знов наче трошки посвітлішало. Бенедикт наважився, підняв очі, подивився — ти ба, у тестевих очах таки шось світиться. Наче каганець крізь себе вогонь пропускає. І по світлиці, — а вже й смеркатись почало, — від тих очей промені перебігають. Як од свічки, якшо на неї крізь кулак подивитись: кулака скрутити і крізь нього подивитись. Наче місячна доріжка. Дивиться тесть на свою тарілку, а все, шо там насипано, і в сутінках видно. Дивиться на стіл, — наче вогнем водить, освітлює. На Бенедикта подивився, — ще більше світла підпустив, аж Бенедикт моргнув та головою смикнув.

А Оленька тестю:

— Тату! Кантраліруйте себе.

Бенедикт набік покосився, — такі ж промені теща пускає. І Оленька. Тільки слабші.

І знову шось під столом зашкреблося. І хвостик у нього ще сильніше забився.

— Та ви собі побільше насипайте, — теща йому. — У нас уся сім'я дуже багато їсть.

— Роду стародавнього, з хранцузів, — підтвердив тесть.

— Вермішельки ще беріть.

— Спасіба, мені досить.

— А думок у вас якихось недоречних не буває? — знову тесть.

— Яких думок?

— А думок усяких неподобних, — самовольства, чи зловмисництва якогось...

— Ніяких таких думок у мене не буває, — злякався Бенедикт.

— А як нащот душогубства?

— Якого душогубства?..

— Та мало там чого... А чи не помишляється: оце оженюся, та й тестя з тещею зі світу зведу, а все їхнє добро собі загарбаю?..

— Та ви шо?!..

— Нє?.. А чи не помишляється: от би їх занапастити, а самому на їхнє місце сісти, та цілий день страви їсти?..

— Та шо ви таке кажете?.. Та з якого це дива?.. Кудеяр Кудеяричу?! Та я...

— Тату, — знов Оленька озвалася, — Кантраліруйте себе.

А під столом знову шось наче зашкреблося, — ну, геть уже поряд. Бенедикт не втримався, ліктем шматок хліба навмисне зі столу зіпхнув, і нагнувся, нібито підняти. А під столом — тестеві ноги у личаках. А крізь

тії личаки — пазурі, довгі такі, сірі, гострі. І він отими пазурями підлогу під лавкою шкребе, і вже нашкріб цілу купу, — лежить, як все одно волосся, чи солома якась кучерява, світла. Подивився — і в тещі пазурі. І в Оленьки. У Оленьки трошки менші будуть. Купка під нею трошки менша нашкрябана.

Бенедикт нічого не сказав, — а шо казать? Взяв, та й одірвав собі ще козляка шматок. І хвощів загріб — багато. Дуже багато.

— А скажіть мені, — продовжував тесть, — а часом не приходять такі думки: мовляв, не так живемо, життя наше неправильно заведене?..

— Нє, не приходять.

— А чи не помишляється: знайти винуватого, та й задушить, чи у діжку головою?

— І гадки немає.

— Чи хребтину йому переламать, чи з башти на землю скинуть?..

— Нє, нє!

— А де це так стукає? — Теща голос подала. — Стук якийсь, чи шо?..

Бенедикт швиденько руку під себе засунув і хвостика у кулака затиснув.

— А отак не помишляється: мовляв, мурзи у всьому винуваті, то може скинуть їх?..

— Нє!!!

— А Самого Найбільшого Мурзу ніколи скинуть не хотілося?..

— Нє!!! Нє!!! Не розумію, шо ви таке кажете!!!

— Як це — не розумію?.. Самого Найбільшого Мурзу, кажу, Федіра Кузьмича, слава йому, скинути хіба не помишлялося?..

— Кудеяр Кудеяричу!!!..

— Тату! Кантраліруйте себе...

— Гаразд... А ось шо покажу...

Тесть підвівся з лави, сходив у другу світлицю, і — книгу виносить. Старопечатну. Бенедикт обидві руки під себе поклав і міцно там тримав.

— Осьо шо покажу... а таке бачив?

— Ніколи!!!

— А шо це, знаєш?

— Нє!

— А якшо подумать?

— Нічого не знаю, нічого не бачив. Не чув. Не розумію, не хочу, не помишляв.

Тесть книгу на коліна поклав, світло на неї пустив і сторінки перегортає.

— Хочеш таку?.. Подарувать тобі?.. Харо-о-оша!..

— Нічого я не хочу!!!

— А женитись?..

Женитись!.. Бенедикт мало не забувся, — од жаху, од туги, од непомірної ганьби, затиснутої у кулаках під тулубом, — шо йому ж треба женитись. Женитись! — та як йому таке навіть і на думку спало! Куди націлився, дурило, собацюро ти приблудний! Мало йому було Марфутки, та Капіталінки, та Вєрки Кривої, та Глашки-кучеряшки, та всіх інших! Ич, на яку дівку розмахнувся: оценят не піднімає, личко білесеньке, коса аж на п'ять аршин, підборіддя з ямочкою, пазурі на нозях! Тікать звідси! Їй-бо, тікать, — торбу на плече, та й драпонуть, не оглядаючись, чи на схід, чи на південь, аж до самого Моря-окіяна, де синє роздолля, де піски білі!

А тут Оленька очі підняла, та світло оценятами пустила, червонувате таке, слабкеньке, наче несправжній каганець кругом темного стовбуру обернувся, та бровенята попід саму стрічку звела, та червоним ротиком посміхнулася, та сорочку білу собі на грудях обсмикнула, та плечиком повела:

— Які ж ви, тату, невгамовні. І нашо ви ото шуткуєте. Уже ж проміж нами домовлено. Обіймайте зятя.

— Отакої... Вже й домовлено. Вже й домовились, за татковою спиною... Тато весь день працює, як найнятий... Все хоче, шоб краще... Всіх бачу, як облуплених! — раптом крикнув тесть.

— Ой, тату... Хіба ви один такий...

— Не нашої він породи! — гаркнув тесть.

— Тату, ви не на службі!

— А шо ж воно за служба за така? — прошепотів Бенедикт.

— Як це — шо за служба? — аж здивувалася теща. — Хіба не знаєте? Кудеяр Кудеярич у нас — Головний Санітар.

ПОКОЙ

На роботу Бенедикт перестав ходити. А нашо? Все одно пропадать. На його щастя, вже й літо настало, якраз писцям відпустка. Бо забрали б його на дорожні роботи, як гулящого. Треба б уже й ріпу садити, та така туга навалилася, шо ніякого колишнього до ріпи настрою вже у нього не було. Сходив у дальню слободу, купив у голубчиків гонобобелю. Нюхав. Не дуже полегшало. На ліжку лежав. Плакав.

До Нікіти Іванича заходив, пушкіна з колоди помаленьку різав. Вже й голова в ідола округлилася, здорова, наче казан. Смурна. Ніс на груди звісився. Лікоть стирчав, як і просили.

— Нікіто Іваничу, а як, ви казали, отой хвіст називають?

— Атавизм.

— А який іще атавізьм буває?

— М-м-м… Женщины волосатые.

— А пазурі, чи то кігті?

— Не слыхал. Нет, наверно.

Думав до Марфутки навідацця. Передумав. Любицця чогось не хотілося, а в її зойках та оладках вже не було того інтересу.

Пройшовся до хатки, де Варвара Лукинишна жила. Заглянув через огорожу. На мотузках білизна сушиться. По дворі жовтунці порозростались. Так і не зайшов.

Ржавлі випив діжки, мабуть, зо три, бо шукав забуття. Та навіть і ржавля у голову не вдарила, дарма тільки мочив утробу. Вуха — вуха наче трошечки оглухли, шо правда, то правда. Погляд теж покаламутнішав. А у голові все одно ясно-ясно, аж нестерпно, чи, скажімо, простір, а у тому просторі — порожньо. Степ.

Думав зібрать торбу, — та й на південь. Палицю велику вирізать, — од чеченців одбиватися, — і до моря. А яке воно, те море — хтозна. Хто як хоче, так його собі й прецтавляє. Кажуть, три роки пішки. А Бенедиктові так прецтавлялося: виходить він на високу гору, а з неї все кругом дале-е-еко видно. Дивиться вниз, — а там море: вода велика, тепла, синя, і плещеться, отако грає і плещеться! А по ній хвиля біжить невисока, з кучерявим білим завитком. А по тому морі все острови, острови, — наче шапки гостроверхі. Та такі ж усі зелені, тією зеленню аж наче киплять. А серед тої зелені — садки розмаїті, небувалі. А у тих садках дерево росте Сірєнь, про яке матінка казали. А квітки у тої Сірєні наче лазурова піна, наче дзвіночки, аж до землі звисають, на вітру коливаються. А на самому вершечку, на верхівці тих островів — міста. Стіни білі, кам'яні, наче поясом. А у стінах ворота, а за воротями шлях мощений. Тим шляхом на гору піднятись, — а там буде терем, а у теремі — ліжко золоте. А на тому ліжку — дівчина косу розплітає, один волос золотий, другий срібний, один золотий, другий срібний... А на нозях — кігті... От вона кігтем зачепить... пазурем, тобто...

...А то ще на схід поривався. Йдеш собі, йдеш... а трави все вищі, все світліші. Сонце сходить, та крізь них світлом своїм просвічує... Йдеш собі, струмочки маленькі перескакуєш, річки убрід переходиш. А ліс усе більш заплутаний, наче ткане полотно, а жуки так і в'ються, так і дзижчать. А у лісі галявина, а на галявині квітка тульпан, — червоним килимом усю галявину вкрила, аж землі не видно. А на гіллі — хвіст білий, різьблений, наче плетиво-мереживо, то зійдеться, то знов

розпуститься. А поверх нього того хвоста хазяйка, — Княжа Птаха — Павліна, очима своїми дивиться, сама на себе задивляється. А рот, наче тульпан, червоний. І каже вона йому: "Драстуй, Бенедикте, соколе ясний, провідати мене прийшов?.. А нема від мене ніякої шкоди, а ти це знаєш... Ходи сюди, Бенедикте, цілувати мене будемо..."

...Не пішов ні на південь, ні на схід. Голова начебто й ясна, а все одно якась тупа. Зібрав торбу, а потім знову розібрав, та й дивиться: а чо' це я туди понакладав? Ножика кам'яного, яким пушкіна різав. Другого ножика. Долото. Гвіздків дерев'яних навіщось поклав. Нашо йому на півдні гвіздки? Витяг. Штані другі, ще міцненькі, майже без латок... Миску поклав, ложицю. Витяг. Шо з них їсти? Як варити? Без вогню?

Нікуди ти без вогню не дінешся.

От якби Нікіту Іванича взяти із собою... Ішли б собі удвох, про шо хоч балакали. Вночі — багаттячко. Рибки наловити, яка не отруйна, — юшечки наварити...

Та тільки далеко не зайдеш. Спохопляться його. Тільки в кого-небудь згасне, одразу й спохопляться. Забігають: Нікіта Іванич!.. Подать суди Нікіту Іванича!.. Та й Бенедикта спохопляться. Наздоженуть, по шиях надають, білі руки за спину заламають: ану, бігом женитися! Женитися, женитися!..

А мо', й справді: оженитися? Ну, пазурі має, ну то й шо з того? — пазурі й підстригти можна. Можна ж підстригти... Не в тому річ... Людина — вона не без вади. У того хвіст, у того роги, у того гребінь півнячий, луска, зябра... Морда скотська, та душа людська. А тільки він не так хотів... Думав по саду-городу гуляти, квіточки-дзвіночки разом нюхати. Розмову якусь сурйозну завести, про жизнь, чи про природу, шо там у ній діється... Стіхи які-небудь згадати...

Но крєпчє за спіной рука,

Трєвожнєй посвіст ямщіка,

І самашетшая луна

В глазах тваїх атражена.

А вона шоб слухала зачудовано. Очей не піднімала. А ввечері мишачка зловити, за спину заховати, і, отак грайливо: ану, мовляв, шо це в мене тут?.. Одгадай?.. А вона отак почервоніє:

— Кантраліруй себе, соколе ясний…

Чи може на роботу повернутися. Книжечки переписувать. Витягнеш шию — і переписуєш… Інтере-есно… Шо там ще люди у книжечках роблять?.. Кудись поїхали… Чи один одного ріжуть-убивають… Чи якусь там любов відчувають… Ого-о-о-о-о-о, скільки їх, тих людей, у книжечках!.. Переписуєш-переписуєш. Потім на пальця плюнув, свічку загасив, — та й додому… Прийде осінь, листя з дерев пообсипається… Земля снігом укриється… Замете хатку аж по самі вікна… Засвітить Бенедикт мишачу сальну свічку, сяде за стіл, підіпре голову рукою, зажуриться, задивляючись на слабкенький вогник: темні колоди над головою, завивання засніженої пустки за стінами, завивання кисі на темному гіллі у північній гущавині: ки-ись! ки-ись! Так завиє, наче її чимось обділили, наче нема їй жизні, якшо не вип'є живу душу, нема їй спокою, бо живота підтягло, і мотає вона незримою головою, і випускає невидимі пазурі, пошукує ними у темному повітрі, і прицмокує холодними губами, шукає теплу людську шию, — присмоктатися, упитися, наковтатися живого… Мотає вона головою, і принюхується, і вже й зачула, і зіскочила з гілля, і пішла, і плаче, і жаліється: ки-и-ись! ки-и-ись! І сніжні вихорі піднімуться над темними степами, де ні вогника над головою, ні мандрівника на бездоріжжі, ні півночі, ні півдня, тільки білий морок та заметільна сліпота, і понесуться сніжні вихорі, і

підхоплять кись, і полетить над містечком смертна туга, і замете важким заметом моє слабке, незряче, спрагле до життя, серце!..

...Оленькина сім'я до весілля готується. На осінь призначено. Жити, кажуть, до нас переїдеш. Підхарчуєшся, сили наберешся, а там і до діла тебе приставимо, до харошого. А які в них, у санітарів, можуть буть діла... і думати не хочеться...

...Чи піти пушкіна подовбать. У Нікіти Іванича, у старого діда, зараз дві мрії безглуздих: Бенедиктові хвостика одрубать та пушкіна на перехресті поставить, на Білій Гірці. І здався йому той пушкін. Труситься над ним, і Бенедиктові велить труситися, благоговіть, чи шо. Каже: "Много он стихов понаписамши, думал, не зарастёт народная тропа, дак только если не пропалывать, так и зарастёт. Вон что Фёдор Кузьмич-то, слава ему, вытворяет: сел на книжки сиднем, да с них и переписывает. Народную тропу мусорит. Всю славу себе хочет, а это мараль. Это нехорошо. Понимаешь ты, Бенедикт, что это нехорошо? А мы с тобой, юноша, идола воздвигнем на перекрёстке, и это будет наш вызов и протест. Работай себе вдохновенно и истово, а если я иногда покричу, то на мои филиппики внимания не обращай"...А як із колоди руця з пальчиками показалася, Нікіта Іванич аж руками сплеснув: талант у тебя, Бенедикт, право, талант! Вот тут ещё маленечко подрежь. Пущай он у нас стоит, головку склонимши, слушает, как мышь шуршит, как ветерок повевает, как жизнь идёт себе куда-то, все идёт да идёт, да всё идёт да идёт, день за днём!.. День за днём!..

...Літо у пишний цвіт убралося, дні стали довші. У пушкіна вже й каптан розпочато. Вдень Бенедикт пушкіна поцюкував, надвечір трісочки — на розпалку, юшечку розігріли, посьорбали, і на ґанок, — ржавлю палити. Палиш, зітхаєш, удалечінь дивишся, голова нічим не зайнята: знов у ній якісь видіння завелися.

Оце знову, прямо надвечір, коли вже зоря на небі жовтітиме, згасатиме, коли туман збиратиметься у низинах, коли перша зіронька на небо викотиться, древ'яниця занявкає з діброви, — оцієї години знову

Бенедиктові стала Оленька прецтавлятися. Отак сидить він на ґанку, покурює, дивиться, як у небі зоря згасає; ось уже й повітря стає синє, холодне; тиша підступає, наче хтось поклав тобі ковдру на голову. Шось прошурхотіло у траві, — та й знову тиша. Знизу небо синє-синє, а угорі так рівнесенько жовтим світиться, догоряє; а по жовтому то рожевим мазне, то, зирк, сіра хмарка веретеном простягнеться, повисить-повисить, малиновий краєчок над собою пустить, та й померкне, та й нема її. Наче хтось пальцями водить, зорю розмазує.

А з присмерку знов Оленька виступає, наче намальована у повітрі. Сама трошки світиться, наче каганець, а все крізь неї видно, слабкенько так, каламутненько. А сама гладко зачесана, а проділ світиться. А личко у Оленьки біле-білесеньке, не поворухнеться; а на шийці аж дванадцять разків намиста, аж до самої ямочки на підборідді; і на лобі, і на скронях все намиста, намиста, підвіски теж. А очі у тої Оленьки на пів-обличчя, зверху аж до бровенят доходять, а по сторонах аж до самих скронь, самі темні, а самі блищать, наче вода у діжці опівночі. І дивиться вона тими очима величезними, моторошними прямо тобі в серце, так дивиться, наче шось сказать хоче, та нізашо не скаже. І дивиться, і очей не одвертає, і наче всміхається, чи питання якогось чекає, чи прямо зараз, рота не розкривши, заспіває. А ротик у неї, у Оленьки, червоний, а сама біла, а од того видіння аж прямо жах пробирає, наче то не Оленька, а сама Княжа Птаха Павліна, тільки не добра, а наче когось убила і раденька.

І так Бенедиктові задурманиться-запаморочиться, наче він гонобобелю нанюхався. По ногах, по спині начебто мороз, а у пальцях наче затремтить, задзвенить і мурашки забігають. І у грудях, чи точніше, у шлунку, теж начебто гуде, глухо так, немовби хтось туди кам'яне відро кинув, порожнє. А ота примара, на Оленьку схожа, віями поведе, та й знов дивиться, а очі у неї ще більші стали, а брови чорні дугою, а між бровами камінчик, наче слізка місячна.

Шо вона од його хоче, клята?..

Той пушкін-кукушкін теж, мабуть, женитися не хотів, плакав-упирався, а потім оженився, — та й нічого. Так же ж? Вазньосся више он ґлавою нєпакорнай алєксандрійскава сталпа. У санях їздив. Мишаків боявся. По молодичках бігав. Прославився: ми тепер із нього буратіну ріжемо.

І ми нічим не гірші. Так же ж? Чи ні?

— Иммануил Кант, — повчав Старший Істопник, — и тебе, склонному к философствованию, полезно это имя запомнить, — Иммануил Кант изумлялся двум вещам: моральному закону в груди и звёздному небу над головой. Как сие надо понимать? — а так, что человек есть перекрёсток двух бездн, равно бездонных и равно непостижимых: мир внешний и мир внутренний. И подобно тому как светила, кометы, туманности и прочие небесные тела движутся по законам нам мало известным, но строго предопределённым, — ты меня слушаешь? — так и нравственные законы, при всём нашем несовершенстве, предопределены, прочерчены алмазным резцом на скрижалях совести! огненными буквами — в книге бытия! И пусть эта книга скрыта от наших близоруких глаз, пусть таится она в долине туманов, за семью воротами, пусть перепутаны её страницы, дик и невнятен алфавит, но всё же есть она, юноша! светит и ночью! Жизнь наша, юноша, есть поиск этой книги, бессонный путь в глухом лесу, блуждание наощупь, нечаянное обретение! И наш поэт, скромный алтарь коему мы с тобой воздвигаем, знал это, юноша! всё он знал! Пушкин — наше всё, — и звёздное небо, и закон в груди!

— Гаразд, — сказав Бенедикт. Кинув недопалок, затер личаком. — Хрєн із вами, Нікіто Іваничу. Рубайте хвоста.

І ліг упоперек лавки.

РЦИ

Звіринець у тестя великий, прямо тобі вулиця, а з обох боків кліті та загорожі. Спершу хлів просторий, а у тому хліву стійла, а в стійлах перевертні. Волохаті, чорні, — страшне. Вся шерсть на боках ковтунами звалялася. Морди хамські. Хто боком о пруття чешеться, хто пійло зі дзбану хлебче, хто сіно жує, хто спати завалився, а троє у кутку в берестяні карти дуються, перелаюються.

— Ты что, опупел, с бубей ходить?

— Помовч мені там!

— Ах так, значит. А вот тебе подкидон!

Тесть незадоволений, пазурями пошкріб.

— Знов у карти граємо? А стійла не чищені!

Перевертням — хоч би хни.

— Не бе, хозяин! Всё будет чики-чики. Ходи, Валера.

— А осьо ж ми вам і козирного!..

Тесть заматюкався, повів Бенедикта далі.

— От тварюки... Ледацюги... Я тобі, зятьок, Терентія оддам, він сумирніший. Та гляди ж, не перегодовуй. Спершу думав Потапа, але він норовистий. Вузду гризе, грубіянить... Так... Туто в мене козляки. Ці на м'ясо. Ці на вовну. З них джерсі добряче, тепле. Жінкам подобається.

— А шо то за джерсі?

— То в'язане таке. Туто в мене кури. А отуто я вальєру побудував, зайців держу.

— Он воно як!..

Бенедикт голову задер, — точно: клітка, з лоззя сплетена, та висока ж, височенька; у клітці ціле дерево росте, а на самій верхівці — кубло, а в кублі, точно, зайці. Оно якийсь хвоста висунув, помахує. Наче дражниться. А Бенедиктові тепер нема чим і помахать. І куприк саднить... І далі, у рядочок, — клітки, клітки... А тесть іде собі, направо-наліво рукою показує:

— Туто теж курйози в мене. Живність усяка-різна. Без обіду не сидимо. В мене птахолови цілий день у лісі, повні силки приносять. Горобчики, солов'ї — на пиріжки харашо. Жінка моя, Хевронія, дуже полюбляє. Не всяку пташку, канєшно, можна їсти. Спершу на холопах перевіряємо. Оце напередодні спіймали пташечку таку маненьку-червоненьку, оченята як намистинки; і пахне смачно, і голосок такий приємний. Думали спершу — в маринад, а потім засумнівалися: ану, дамо холопові. Він її кусь, на підлогу гепсь, та й помер. Сміялися!.. А якшо б ми?! Ото-о-ож!.. З отією природою ой, треба осторожніше!

Ще якась клітка, а всередині теж дерево дуплясте, кругом мохом поросло.

— А тут шо? Нікого не видно.

— А-а... Туто древ'яницю держу.

— Древ'яницю спіймали?!?!

— Еге ж. Вона у дуплі ховається.

— Ти ба-а-а...

Тесть підняв батога, яким перевертнів шмагав-поганяв, між лозинами просунув і по стовбурі постукав.

— Древ'янице! Вилазь!.. Вилазь, кому кажу!..

Мовчить. Не хоче.

— Вилазь, кажу, суча дочко!!! — Тесть пужалном у дупло тицьнув.

І точно, — вигулькнула швиденько, наче тінь промайнула, і назад заховалася.

— Бачив? — зрадів тесть.

— Оце дива-а-а-а-а... — обімлів Бенедикт.

— Отож. Цю в юшку хочемо. Ану, шо ж у нас іще?..

А у клітках та плетінках і свирищить, і кулдиче, і перепурхує, прямо тобі ліс. І там оно, на гілочці, солов'яточок дюжина, наче мишачки. І там, зирк, синє перо промайнуло. І у дальній клітці теж дерево голе, об'їдене, без кори, а на тому дереві сук стирчить, теж голий, і на суку шось висить, біле, пожмакане, діряве, наче старе простирадло.

— У мене всього-всього запасено... отак, зятьку! І влітку, і взимку — повна чаша. Ходім, я тобі ще комори покажу.

Показав комори, де хлібеда зберігається, ставки рибні показав, городи. Оце хазяйство нічогеньке, — не те слово. Бенедикт і не думав, шо такі статки бувають на світі. А теперечки виходить, шо й він усьому цьому добру теж начебто хазяїн?! Красота!

Так усе гарно склалося, аж скаржитися гріх. А ще чогось боявся... Чого бояцця? Нема нічого страшного. Сім'я дружна, обідати всі разом сідають. Стіл кожен раз од стіни до стіни наїдками заставлений, а все до крихти під'їдають, Бенедикту до них братися і братися.

Теща, звичайно, більш за всіх собі насипає, або, як Кудеяр Кудеярич казав, лідирує. За нею тесть, потім — Оленька, а тоді вже й Бенедикт задніх пасе, вони над ним хіба раз сміялися! Але по-доброму.

А берем не шо попало, а все по порядку. Спершу на пиріжки налягаємо. Штук сорок у рота повкидаємо, один та другий, один та ще один, — наче горох. Потім — оладки. Цих теж не підраховуємо. Потім папороттю закусимо. Розігрівшись, до юшки перейдемо. Тарілок із п'ять висьорбавши, скажемо: — О, вже й наче апетит проклюнувся! — отоді вже й м'ясо. Після м'яса — блини: сметанкою полити, зверху грибців, у трубочку згорнути, і — Господи, благослови! Повний дзбан блинов і виїмо. Потім, звичайно, хрустики солодкі з кришеними каганцями, ватрушки, пампушки, а насамкінець — сир і хрукти.

Бенедикт нізашо не хотів сир і хрукти. Опирався.

— Після солодкого?! Сир?! Та ви шо?

Сміялися над ним.

— Казали ж тобі: жінка моя, Хевронія, з хранцузів! Пояснювали, чи ні?

І які ж тільки ті хранцузи капосні: тільки сиру поїси, — так тебе й виверне, і пропав обід. Хоч спочатку починай. А як іще той кружовник, хрукт кислий, страшний, волохатий, то ще гірше. Гризеш, плачеш: козляком себе почуваєш.

Це обід. Але й крім обіду теж під'їдаємо: сніданок, другий сніданок, полуденок, вечеря, — аякже. І на ніч тобі миску з їжею теж із собою дадуть: ану, вночі прокинешся, до вітру абошо, — а тобі з голоду живота підведе? Боже збав.

Поїв — оддихай. На ліжку лежи. Дрімай. Біля печі.

А то ще в сани сядемо: осінь, підморозило, от і харашо. Отак зранку, очі продерши, піднімеш міхур на віконці, глянеш: як там природа? Вже й, мабуть, до зими? Повітря таке свіже, холодне, небо у білій каламуті. Перші сніжинки, білі, великі, зубчасті, падають на землю. Спочатку поволі, помаленьку, чи то пошутчно: перерахувати можна. Потім більше, більше, — ось уже й погустішало їх у повітрі: спочатку огорожі не видно, потім споруд ближніх, а потім і взагалі нічого не побачиш, тільки мереживо біле коливається перед очима. А у світлиці чисто, тепло; піч потріскує, гуде, ліжко широченьке, м'якеньке, на ліжку Оленька розвалилася, розлінилася, з-під ковдри вилазити не хоче.

— Ану, йди сюди, Бенедикте, любицця будемо...

Тоді знов вікно завісиш, та й стриб до Оленьки під ковдру. Налюбившись, виповзеш, — та й до столу, поснідаєш, — і в сани. Сани теж широкі, м'які: шкурами вистилають, подушками з курячим пером. А холопи ще шкури тягнуть: зверху класти, замість ковдри. Попідтикають тебе шкурами з усіх боків, — лежиш, наче в ліжку. Теща до тебе біжить, миску з пиріжками тягне:

— Не дай Боже, зголоднієш у дорозі.

Перевертень валянками витупує, бурчить.

— Пог-года... В такую погоду хороший хозяин собаку из дома не выгонит...

На шо це він, сволач, натякає?

— Ану, Терентію, не розсуждай. Їдь давай. Кататися бажаю.

— Давно ли пешком ходил, шеф?

— Та як ти смієш! Ану, риссю!

От уже бісова порода: аби тільки споритись, заперечувать, насвистувать. Такий уже, тварюка, ледачий та розслаблений попався: ні, шоб вихорем мчати, як Бенедикт полюбляв, — де там, плентається нога за ногу, свистить, зубоскалить; а якшо дівчина якась продріботить, то ще й коментарі собі дозволяє:

— О, какой бабец объёмистый!

Або ж:

— А ничего кадр!

Або Бенедиктові:

— Может, подбросим этих?.. Ей, мочалки! Валитесь сюда!

Тільки людей лякає, скатіна. І неповагу накликає. А то й взагалі, сяде посередь дороги, та й сидить.

— Шо таке, Тетеря?

— Кому Тетеря, а кому Терентий Петрович.

— Я т-тобі зараз дам Петровича! Ану, пішов!.. Сті-ій!.. Куди тебе несе-е-е-е?!..

— А мне в парк!..

І заірже, гад.

А взагалі — щасливе життя. Все гаразд. Ну, майже все. Уночі Бенедикт прокидався, ще мабуть не звикнувши та спочатку не міг второпать: а де це я? — світлиця велика, вікна од місяця світлі, смуги од того світла на підлозі, наче доріжечки. Поряд хтось сопе. А-а, це ж я жонатий... Піднімешся, босоніж тихесенько пройдешся... Підлога у світлиці тепла, — а це того, шо на другому ярусі спимо, а під підлогою — труби од печі проведені, вони й гріють. Яких тільки наук не понавидумують!.. Підлога гладенька, тільки там-сям купки, де Оленька нашкрябала. Отак постоїш, тишу послухаєш. Тихо... Ну, Оленька сопе, ну, десь у будинку хропіння віддалене, чи може раптом хтось скрикне уві сні, а все одно — тихо. А це тому, шо мишаки не шарудять. Нема мишаків.

Спершу якось незвично було. Мишак шарудить — життя іде, ще й у стіхах сказано: жизні миш'я бігатня, што трєвожиш ти мєня?.. А тут — нема ні одного. Бенедикт хотів був запитати, та якось воно соромно. Дурниці всякі запитувать. Нема — тож, напевне, шо всіх виловили.

Е-е-е-ех... ха-ра-шо: у теплі, ситий — не голодний, жінка як пампушечка. Та й до родаків уже звик: нічого страшного. Не без недоліків, звичайно, та то вже кругом так. Всі люди — різні, так же ж? От, наприклад, теща — з нею, як би сказать, нудно. Нема про шо й побалакать. Тільки й чуєш: "їжте, їжте". Та їм я, їм. Рота одкрив, їжі поклав, закрив, жую. Тепер би саме про жизнь чи про іскуство побалакать. Прожував, проковтнув, тільки хтів шось запитать, а вона: "А чо' це ви так погано їсте?" Знов рота одкрив, їжі поклав, — з повним ротом розмовлять невдобно, — проковтнув, ті-ільки хотів шось забалакать, а вона:

— А чо' це ви геть нічого не їсте? Може, воно вам несмачне? То так і скажіть.

— Та нє, все чудово, я просто хотів...

— А якшо чудово, тоді їжте.

— Та я...

— Їжею нашою гидуєте, чи шо?

— Та нє-є-є, я не...

— То, може, ви до витребеньок звикли, а од нашого носа вернете?

— Та я...

— В нас, канєшно, без витребеньок, чим багаті, тим і раді, та якшо ви нашого не визнаєте...

— Та я ж...

— Оленько! Та чо' це він у тебе такий капризний... Якшо вже моїми стравами перебирає, то я прям і не знаю, чим же його годувать!..

— Бєня, не обіжай мамуню, їж...

— Та їм я, їм!!!

— Погано, мабуть, їси — і такі почнуться сперечання, шо аж усі іскуства, чи там стіхи, абошо, з голови повилітають.

Тесть, — той трошки не такий. Той балакать аж занадто полюбляє. Той, можна сказать, весь час би балакав, аж другим разом подумаєш: хоч би трошечки помовчав. Він повчати, або ж питання ставити полюбляє, наче перевіряє тебе. Розкриє рота, подихає-подихає, та й запитує. А запах же у нього з рота нехароший, наче хтозна-чим воняє. І шию весь час отако, наче витягує, — Бенедикт спершу думав, шо то йому комір затісний, та ні: комір у нього розстебнутий. То просто звичка така. Ті-ільки Бенедикт наїсться-напузириться та біля вікна присяде, — тесть до нього зразу підсідає, — і знов за своє.

— Ну шо, зятю, думок якихось не завелося?

— Яких думок?

— Думок усяких нехароших?

— Не завелося.

— А якшо подумать?

— І думати не можу. Об'ївся.

— А може, на злодійство потягло?

— Нє, не потягло.

— А якшо подумать?

— Все одно не потягло.

— А може, смертовбивство якесь задумав?

— Нє.

— А якшо подумать?

— Нє.

— А чесно?

— Та шо ви, їй-Богу! Кажу ж вам: нє!

— А начальство скинути не хочеться?

— Слухайте, я спати піду! Я так не можу!

— А якшо уві сні якісь мрії душегубні з'являться?..

Бенедикт підведеться, до себе в світлицю піде, дверима грюкне та на ліжко завалиться. А двері тихенько-тихенько так прочиняються: тесть голову просовує.

Пошепки:

— А проти мурзи зловмисності не виникло?

Бенедикт мовчить.

— Проти мурзи, кажу?..

Бенедикт ані пари з вуст.

— Га? Не виникло, кажу?.. Зятю?.. Га, зятю?.. Проти мурзи, кажу, не виникло...

— Нє!!! Нє!!! Закрийте двері! Я сплю!!! Не заважайте, та шо таке, я спати хочу!!!

— То як, виникло чи ні?..

Отак урем'ячко й минає. Поїсти, поспати, з родаками полаятись. У санях прокотитись. У віконце подивитись. Все гаразд, так уже гаразд, — краще й не буває. Та чогось наче не хвата. Ще наче чогось треба. Тільки забув, чого.

Одразу після весілля нічого не треба було. Десь може тижнів зо два, зо три. Ну, чотири. Чи може п'ять. Поки звикав та роздивлявся, то те, то се. А потім — наче шось було, а тепер нема.

СЛОВО

Спершу Бенедикт думав, шо то йому мишачого шарудіння не хвата. Бо мишак — то все. І поїсти, і одежину зі шкурок викроїти, і на базарі зміняти, за нього шо хоч дадуть. Оно, як він їх тоді, на Новий Год, аж двісті з гаком наловив? Душа співала, а люди підспівували! Згадував, як мало не навприсядки йшов, як осілі снігові заметики затоптував, по калюжах п'ятою ляскав, шоб аж веселка засвітилася! Чесна нагорода за чесну працю! А скільки він на тих мишаків всього-всього понаміняв! Вони з Нікітою Іваничем потім цілий тиждень ті харчі їли, доїсти не могли. Дід ватрушок напік... На тих ватрушках вони якось і заприятелювали, чи шо. Якшо взагалі можна з Прежнім дідом приятелювать. Кухар з нього, правда, нікудишній, якшо з тещею рівняти. Ватрушки, правду кажучи, кривуватенькі получилися, — з цього боку сирі, з того підгорілі, зверху — не сир, а бозна-шо. Тещині ватрушки аж у роті тануть.

Потім думав: може, по своїй хаті скучив. Було й наснилося: іде він нібито по тестевому будинку, з галереї на галерею, з ярусу на ярус, а будинок наче той, та не той: якийсь наче довший, та все на сторону, на сторону кривиться. А Бенедикт іде собі, йде, та й дивується: а чо' це будинок все ніяк не кінчається? А треба йому нібито якісь двері знайти, тож він кожні двері й шарпає, одкриває. А шо йому за тими дверима

нада — невідомо. Одкриває він одні двері, — а там його хата, і теж не така, а наче побільшала: стеля височенька, у пітьмі ховається, не видно її. А зі стелі сіно сухе поманеньку сиплеться, шарудить і сиплеться. А він нібито стоїть і на те сіно дивиться, а у серці острах, і наче хтось йому лапою серце то стисне, то попустить. І нібито він зараз про шось довідається. Оце прямо зараз і довідається. А тут нібито Оленька йде і колоду тягне. А сама непривітна, теж якась суха. А де це ти, Оленько, колоду тягнеш, чо' така непривітна? А вона посміхається отак неприємно та й каже: яка ж я Оленька, я не Оленька... Дивиться він: а й справді, то ж не Оленька, а хтось інший...

... Од такого сну прокинешся, — у роті пересохло, а серце: тиндих! тиндих! І хтозна, на якому ти світі. І сам себе обмацаєш: я, чи не я? А місяць крізь міхур світить, ясно так і моторошно. І доріжка місячна на підлозі простяглася... А є люди, шо уві сні ходять, коли місяць повну силу набере: а звуться сновиди. Їх, кажуть, місяць приманює. От вони такої ночі з ліжка піднімуться, руки простягнуть, пальцями ворушать і ходять. А нашо вони руки простягують, ми не знаємо. Наче милостиню просять, чи допомоги якоїсь, а тільки як візьмеш такого за руку, — він аж одсахнеться. І на личку здивування. І прислухається: голівоньку отако набік схилить і прислухається. А очі хоча й розплющені, нас вони не бачать. Такі голубчики з ліжка піднімуться, надвір вийдуть, ходять-бродять, а потім давай на стріху дертися, та так же ж вправно, наче по сходах. Заберуться на стріху, та біля самого коника й розгулюють. Там, мабуть, до місяця ближче. Тож дивляться вони на місяць, а місяць на них: а на місяці теж наче обличчя видно, і обличчя теє плаче: дивиться на нас, на життя наше, і плаче.

Тож і думав, шо по своїй хаті скучив. Навіть з'їздив подивитись: запріг Тетерю, та й прокотився до рідної слободи. Та ні — не те. Подивився на хатинку, на стріху солом'яну: зовсім вже розлізлася. Двері навстіж, по дворі кругом лопухи, з весни не повиривані, та дьоргун-трава, та кусай-трава, та ще бур'ян якийсь невідомий, — остюки чорні, довгі, листя тьмяне. Перші сніжинки кружляють, падають, байдужі. Постояв, знявши шапку, як все одно біля могили. Всередині, мабуть, все

розікрадене. Наче й жаль, а наче й ні: од серця одірвалося, зів'яло. Та й не треба було у санях їхати: Тетеря після тої поїздки геть розпустився, зовсім поважати перестав. Поки Бенедикт біля тину стояв, скатіна перекурив, на землю сплюнув, та й каже:

— Хэ! У меня дача в Свиблове лучше была.

— Тетеря, як ти з паном розмовляєш?! Твойо мєсто в узьдє!

— А твоё — знаешь где... У меня сервант был зеркальный... Телевизор Рубин, — трубка итальянская... Стенка югославская шурин достал, санузел раздельный, фотообои золотая осень.

— Побалакай у мене! А ну, запрягайся!

— Линолеум только на кухне, а так всё паркетная плитка. Плита трёхконфорочная.

— Тетеря! Я кому казав!

— Холодильник двухкамерный, пиво баночное... Водка на лимонных корочках, холодная...

І стоїть, тварюка, на задніх лапах, наче рівня, і об тин сперся, і розмовляє, і очі замріяні, і за пана не вважає! На спогади, бач, потягло!

— Помидорки кубанские, огурчики эстонские с пупырышками... Паюсную ели, зернистую западло держали... Ржаной за двенадцать... Иваси с лучком... Чай со слоном... Зефир бело-розовый... Пьяная вишня куйбышевская... Дынька самаркандская...

Та як завівся, та як пішов розпатякувать, та хто ж тобі витримає! Правильно Нікіта Іванич каже, шо повага повинна буть до людини,

справедливість! А ця скатіна нікого не поважає, за людину не має! Бенедикт розсердився та батогом йому по спині я-як уперіщив, та добряче, та й по шиї як заїхав, ще й носаком підкопнув. А тесть каже, мовляв: Терентій сумирний, це Потап норовистий! Який же тоді Потап?! Якшо цей сумирний?.. А після цієї поїздки, бач, ще й Петровичем його називай. Щас. Аж бігом.

Потім думав: а може, то йому хвоста не хвата? Все життя з хвостом прожив, виляв, радувався. Як хвостом виляєш, то, бува, аж за вухами лоскоче. Гарний був хвіст — гладенький, біленький, міцненький. Воно й справді сором мати хвіст, якшо в інших нема, а все одно гарний був хвостичок. Ій-бо, правда. А тепер Нікіта Іванич його одрубав, майже під самий корінець, — ой, як стра-а-ашно було. Нікіта Іванич перехрестився: Господи, благослови! — та я-я-ак... та не стільки там того болю, скільки боявся. А це тому, Нікіта Іванич казав, шо в ньому хрящ. А не кістка. "Поздравляю, — проздравив Бенедикта, — с частичным очеловечиванием". Пошуткував, значить. "Может, поумнеешь", — іще пошуткував.

Тепер замість хвостика пиптик, чи то шишачок, і саднить. Бенедикт потім тиждень розкорякою ходив, і сидіти не міг, та до весілля загоїлося. І тепер якось незвично: не повиляеш, нічого. Отак, мабуть, — думаєш, — і всі люди почуваються. Гм.

А з іншого боку, — шо значить всі? Які це — всі? Паслєцтвіє ж у кожного своє. Оно, у родаків — пазурі. Підлогу псують. Теща, вона важка, дебела, з хранцузів, — так мостини нашкребе, аж наче волосся з цілої голови на підлогу впало. Оленька, та легша, купки після неї менші. Після тестя стружка довга, товста, хоч у печі розпалюй. Бенедикт якось сказав Оленьці: а давай тобі пазурі підріжемо. Боявся, шо вона його в ліжку подряпає. А вона у вереск: ти шо?! ти ба, який!.. на шо замахнувся! На арганізьм! Нє!!! Ай!!! — Не далася.

А у перевертнів, — хоч вони, напевно, шо не люди, — пазурів нема. На ногах у них ноги, а на руках руки. Тільки брудні: вони ж цілий день у

валянках, як у карти не грають. А бува, якийсь сяде, ногу витягне і отако за вухом швидко-швидко чеше; тоді пригледишся і бачиш: пазурів нема.

Тож спочатку трошки сумно було, дупа наче осиротіла, і Бенедикт кожен хвіст, шо йому стрівався, аж очима проводжав: чи то козляк, чи то пташечка, чи там собака, чи мишак.

Їздив пушкіна провідать. Десь за тиждень до весілля Бенедикт вирішив: та харош уже різать, вже, мабуть, і готовий. Чого ж іще.

Та він уже насамкінець не стільки фігуру різав, скільки всякі дрібниці підправляв: кучерики свердлив, потилицю нанівець зводив, аби геній іще більше сутулився, бо він в обчем і целом сильно за життя переживає; ну, пальці там, оченята. Пальців спочатку вирізав шість. Нікіта Іванич знов обурювався, хвіліпики викрикував, але Бенедикт уже до його горлодерства звик і спокійненько пояснив, шо так у столярному ділі зроду-звіку положено: який-не-який, а запас ще ніколи нікому не завадив. Хтозна, як там далі буде, мо', помилку якусь допустиш, чи напідпитку не туди сокирою наддаси. Зайвину ж будь-коли можна одрубать. Тож як він роботу, вважай, вже й закінчив, сухою ржавлею натер, а називається, — одшліфував, — це шоб гладенько було, без занозин, — отоді, канєшно, й запропонував замовникові, на вибір: то якого теперечки пальця пєвцу свободи одрубать бажаєте? А вибір же ж великий, аж самому приємно, на будь-який смак! Хочеш — цей, а хочеш — той, а не ндравиться — так оцей, а може, тобі цей у око впав, тоді шо ж, тоді туто цюкнемо, чи може там. Ну то шо? Бач, як усе по науці: пишно й багато, — то аж душа співає.

А Нікіта Іванич журився і вибрати не міг, кругом пушкіна бігав і волосся на собі рвав, — а волосся ж у нього страшне скільки, — да как же я своевольно и кощунственно, по собственной прихоти, дерзну обрубить поэту руки? Добро бы хвост, а то, — руки!!! Личко собі долоньками затуляв, головою мотав, одним оком підглядав, потім його примружував, мучився, наважувався, та так і не зважився. Так усі шість

пальців і залишив. А ніг у пушкіна нема, ноги різати не стали. Не встигли. Тільки зверху: тулуб до попереку. А нижче, як ото стовп, гладеньке.

Волокли аж шестеро, — найняли холопів, платили мишаками. З Прежніх тільки приятель Нікіти Іванича взявся підмогти, Лев Львович, з дисидентів. Ідола схвалив.

— Ну чистый даун. Шестипалый серафим. Пощёчина общественному вкусу, — отак висловився. Але тягти-волікти помочі з його, хирлявого, небагато було, тож він більше на керівній, так би мовити, посаді виступав: "давай-давай-давай! стоп! заноси! во! не так! Влево заноси!" — ну, як ото завжди керують. Думали пушкіна поставити, де Нікіта Іванич показав, — чогось йому те місце дуже вже сподобалося. Вже й яму почали копать. Тільки там хазяїн вредний виявився: вибіг, руками махає, слиною бризкає: увесь кропчик йому, бач, повитоптували, а отой кропчик, між нами кажучи, — сама нікудишня трава, ні смаку од його, ні запаху, а більше для краси сіють; та з голоду, канєшно, і кропчик з'їси.

А Нікіті Іваничу от конче нада було той символ прямо на голубчиковому городі поставити, він і умовляв, і соромив, і вогню поза чергою обіцяв, і до холопів звертався, благав шоб, мовляв, народний глас и ропот возвысили, а холопам шо: стоять набурмосені, ногу за ногу, платні чекають, покурюють, дожидаються, поки начальство вигавкається, зірве серце, та й замовкне, а воно цим звичайно й закінчується. І мусили тягти дубельта на той бік через дорогу. Там, проміж тинами, місце нічиє.

Тож і стоїть він у нас теперечки, сердешний, та, як і замовляли, гамір вуличний слухає, — отак з-за рогу вийдеш та й бачиш його, на пагорбі, на легковії, чорного такого. Бо та деревина, дубельт, завжди од дощу чорніє. Тож він стоїть, наче корч уночі, дух м'ятєжний і гнєвний; голову набичив, а на обличчі з обох боків дві каклєти — бакенбарди древнього фасону, — носа опустив, а пальцями отако, наче каптана на собі рве. На голові, канєшно, птиця-блядуниця розсілася, а така в неї

манєра, у безсовісної: шо побачить, те й обгидить, того ж і прізвисько у неї таке неподобне, за її неподобство.

...Ну, з'їздив, пушкіна оглянув. Малих хлопців шугонув, шоб по ньому не лазили. Хотів сніжок навколо утоптати, та із саней вилазити полінувався. Оглянув... та й оглянув. Хай стоїть, місця не простоїть.

Оце ж думав-думав: і шо йому не хвата? А потім наче осяяло, або ж сказать, стукнуло: книжечок! Книжечок давно не читав, не переписував, у руках не тримав! Ану, аж із мая місяця! На роботу ж самовільно перестав ходити, а потім відпустка, а потім весілля, а далі життя сімейне, і ось уже знов осінь із зимою змагається, все ніяк не переламається, — та то так завжди у природі буває, наче їй мука, чи шо. То дощ, то сніг. Вже й Октяберський Вихідний проминув, ти ба! Та тільки цього року на перещот не ходили. Тесть на службу пішов, — матюкався, але пішов, а нам сказав: сидіть ото вдома, я й так знаю, шо вас троє. Занесу в списки.

Наскільки вже Бенедикт Октяберський Вихідний терпіти не міг, — а хто ж його любить, хіба шо мурза якийсь, та й то по роботі, — а все одно: і яка-не-яка, а розвага була, і на людей подивитись, та ще ж, може, зі Складу шо-небудь видадуть. А тільки тепер воно йому ні до чого. Тож у природі мука, і в голові мука. Ну, геть нема чим зайнятися. Така, як би мовити, нудьга.

Тиняєшся ото по будинку, тиняєшся, тиняєшся; розваги собі шукаєш. Пальця послиниш, до стінки прикладеш та й ведеш, по стінці. Ведеш, ведеш, світлицю кругом обведеш, чи поки слина не висохне, тоді знов пальця послиниш і знову ведеш.

Ще шо? Навпочіпки сядеш, лікті у коліна упреш, підборіддя кулаками підіпреш і гойдаєшся: назад-вперед. Назад-вперед.

Чи нижню губу випнеш і пальцем по ній дринь-дринь, а вона отако, наче ляпає: такий звук смішний, ляп-ляп.

Або сидиш на тубареті, чи на лавці, гойдаєшся, язика висолопиш, одне око примружиш, друге набік скосиш і язика розглядаєш. Шматок носа видно та язика кінчик. Але нечітко.

А то ще можна пальцями повіки на обидві сторони одтягнути і дивитися, шо буде; а те й буде, шо все кругом отако перекоситься.

Можна голову між коліна звісити, шоб аж до підлоги, і чекати, поки кров прилине. Зашумить у голові, затуманиться; у вухах гуде, стукотить.

А ще шо можна робить: пальці переплітать. З однієї руки палець, та з другої руки палець, потім знову з першої, потім знову з другої; а як пальці закінчаться, руки вивернути. Або просто: пальці розставиш і туди-сюди ними ворушиш. Це на руках. А якшо на ногах спробувати — погано виходить: судома ступню зводить. Отак спробуєш, та й дивуєшся, і чого б це воно: на руках так, а на ногах так? А того, мабуть, шо руки — то руки, а ноги — то вже ноги. Мабуть, шо так. Не інакше.

А то й просто нігті розглядаєш.

А видінь ніяких не бачиш; десь вони ділися, видіння. А шкода. Раніше Оленька ввижалася: намисто там, ямочки, стрічечка. А тепер — шо? Тепер — осьо вона, Оленька, під боком. Ямочки — та в неї по всьому тілі ямочки. Такі ямочки, шо пальця засунеш, — аж пів-пальця провалиться. Будь ласка. Засовуй. Не забороняється. Навіть, можна сказать, — схвалюється:

— Пустунчику!.. Шо за нетерплячка...

А тільки раніше од неї якесь наче сяйво було. Якась наче таємниця. А зараз он вона, сидить на тубареті, личко аж на два пальці сметаною обмазала, — шоб біліше було; а тільки вид од тієї сметани — аж страшно глянуть. Волосся розчісує:

— Ану, подивися, Бенедикте, шо це в мене тут? Невже ковтун?

Раніше ні про які там ковтуни навіть і мови не було: коса до п'ят, і все. Але ж тепер їй, Оленьці, не годиться косу носити: позаяк вона тепер заміжня голубонька, то й прикид у неї на голові має буть жіночий. А мороки з цим прикидом, — не приведи Господи. От вона волосся на пасма поділить, водою чи ржавлею понамочує і на дерев'яні колобашки понакручує. Всю голову накрутить, ходить, коливається, а ті колобашки цілий день одна об одну постукують. Закортіло, бач, кучері. Ще й личко собі навазюкала: ну, чиста упириця.

— І нашо ти ото на себе понамотувала?

— Як це нашо? Для краси. Для тебе ж стараюся.

Бухнеться на ліжко:

— Ану, йди сюди, Бенедикте, любицця будемо!

— Та харош уже, скілька можна.

— Побалакай мені, давай бігом.

— Та я заслаб, чи шо. Переїв трошки.

— Не видумуй, ти ще й не снідав.

— Та ти ж будеш дряпатись.

— Чо' це дряпатись!.. Не видумуй.

— Так у тебе ж морда в сметані.

— От завжди шось знайде! Нещасна моя жи-и-ись!

І знов скиглити. А потім зненацька раз — і перестане.

— Бенедикте! Ану, йди сюди. А чо' це в мене отут чешеться? Та оту-ут, оту-ут, кажу. Мо', шось вискочило?..

— Нічого не вискочило.

— Нє, ти погано дивишся. Ти добре подивися! Шось мені свербить.

— Та нема нічого.

— А чо' ж тоді свербить? То не чиряк?

— Нє.

— А може, пухир? Ніде не напухло?

— Нє.

— А може, почервоніло?

— Нє, нє!

— А шо ж тоді? Отак свербить-свербить, а потім я-як смикне!.. А отуто? Бенедикте! Осюди дивися! О-о-отуто, — ні, далі! Між лопатками!

— Нічого там нема!

— Може, луска?

— Нє!

— А може лупа? — свербить. Обтруси мене.

— Та чисто все! Не видумуй!

— Може, ластовинням обсипало?

— Нє!!!

— Чи може прищик якийсь, чи бородавка! Отак вискочить, — та й помреш!

— Чиста, кажу, спина! То тобі здається!

— Ка-анє-є-єшно, як я страждаю, а не ти, тобі все одно! А в мене отут, під пахвою саднить, Бенеди-и-икте!

— Посаднить і перестане.

— Хто інший пожалів би!.. Тільки я отак руку підніму і отак поверну, одразу й саднить! А якшо я отако нагнуся і ногу отако виставлю, то мені одразу в боці заколе, ану гля, шо це в мене отам збоку, я не бачу!..

А одного разу аж наче стукнуло: от би зараз книжечку. От би зараз на ліжко, та з книжечкою завалитися! Надворі сніг тихо-тихесенько сиплеться, у печі дровенята потріскують, — саме б воно: із книжечкою, та на ліжко. Коло ліжка на тубареті миску з каганцями поставити, чи ще з чимось смачненьким, шоб за щоку сунути, і — туди… У книжечку… В нас скажімо, зима, а там — літо. У нас день, а там — вечір. І розпишуть тобі, і прикрасять, шо за літо, і шо за вечір, і хто куди пішов, і шо на

ньому понадівано, і на якій, може, лавці понад річкою хто присів, і кого виглядає-дожидає, — а мабуть, шо кохання своє, не інакше, — і які пташки угорі цвірінчать, і як сонце сідає, і мошкара товчеться... І яку пісню за річкою співають. Про все напишуть: і як у кущах зашарудить, — то милесенький-любесенький на побачення прийшов, — і шо між ними сказано, і про шо домовлено... Чи може, хтось великого човна побудував і на море-окіян пустив, і скільки у той човен людей понабивалося, і куди пливти надумали, і шо у того човна всередині, — все розпишуть. І як вони ото пливуть та між собою посварилися, і шо там у одного проти інших на серці накипіло, і як він чорніший за хмару став, і думу думає... А ті, другі, здогадалися, та й кажуть: ой, а чо' це він на нас вовком дивиться, буде нам од його горе, ану, висадимо його на острів...

Читаєш ото, губами ворушиш, слова розбираєш, і наче ти у двох місцях одразу знаходишся: сам сидиш, чи лежиш, ноги підігнувши, рукою в мисці пошукуєш, а сам інші світи бачиш, далекі, чи яких зовсім не буває, а все'дно як живі. Біжиш, чи пливеш, чи у санях скачеш: чи од когось рятуєшся, чи сам напасти задумав, — серце колотиться, життя летить-пролітає, і ти гля, яке диво: скільки книжечок, стільки й життів різних проживеш! Наче ти якийсь перекинчик: то ти чоловік, а потім раз! — і жінка, чи може дід, чи дитинка маленька, а то й цілий загін, шо у засідці сидить, а то й взагалі бозна-шо. А якшо й правда, шо не сам Федір Кузьмич, слава йому, всі ці книжечки написав, то й шо з того? Мабуть, то інші Федіри Кузьмичі, стародавні люди, сиділи, писали, видіння бачили, ну то й нехай.

А в Робочій Хаті зараз, мабуть, свічки засвічені, свитки розгорнуті, Шакал Дем'янич пильненько за всіма наглядає. Костянтин Леонтич швидко-швидко строчить, переписує, а час від часу письмову паличку кине, та й руками сплесне! та й зойкне! — а це він завжди так, от-т уже сильно хвилюється, шо ж там у книжечках понаписувано. А потім знову письмову паличку цоп! та й далі строчити... А Варвара Лукинишна голову нахилила, гребінцями трясе, шось сама собі тихенько думає... А шо ж то за книга у неї в хаті захована? Шось наче про свічку, про обмани... Тільки ні Бенедикта, ні Оленьки вже в Хаті нема... Оленька на

ліжку вилежується, нидіє, сметаною намазана, а Бенедикт на тубареті розгойдується. От би зараз мишаків наловити, та на базарь піти, та на книжечку зміняти. Тільки мишаків у нашому будинку нема.

А шо ж то за книгу тесть тоді виносив і Бенедиктові тицяв? Чи підійти та запитать? Якшо вже тесть не заболів, тьху, тьху, тьху, то це вже точно: можна в руки брать.

ТВЕРДО

Оце ж тесть знову ближче підсів, рота розкрив та й питається:

— То шо, не з'явилися думки якісь неподобні?..

А Бенедикт насмілився, та й каже:

— Аякже. З'явилися.

Тесть аж прямо зрадів!

— Ану, ану, послухаймо!

— А шо це ви мені за книгу отоді тицяли? Коли я сватацця приходив?

— А звідки ти знаєш, шо то книга?

— Та знаю.

— А звідки? Хтось показував?

— Може, й показував.

— А хто?

— А шо за книга?

— Нє, хто тобі показував?

Бенедикт хотів було сказать, але не наважився: хтозна, шо тоді буде...

— А ви не питайтеся, а почитати дайте.

— А ти скажи, хто показував.

— У нас у хаті була, — сказав Бенедикт, і навіть не збрехав.

— То й де ж вона?

— Спалили. Батько спалили.

— А нашо?

— А шоб Болєзні не було, тьху, тьху, тьху.

Тесть подумав, очима посвітив, ногами пошкріб.

— От народ темний. Одсталий народ...

— Чо' це одсталий?.. Укази виконуємо. Научні достіженія геть усі переймаємо: карамисла, часи сонячні. Гвіздки.

— А того одсталий, шо далі свого носа не бачите, — пояснив тесть, — і государственого підходу до обчественних процесів не розумієте.

Бенедикт трошки засмутився: бо він і справді государственний підхід погано розумів. Аж поки роз'яснення в Указі не пришлють, він геть

нічого у государственому підході не тямив, а розумів по-простому. Розтлумачать, — отоді й тямив. А той государственний підхід завжди з викрутасами: ти думаєш, шо так треба тлумачити, — аж ні, тлумачити треба не так, а отак. Сам нізашо не здогадаєшся.

— Тож і на Болєзнь, — продовжував тесть, — у вас погляд неправильний.

— Я чув, — обережно сказав Бенедикт, — шо то традиція.

— Яка ще традиція?

— Лєчить. Бо раніше од книг радіяція була, тож і лєчили тих, у кого книга. Але ж тепер уже все одно, двісті років минуло. То така традиція. Я чув.

Тесть очима світло я-як пустив. Сильно. По підлозі я-як шкрябонув, аж трохи мостину не вивернув.

— Бенеди-и-икте! Ану, йди сюди, любицця будемо! — озвалась Оленька з сусідньої світлиці.

— Лежи, чекай! — прикрикнув тесть. — У нас служебна розмова! Міровозрєнческа!.. Тож, почнемо спочатку... То не в книгах Болєзнь, дорогенький, а в головах.

— Наче нежить, чи шо?

— Гірше. От ти кажеш: гвіздки. Гаразд. Раніше гвіздків не знали, так?

— Так.

— То шо, без гвіздків краще було?

Бенедикт подумав.

— Гірше було.

— Ото-о-ож. Тобто, раніше було гірше. А зараз краще. Кумекаєш?

— Та наче кумекаю.

— А ще раніше — ще гірше. А раніш за все — і вобше Взрив. То він шо, шось хароше, як по-твоєму?

— Не приведи Господи!

— Ото-о-о-ож. Тобто, куди нам треба рухатись? — уперед. Ти коли по вулиці йдеш, хіба задкуватимеш? Нє, ти будеш уперед дивитися. Для того й очі на голові, а не на дупі, так же ж? Природа нам вказівку робить.

— А й справді так, — визнав Бенедикт.

— Тільки уперед, і не інакше. А я, скажімо, позаяк я є Головний Санітар, шлях освітлюватиму. — І пустив промінь, все одно як місяць зійшов. — Тепер тобі прояснило?

— Нє, — сказав Бенедикт.

— Знов нє. Та шо ти будеш дєлать... Ну гаразд. Сильна в нас одсталость, — пояснив тесть, — у обчестві. Але ж людина людині — брат. Ану, хіба ж може брат братові не помогти? Хто він після того буде? Поганець, нехароший! Помогти, підтримати — то найперше діло. А то деякі так розсуждають: мовляв, моя хата з краю. То добре?

— Та, ма'ть, недобре. То мараль.

— Авжеж. А як йому помогти?

— Не знаю.

— А ти подумай.

— Та не знаю я... Мо', нагодувать?

— Хе! Оце надумав! Та якшо годувать та годувать, годувать та годувать, люди й працювати кинуть. Один ти й працюватимеш, ото й будеш сам-один горбатицця. А якшо в тебе харчі закінчаться? Де ж іще узяти? Звідки ж харчі, як ніхто не працює? Нє! Далі думай.

Бенедикт став думати: як же його помогти братові. Щоправда, у нього, у Бенедикта, брата не було, тож і думати було невдобно. Уявлявся хтось надокучливий, довготелесий: сидить ото на тубареті, скиглить: "Бра-а-ате... Поможи-и-и... Поможи-и-и, бра-а-ате..." І не хочеш, а по шиї даси.

— Може, шось постерегти? Поки він там ходить?

— Та да-а-а-а-а-а. Отак і стій стовпом аж до вечора. А він тим часом — по молодичках.

Бенедикт розсердився на брата: ти гля, яке стерво! Шо ж йому нада?

— Здайоссі, — покивав головою тесть. — Ну, гаразд. Давай ми з тобою ще отак подумаємо. Ти ріпу садив?

— Садив.

— Значить, садив. Гаразд. Тож техніку знаєш: посадив ріпу і чекай. Чекаєш ти, скажімо, ріпу, — а виросте бозна-шо. Половина — ріпа, половина — бур'яни. Ти бур'яни полов?

— Полов.

— Гаразд. Значить, знаєш. То шо ж тобі пояснювать. Якшо ріпу вчасно не прополеш — весь город бур'янами позаростає. А крізь бур'яни ріпа навіть і не проб'ється. І шо? Нема чим нагодувати, нема чого й вартувати. Ото-ож!

— Та да-а-а, — визнав Бенедикт.

— Ще б пак. А тепер слухай сюди. "Рєпку" читав? Переписував?

— Скаску? Читав: пасаділ дєд рєпку, вирасла рєпка бальшая-прєбальшая.

— Еге ж. Тільки то не скаска. А притча.

— Шо воно за притча?

— Притча єсть рукавадяща вказівка в облегчоній для народу формі.

— А шо ж тут указано? — здивувався Бенедикт.

— Бач, погано ти її читав! Тягне дєд рєпку, а витягнуть не може. Зве бабку. Тянуть-патянуть, витягнуть не можуть. Ще там когось пазвалі. Нема діла. Пазвалі мишку, — та й витягли рєпку. Як це розуміть? А так і розуміть, шо нема нам куди без мишака. Мишак — наша апора!

А й справді! Оце як тесть пояснив, — так усе й зрозуміло, все зійшлося. От уже розумаха.

— Так шо в обчем і целом, — зробив тесть висновок, — картина в нас получаєцця така: калєктів спираєцця на мишака, позаяк він є краєугольний камінь нашого щасливого битія. Це я тобі обчественну науку роз'ясняю, тож головою не верти. І спираючись такім образом, загрібає все, шо бачить. Ріпу — то ріпу, а нема ріпи, — то й хвощі, навіть і ржавлю.

— Оце вже точно. Правду кажете. У мене минулого року всю ржавлю поперли з комірчини! Я прийшов, — двері навстіж, все повиносили!

— Харашо, це вже ти, я бачу, думати почав. Ану, як ти понімаєш своє заданіє?

— Яке?

— Яке! Та полоти ж!

Бенедикт гарненько подумав.

— Полоти?.. Гм. А шо, треба полоти?.. А-а-а-а! Крадіїв ловити?

— Яких ще крадіїв!.. Та ти думай! Хто в нас крадії?

— Крадії? Це які крадуть.

— Ну? А хто краде?

— Хто краде... хто краде... та всі крадуть.

— Ото-ож! — засміявся тесть. — Всі крадуть! І кого ж ти ловити надумав? Себе самого, чи шо? Який ти смішний, їй-бо.

Тесть одкрив рота і посміявся всмак. Бенедикт одвернувся: ой, смердить у нього з рота — страшне.

— Ну, то як ти розумієш своє заданіє?.. Здайоссі?.. Та лєчить же! Лєчить треба людей, золотенький ти мій!

Бенедикт обімлів.

— Хто — я?

— Ну, а хто ж? Ти, хто ж іще! Оце тільки сало нагуляєш, — малий гак тобі дам, а як звикнеш трохи, руку наб'єш, — і до великого дослужишся.

— Я не можу, нє, нє, нє, я не можу, та як це... я не можу гаком, нє, нє, нє... тьху, тьху, тьху, не можу, нє, нє, нє...

— Оце так-так! Я ж тобі, здається, так усе поясняв, а ти ж так наче добре слухав, і на тобі: не можу! А ти через "не можу"! Є в тебе долг перед обчеством, чи нема? Народ до світлої жизні має прийти, чи ні? Братові помогти треба? Треба! І не сперечайся. Заданіє в нас, дорогенький, благородне, а народ одсталий, недостатньо розуміє. Страхи дурні, плітки розпускає. Дикість!

Бенедикт аж прямо затужив. Бач, тільки-тільки усе пойняв, а тесть знов якось так повернув — і знов нічого не понятно, і тільки туга на серці.

— То шо: книг читать не можна?

— Чо' це не можна? — здивувався тесть. — Читай собі на здоров'ячко, в мене отих книг старопечатних — ціла бібліотека, є й з картинками. Я тобі доступ зроблю.

— А нашо ж тоді лєчить?

— Знов за рибу гроші! Тому шо Болєзнь!

— Нічого не понімаю...

— Не все зразу. Поймеш.

— А оце ж... ви казали, мишак — наша апора. А чо' ж тоді у нас у будинку мишаків нема?

— А того в нас мишаків нема, шо в нас жизня духовная. Нам мишаків не нада.

УК

Старопечатних книг у тестя — цілий склад. Коли Бенедикт доступ до книг отримав — оввa-а-а-а-а-а! — йому й очі розбіглися, і ноги підкосилися, і руки затрусилися, а в голові аж запаморочилося. Світлиця така простора, на самому верхньому поверсі, та ще й з вікнами, а уздовж стін полиці, полиці, полиці, а на полицях книги, книги, книги! І великі, і маленькі, всякі. Які зовсім малі, може з долоньку будуть, — а букви в них великі. А які великі — а букви в них малі. Є книги, — а в них картинки, та не прості, а кольорові! Їй-бо, кольорові! Ціла книга кольорових картинок, а на них дівки голі, рожеві, — і на траві сидять, і на тубареті, і рачки, і по-всякому! Є худі як жердина, а є й справненькі. Оно, одна на ліжко вилазить і ковдрочку одкинула, — самий сок. Гарненька.

Далі погортав, — якісь хлопці кудись ідуть, ідуть, ідуть та граблі несуть, — мабуть, ріпу садити.

Потім море, а на ньому човен, а над ним на палицях — простирадла. Мабуть, випрали і сушать. Так воно й зручно: води ж у морі оно скільки.

Знов назад перегорнув, де дівка на ліжко лізе. Хароша дівка. На Оленьку схожа, тільки личко без сметани.

Потім ще багацько голубчиків на звірях сидять, — а ті звірі на козляка схожі, тільки без бороди. Тесть казав: то кінь. Тобто — конь. А-а-а-а-а. Так от він, значить, який — "конь". Який страшний. А голубчики, бач, сіли на нього і не бояться.

Потім квітки різнокольорові. Горщик, а з нього квітки стирчать. Нецікаво. Потім взагалі все завазюкане, хтозна шо воно таке, не розбереш. Теж нецікаво. Потім ще погортав, а там картинка: нічого нема, один лист білий, а посередині чорна дірка квадратна. І більш нічого. Начебто всьому кінець. Дивився на дірку, дивився, — чогось раптом так настрахався, як ото уві сні. Бігом книгу закрив і кинув.

У других книгах теж картинок бозна-скільки. Бенедикт три дні на підлозі сидів, гортав. Господи, Боже мій, і чого там тільки не понамальовано! Дівчата такі прехороші з дитинкою сидять, посміхаються, а вдалечині дороги білі, пагорби зелені, а на пагорбах міста понавистроєні, та такі ж усі світлі, блакитні чи рожеві, наче зоря. Дядьки сурйозні, поважні, на голові шапка, як наче блин, на грудях ланцюг жовтий, рукави пишні, як жіночі. А то ще ціла юрба голубчиків, і малі дітки з ними, і всі голі, тільки ганчірки кольорові на них понамотані, і наче кудись угору летять, а квітів та вінків понабирали із собою, — хтозна скільки. То вони, мабуть, всім кагалом полоть ходили, а погані люди їх пограбували, сіряки познімали.

Одного разу шось таке знайоме попалося — ти гля, "Дєман". Точно. Той, шо Федір Кузьмич тоді подарував. Бенедикт довго сидів — аж йому ноги заніміли, дивився на "Дємона", думав. Бо одне, бач, діло — когось слухать, а зовсім інше — самому побачить: таки правда, не збрехали, то не Федір Кузьмич книги пише, а інші голубчики. Сподобався, мабуть, Федіру Кузьмичу, слава йому, оцей Дєман, він тоді цоп — та й вирвав картинку з книги. Ти гля, який, маленький-швиденький. А на душі ж гірко: обдурив, бач, памороки забив, за дурня Бенедикта мав.

Після отих книг сни снилися кольорові, ще й серце калатало. Найчастіше горби зелені, травою-муравою вкриті, та дорога, і нібито біжить Бенедикт по тій дорозі легкими ногами, і дивується: наскільки ж легше стало бігати! А на горбах дерева, а тінь од їх різьблена і тремтлива: сонце грає, крізь листя просвічує, по траві-мураві танцює. А він собі біжить та сміється: ой, до чого ж легко, от би комусь розповісти! А нікого нема, всі нібито поховалися. То й нехай: вийдуть, як треба буде, разом із Бенедиктом сміятимуться! А де це він біжить — не знає, а тільки хтось його чекає і радіє, похвалити хоче: хароший Бенедикт, хароший!..

А то ще він нібито літать уміє. Невисоко, правда, і недовго, та все одно уміє. А то теж на дорозі, та нібито кругом темно. І тепло. То, мабуть, влітку. А на Бенедиктові штані білі, і сорочка теж біла. А він нібито здогадався: якшо від землі ногою відштовхнутись, а потім спину отако вигнути, а руками, як жаба, загрібати, то прямо у повітрі можна пливти, аршин із десять можна пропливти. А потім тая сила, схоже, шо вичерпується, тоді знов ногою відштовхнутись, і знову пливи. І нібито Бенедикт це комусь показує, пояснює. Мовляв, диви, як просто, тільки спину вигнути, а пузом до землі, а руками, мовляв, отако, отако. А прокинешся — от шкода: знав же як літати, а до ранку забув.

А то іще наснилося, нібито у нього хвіст виріс, та такий самий мереживний-різьблений, увесь білий, як ото у Княжої Птахи. От він голову повернув і через плече на свій хвіст задивляється... А у світлиці темненько, прохолодно, а віконце низьке. А сонце уранішнім світлом у віконце б'є і на білому пір'ї дрібною веселкою грає, бризками іскристими. А він отого хвоста то розпустить, то знов підбере, і дивиться, як по ньому, білому, іскри перебігають, наче на снігу пухнастому, летючому. І так уже йому той хвіст подобається, так уже подобається, — отак би прямо й пригнувся, та у вікно пурх! та на гілку, та по гілці пройтися: ко-ко-ко. А тільки той хвіст трошки болить, і ходити з ним невдобно. Аж ось він уже не коло віконця, а по якихось сходах спускається, а хвіст за ним шелестить, по східцях тягнеться, пружний такий, прохолодний, і ще пишніший став. І заходить Бенедикт у світлицю, а там сім'я. За столом

сидять і дивляться... Личаками ялозять. І дивляться отак похмуро, несхвально, чи може сердито, на Бенедикта. Бенедикт теж дивиться — а він же ж голий. Штані забув надіти, чи може загубив, хтозна. А вже й сідать обідать. От він за стола сідає, і намагається хвостом прикритися, і так, і так, а не получаєцця, хвіст же короткий. Та шо таке: тільки шо ж такий довгий був, волочився, аж раптом короткий. Він його руками шукає, голову вивертає, з-під пахви на нього поглядає, а хвіст уже не такий. Потемнішав, порябішав, і пір'ячко у руках залишається: торкнешся — падає...

І насниться ж отаке! — не знаєш, шо його й думать. А коли всі книги з картинками попереглянув, за остальні прийнявся. Спершу очі старопечатні букви не розбирали, немовби зіскакували. А потім призвичаївся, і наче так і треба. Наче Бенедикт усе життя те й робив, шо книги заборонені читав! Спочатку шо попало брав, а потім вирішив навести порядочок. Все підрахувати та по порядку порозставляти. Книги з полиць на підлогу позгрібав, все по-своєму переставляв. Спершу за кольором розставляв: у цей куток жовті, у той — червоні. Ні, шось не те. Потім за розміром ставив: туди — великі, сюди — маленькі. Навіть і самому не сподобалось; а чого не сподобалось, — а того шо на кожній книжці, чуєш, на її коробці позначено: хто писав. От скажімо, Жюль Верн. Так він, бач, і велику книгу, коричневу, сочинив, і маленьку, синю. Як же ж ти їх окремо? — нада поряд ставить. Потім заковика вийшла: є такі книги, а називаються — журнал, так їх не один голубчик сочиняв, а цілих десять, ще й кожен своє. Оті журнали теж нада поряд ставити, по цифирях: спочатку номер один, потім номер два, а тоді шо? — треба номер три, а третього десь нема, а одразу номер сім. Та шо таке? А нема, таки нема! От шкода. А може, десь завалявся, потім знайдеться. А журнали всякі-різні, і назви у них чудернацькі, які зрозумілі, які ні. Оцей — "Звезда", це назва зрозуміла. Це вже треба зовсім дурному буть, шоб не зрозуміти. А оце "Кодры", а шо воно за "Кодры"? Та то, мабуть, помилилися, а треба: "кадри". То Тетеря так зустрічних дівчат називає. Зварив Бенедикт із ржавлі чорнила, паличку обстругав, навів порядочок, все кругом попереправляв. А у тому журналі про дівчат і справді багато чого понаписувано.

А осьо — "Вопросы литературы". Бенедикт подивився: ніяких там вопросів, одні ответи. Десь, мабуть, був номер із вопросами, та загубився. Теж шкода.

А є журнал "Картофель и овощи", з картинками. А є "За рулём". А є "Сибирские огни". А то ще "Синтаксис", таке якесь слово несусвітнє, хтозна, шо означає. Мабуть, матєрне. Бенедикт погортав, подивився, — а там точно матюки. Одклав: інтересна. Тре' буде на ніч почитати.

А то ще "Задушевное слово". "Вестник Европы". "Весы". Ці якісь не такі, геть цвіллю провонялися, та то нехай, але ж там серед букв, вважай, у кожному слові, ще якісь букви, науці невідомі. Бенедикт думав, шо то не по-нашому, а по-кахінорському, а потім як наловчився читать, та й нічого, перестав зайві букви помічать, наче їх і нема.

А деякі голубчики постаралися, книг понасочиняли акуратненьких, одного розміру та в один колір пофарбованих, а називається "собрание сочинений". Як оце Золя, наприклад. Чи Антонина Коптяева. А в тих собраніях ще чого вчудять: патрет голубчика, який сочиняв, намалюють. Страшне, які патрети смішні. Осьо голубчик Сергей Сартаков: ой, а личко ж моторошненьке, на вулиці стрінеш — сахнешся. А теж, бач, сидів, строчив. Багацько настрочив.

Деякі книги заяложені, брудні, сторінки з них вивалюються, а деякі — такі ж уже чистенькі, наче вчора зроблені. Аж приємно подивитись. От, скажімо, Антон Чехов. Яка тільки в нього книга залапана! Зразу видно, — криворукий дядько, п'яндилига. А може й підсліпуватий був. Оно, у нього на обличчі, на оченятах — Паслєцтвіє: оглобелька, а з неї мотузочок висить. А от Коптяєва, мабуть, жінка чепурненька, чисто себе тримає. Така ж уже книжечка, можна сказать, незаймана. Коптяєву теж собі оставив, на ніч почитати.

Тесть зайшов, подивився, як Бенедикт усе попереставляв, — схвалив:

— Я бачу, ти культуру поважаєш.

— Я культуру страшне як поважаю.

— То діло хароше. Ми теж читати полюбляємо. Отак посідаємо разом, та й читаємо.

— М-м.

— А то деякі культуру не поважають, псують.

— М-м.

— Сторінки вириває, немитими руками перегортають.

— Еге-еге... А хто?..

— Та є такі...

Постояв, подихав, — у світлиці аж наче шось іздохло, — та й пішов собі.

Тож теперечки Бенедикт, прямо спозарання, не пивши, не ївши, тільки морду вмиє, — і читать. Кличуть обідати, — от халєра, на самому інтересному місці обірвуть! Він спочатку так робив: збігає швиденько, шо попало, без розбору, в рота повкидає — і знов за книги. А потім зметикував: можна ж і за столом читать. І смачніше буде, і часу не витрачаєш. Сім'я, звичайно, обіжається. Теща обіжається, шо Бенедикт її страви мало вихваляє, Оленька, — шо він у книгах про дівчат вичитує, а вона сидить сама, як дурна. Тесть вступається: та дайте йому спокій, то ж іскуство.

Оленька скиглить:

— Він ото книги читає, а на мене хоч би подивився!

Тесть одразу на захист став:

— Ану цить, не твого розуму діло! Читає — значить, нада.

— А шо він там вичитує? Він про дівчат вичитує! А на жінку і не гляне! Я ті книги колись як захватю, та й усі порву!

Бенедикт:

— А от і не про дівчат! Оно, написано: "Роджер вынул пистолет и прислушался. Скрипнула дверь". А не про дівчат.

— Чула? То не про дівчат.

— Та канє-є-єшно! Не про дівчат! А нашо ж він тоді пісдолєт вийняв, безстидник?

— Бо зараз містер Блек зайде, а він його — по балді, пістолєтом. Отой Роджер. Він за партьєрою сховався. Не мішай.

— Який ще містер Блек?

— Сімейний натаріус. Не мішай.

— А чо' це він жонатій людині свій пісдолєт показує? Оженися, та й своїй жінці показуй!

— Ото ж ти й дурна! — тесть їй. — Жінка жінкою, а проізвоцтвенний процес нада знать. Чоловік — то тобі не забавка, позаяк він є гражданин обчества, годувальник і захисник. Тобі смішки, а йому навчання. Агов, зятю!

— Шо?

— Ти ще "Гамлєта" не читав?

— Нє.

— То прочитай. Не можна, шоб — пробєли в абразаванії... "Гамлєт" обов'язково треба прочитать.

— Гаразд, прочитаю.

— Ще "Макбет" прочитай. Ой, хароша книга, ой, корисна...

— Гаразд.

— "Муму" теж, обов'язково. Сужет такий хвилюючий. Камінь їй на шию, та у воду... "Калабок" теж.

— "Калабок" я читав.

— Читав?! Здорово, еге ж?

— Еге ж.

— Як-к вона його!.. Гам!.. Лисиця та... Ото-ож, хлопче, лисиця — вона, як тобі сказать... Лисиця, вона і є... Лісанька... Отак тільки — гам!

— Та й справді жаль...

— Та причому тут!.. То ж іскуство! То тобі, дорогенький, не жаль, а натяк... Понімать нада... Басні Крилова читав?

— Басні? Вже почав.

— Такі ж є хароші... "Волк і ягньонак". Хароша. "Ти вінават уж тєм, што хочєцца мнє кушать!!" Паезія.

— Мені аби приключенія.

— А-а, тобі шоб не одразу?.. А от, наприклад, "Ахотнікі за галавамі", жовтенька така. Неодмінно прочитай.

— Слухайте, та не заважайте мені! Та прочитаю я! Ви ж мені заважаєте! Дайте почитать спокійно.

— Все, все! Мовчимо! — Тесть пальця до губ приклав. — Працюй, вчися спокійненько. Мовчимо, мовчимо.

ФЕРТ

Прийшла весна з великими квітами. Посиніло за вікном, — тільки й помітив Бенедикт, що світла побільшало, читать видніше стало. Підняв міхур, що віконце прикривав, — оввa! всі луки-галявини давно вже муравою вкрилися, вже й блакитні квіточки обсипаються, скоро жовті зацвітуть. Вітерець медовими хвилями повіває, у далекі землі кличе, тридев'яті царства-государства відвідати, довблений човен на чисту річку пускати, до моря-окіяну збиратися! Тільки Бенедиктові вже того не треба. Все у Бенедикта в книгах, наче у таємних коробах, загорнуте-заховане лежить: тут тобі вітер і морський, і польовий, і непогожий, і сніговий, і що зефіром зветься, і синій, і піщаний! Ночі беззоряні та ночі пристрасні, ночі оксамитові та ночі безсонні! Південні, білі, рожеві, солодкі, млосні-висушуючі! Зірки золоті, срібні, блакитні, зелені, і наче сіль морська, і бігучі, і падучі, і зловісні, і алмазні, і самотні, і зловмисні, і дороговказні, чуєш, — навіть і дороговказні! Всі човни зі всіх морів, всі поцілунки, всі острови, дороги всі та міста всі, у які ті дороги ведуть, усі ворота міські, шпарини та лази, підземелля, вежі, прапори, всі кучері золоті, всі коси чорні-смолисті, аружія гром і бряцаніє, хмари та степи,

та знову вітри, та знову моря та зірки! Нічого йому не треба, все в нього тут!

Багач — от він хто. Ба-гач! Бенедикт подумав про себе: "ба-гач", — і аж засміявся. Навіть вискнув трошки. Сам собі мурза! Салтан! Все в мене у руці, в кулаці, в буквах малих: і природа вся неохватна, і життя людське! І старий, і малий, і красуні небувалі!

А ще чим книги гарні: а те, що красуні ті, що між сторінками сукнями шарудять, виглядають з-за віконниць, з-за завіс мереживних, візерунчатих; красуні ті, що білі рученьки заламують, з розпущеним волоссям під копита коню кидаються, поглядами гнівними спалахують, — самі у сльозах, а талія тонесенька; що з серцем калатаючим розкидаються на ліжку, а підхопившись, нестямним поглядом навколо роздивляються; що несміливо дріботять, потупивши блакитні очі; що танці пристрасні танцюють із трояндою у волоссі, — ніколи ті красуні до вітру не ходять, ніколи нічого з підлоги, крекчучи, не піднімають, живіт не бурчить у красунь у тих, прищика у них ніколи не схопиться, поперек їм ніколи не болітиме. Ніколи у кучерях їхніх золотих лупи не буває, воша маляткам своїм кубельця не в'є, яєчок не кладе, якнайдалі обходить. Та й кучері ж ті золоті — вони ж у них весь час кучеряві, а того не сказано, щоб день у день в колобашках ходити. Не буває такого, щоб вони чавкали, чи сякалися, сплять тихо, губами не плямкають, ніяка Ізабела чи Кароліна з пересипу не опухші; позіхнувши — зубами не клацають, підхоплюються свіжі, наче росою вмиті, і одразу занавіски навстіж. І всі, як одна, радісно кидаються обранцеві в обійми, а хто ж обранець? А обранець — Бенедикт, звися він хоч дон Педро, хоч Сисой.

А то: весна! Навіщо йому та весна? Весною тільки те й добре, що читать світліше. День довший, букви видніші.

Влітку наказав для себе гамака на галереї повісити. Над гамаком дашок легенький, од птиць-блядуниць захист. Совісті у тих блядуниць — ані на крихітку: де карниз побачать, там і сядуть, звідти й гудуть, звідти й гидять. На волосся — то таке, а як на книгу попаде? Двох

холопів по боках поставив, шоб віялами віяли, мошкару всяку чи комарів од нього одганяли. Дівку-гойдалку приставив, шоб гамак гойдала, або ж коливала, та не сильно, а помалу, обережненько. Другу — шоб весь час прохолодні напої підносила: ягоду кизил товкла, канпот з неї варила і льоду колотого туди побільше кидала, а лід отой іще взимку заготовлено, цілу зиму холопи на річці лід рубали та до льодовні складали. А той канпот через соломку харашо пити: зріжуть якусь травинку, яка не отруйна, висушать, а всередині у неї трубочка, а через тую трубочку напої пити.

Ось уже й мухи злі та великі кругом розліталися, крила в них із синім полиском, оченята веселкові, а самі такі вже приставучі; двоє холопів аж заморилися ганять, третій помагать прибіг; тобто, вже й осінь. Підняв очі: та й справді, осінь, ще, гляди, дощем із хмари бризне, та, не дай Боже, книгу намочить. Перебрався до терему.

ХЕР

День був звичайний, четвер. Падав сніжок, нічого не передбачалося. І в книгах так само: якшо вже нічого не передбачається, завжди припишуть: не передбачалося. А якшо вже передбачається, то тільки держися: і ворон каркне, і вітер отако виє-завиває, і дзеркало тріснe, а дзеркало — то колись у давніх людей шось таке на дошку схоже було, і вони, у тую дошку дивлячись, самі себе бачили, наче ми, коли у воду дивимось.

Посідали обідать.

Бенедикт розгорнув "Северный Вестник", сьомий номер, на рідкість міцненький, нитками прошитий і проклеєний, переламав журнал, шоб не закривався, ліктем притиснув, ще й мискою з юшкою придавив.

Теща:

— Доїдай, зятю, каклєти ж охолонуть.

— М-м.

— Каклети хароші, жирненькі.

— М-м.

— С грибцями пряжені. Десь мабуть, годину в печі упрівали.

Оленька:

— А до каклєт іще пюре з ріпи харашо.

Тесть:

— Та пюре, мабуть, і до всього харашо.

— Ні, до каклєт — саме лучче.

Теща:

— Та й то казать: не кожен день каклєти пряжимо.

Оленька:

— Не кожен.

".....", — читав Бенедикт, бігаючи вже звиклими очима по рядках, — ".....".

Теща:

— А того року, пам'ятаєте, кусай-трави набрали та маседуан із ріпою зготовили.

Тесть:

— Аякже.

Оленька:

— А якби ще козлякового сиру в маседуан набухать, шоб аж пахло, то ще смачніше було б.

— Еге ж.

Теща:

— А ще вермішелька харашо.

— Аякже.

— А у вермішельку маслиця, та зілля лісового, та кваску трошки, та запекти помаленьку, а як зашкварчить — подавать.

Оленька:

— А зверху — грибців кришених.

— Еге ж.

Теща:

— А то ще вертуту розсипчасту, з горішками.

Оленька:

— З папороттю.

— Авжеж.

Теща:

— А потім медяники. Плетені.

Тесть:

— Кому вони нада, плетені. Подові кращі.

Теща:

— Аякже, подові. Подові — вони гірчать.

— То й шо, як гірчать? Все'дно смачні.

Оленька:

— Шо ж харошого? Плетені куди кращі. В них яйце кладуть.

Теща:

— Багато ти понімаєш. Плетені!.. Ще скажи: блини!..

Тесть:

— А шо блини? Шо блини?

Теща:

— А того, шо не нада ото казать!.. Блини!.. Теж мені!..

— А тобі шо?

— А нічого!

— То й цить мені! А то: блини!..

— А от і блини!

— Сама ти "блини".

— Та я, бач, блини. А ти шо?

— А нічого!

— То й мовчи!

— Сама помовч!

— То й помовчу!

— То й помовч!

— То й помовчу! "Блини!"

— Ото й замовкни мені! Тихіше буде!

Помовчали. Жують. Бенедикт сторінку перегорнув, миску переставив, знову журнал придавив.

— Каклєти їж, зятю.

— Та я їм.

— Ще насипай. Оленько, насип йому. Та ти підливою полий! Отако. Ще полий.

— Грибців йому покладіть.

— А осьо ще зажарочки.

Знов помовчали.

Теща:

— Ой, нема Явдохи, померла. Жаль. Які вона суфлє з горіхів готувала.

Тесть:

— Авжеж.

— Зверху скориночка, а всередині м'якесеньке.

— Еге ж.

— А шарлот? Хто теперечки такий шарлот зготує?

Оленька:

— Це з ріпи, чи шо?

Теща:

— З ріпи.

— Та з ріпи я й сама зроблю.

— Та щас прямо.

— А шо?

— Та нічого.

— Думаєш, не вмію?

— Нє-є.

— А от і вмію.

— Бреши.

— А от і вмію. Спочатку ріпу спекти, потім розім'яти. Потім туди яєць, горіхів, молока козиного. Обвалять — і у піч. І шоб піч аж пашила. Наче для блинів.

Тесть:

— Знов за блини.

Теща:

— І чо' це ти, іроде, до тих блинів причепився?! Ще захочеш блинів!

— То й подавай! Слойоних!

— А хрєн тобі..!

— А шо воно таке?

— А те!

— Я тобі зараз, їй-бо, як зацідю ополоником по лобі, — будуть тобі блини!

Бенедикт іще сторінку перегорнув.

Теща:

— Зятю!

— Га?

— Ану, кинь мені книгу, зараз же! Як за стіл, — так і за книгу. Ні тобі посидіть по-людськи, ні побалакать.

— Мм.

— Зятю!

— Га?

— Ану, шо там написано? Почитай.

— "Шо"! Іскуство написано!

— То й почитай.

Оленька губки піджала:

— Він про дівчат ото вичитує. Шукає собі приключенієв.

Бенедикт:

— Багато ви панімаєте. Ну, шо... Ну: "Людмила зябко куталась в пуховой платок, обхватив себя за худенькие, вздрагивающие плечи. Её зардевшие щеки ярко пылали пунцовым огнём. Звёзды глаз бросали на Владимира стрелы тревоги. Высокая грудь вздымалась как морская пучина под шёлковой блузкой. "Владимир, — прошептала она. — Владимир..." Владимир стиснул челюсти. Суровые желваки заходили под его загорелой кожей. Он отвернулся. Тонкие пальцы Людмилы нервно перебирали бахрому шали. "Владимир!" — вскрикнула она, простирая ладони..."

Оленька насупилася:

— Та скільки ж у неї рук, у Людміли у тієї?

— Скільки нада! Дві!

— А шурує, наче в неї шість. То в неї Паслєцтвіє, чи як?

— Ти на себе подивися! — розсердився Бенедикт. — То ж іскуство!

Жінка — вона і є жінка. Усю мєчту споганить. Ти гля, всього аж трусить. Бенедикт іще перегорнув. "Кончиками тонких пальцев Людмила потирала усталые виски. "Никогда", — прошептала она, заламывая руки. Смертельная бледность заливала ее лицо. Она разжала объятья. "Всё кончено", — пробормотал Владимир. Суровая складка его губ выдавала крайнее волнение". От, блін, воно й справді... Паслєцтвіє, у Людмили у тієї... А чо' ж тоді нічого не сказано?.. Перегорнув сторінку. "Продолжение следует". А, ч-чорти його забирай! Знов на самому інтересному місці. Бенедикт обмацав журнал, у руках покрутив, сторінки поперегортав: може, десь наприкінці продовження знайдеться, — і таке буває. Але не було. Посунув тубарета, — піти на складі подивитись.

— Куди? А каклєти?!..

На полицях у складі давно вже порядочок: одразу видно, де якій книзі місце. А то у тестя Гоголь разом з Чеховим стояв, — сто років шукай, не знайдеш. А на все науку треба, або ж систему. Шоб не потикатися без пуття хтозна-куди, а зразу — пішов, та й узяв.

... Нема восьмого номера. А, може, помилився, не туди сунув... бува й таке... осьо "Северный Вестник", осьо "Вестник Европы", "Русское Богатство", "Урал", "Уральские Огни", "Пчеловодство"... тут нема... "Знамя", "Новый мир", "Литературият Башкортостон"... ці читав, Тургенев — читав, Якуб Колас — читав, Михалков, Петрарка, Попов, ще один Попов, Попцов, Попеску, "Попка-дурак. Раскрась сам", "Илиада", "Электрическая тяга", — читав, "С ветром споря", "Справочник партизана", Сартр, Сартаков, "Сортировка бытового мусора", Софокл, "Совморфлоту — 60 лет", "Гуманистические аспекты творчества Шолохова", "Русско-японский политехнический словарь",— читав, читав, читав...

Бенвенуто Челлини; "Чешуекрылые Армении", выпуск пятый; Джон Чивер; "Чиполлино", "Чёрный принц" — о, осьдечки й помилився, цю не сюди; "Чудо-дерево"; "Чума"; "Чумка у домашних животных"; "Чум — жилище народов Крайнего Севера"; Чулков; "Чулочно-носочное производство"; Чулаки; "Чукотка. Демографический обзор"; Чандрабхагнешапхандра Лал, том восемнадцатый; "Чень-Чень. Озорные сказки народов Конго"...читав; Кафка; "Каши из круп", "Как мужик гуся делил"; "Карты звёздного неба", "Камо грядеши?", "Камское речное пароходство"... читав; "Що за птиця?"; Пу Сун-лин; "Пустыня Гоби", "Ракетам — пуск!", "Убийство в Месопотамии"; "Убийство в Восточном экспрессе"; "Убийство Кирова"... "Урарту"... "Ладушки"; Лимонов; "Липидо-белковый обмен в тканях", — все читав...

"Красное и чёрное", "Голубое и зелёное", "Голубая чашка", "Аленький цветочек" — ця така хароша... "Алые паруса", "Жёлтая стрела", "Оранжевое горлышко", "Дон Хиль — зелёные штаны", "Белый

пароход", "Белые одежды", "Белый Бим — Чёрное ухо", Андрей Белый, "Женщина в белом", "Багровый остров", "Чёрная башня", "Черноморское пароходство. Расписание", Саша Чёрный, оце сюди треба "Чёрный принц". Отепер правильно...

Хлебников, Караваева, Коркия... Колбасьев, Сытин, Голодный... Набоков, Косолапов, Кривулин... Мухина, Шершеневич, Жуков, Шмелёв, Тараканова, Бабочкин... М.Горький, Д.Бедный, А.Поперечный, С.Бытовой, А.Весёлый... Зайцев, Волков, Медведев, Львов, Лиснянская, Орлов, Соколов, Сорокин, Гусев, Курочкин, Лебедев-Кумач, Соловьёв-Седой... Катаев, Поволяев, Крученых... Молотов, Топоров, Пильняк, Гвоздев... Цветков, Цветаева, Розов, Розанов, Пастернак, Вишневский, Яблочкина, Крон, Корнейчук... Заболоцкий, Луговской, Полевой, Степняк-Кравчинский, Степун... Носов, Глазков, Бровман, Ушинский, Лобачевский, Языков, Шейнин, Бородулин, Грудинина, Пузиков, Телешов, Хвостенко...

"В объятиях вампира", "В объятиях дракона", "В объятиях чужестранца", "В гибельных объятиях", "В объятиях страсти", "Огненные объятия", "Всепожирающее пламя страсти"... "Удар кинжала", "Отравленный кинжал", "Отравленная шляпка", "Отравленная одежда", "Кинжалом и ядом", "Ядовитые грибы средней полосы России", "Златокудрые отравительницы", "Смерть приходит в полночь", "Смерть приходит на рассвете", "Кровавый рассвет"...

"Дети Арбата", "Дети Ванюшина", "Дети подземелья", "Дети Советской Страны", "Детки в клетке", "Детям о Христе";

Маринина, "Маринады и соления", "Художники-маринисты", "Маринетти — идеолог фашизма", "Инструментальный падеж в марийском языке";

Клим Ворошилов, "Клим Самгин", Иван Клима, "Климакс. Что я должна знать?", К.Ли. "Максимальная нагрузка в бетоностроении: расчёты и таблицы. На правах диссертации";

Чехов, Чапчахов, "Чахохбили по-карски", "Чух-чух. Самым маленьким";

Анаис Нин, Нина Садур, "Ниневия. Археологический сборник". "Ниндзя в кровавом плаще", "Папанин. Делать жизнь с кого";

"Евгения Грандэ", "Евгений Онегин", Евгений Примаков, Евген Гуцало, "Евгеника — орудие расистов";

"Гамлет — Принц Датский", "Ташкент — город хлебный", "Хлеб — имя существительное", "Уренгой — земля юности", "Козодой — птица вешняя", "Уругвай — древняя страна", "Кустанай — край степной", "Чесотка — болезнь грязных рук";

"Гигиена ног в походе", "Ногин. Пламенные революционеры", "Ноготки. Новые сорта", "Гуталиноварение", "Подрастай, дружок. Что надо знать юноше о поллюциях", "Руку, товарищ!", "Пошив брюк", "Старина четвероног", "Шире шаг!", "Как сороконожка кашку варила", "Квашение овощей в домашних условиях", Фолкнер, "Федорино горе", "Фиджи: классовая борьба", "Шах-намэ", Шекспир, Шукшин;

"Муму", "Нана", "Шу-Шу. Рассказы о Ленине", "Гагарин. Мы помним Юру", "Татарский женский костюм", "Бубулина — народная героиня Греции", Боборыкин, Бабаевский, Чичибабин, "Бибигон", Гоголь, "Дадаисты. Каталог выставки", "Мимикрия у рыб", "Вивисекция", Тютюнник, Чавчавадзе, "Озеро Титикака".

Боючись переконатися, тремтячими руками перебирав Бенедикт скарби; за восьмий номер він уже й не думав, нема його, — переживем, чи й не горе, але ж — книга за книгою, книга за книгою, журнал за

журналом, — все вже було, було, було, читав, читав, читав... Та невже, невже все прочитав? А шо ж сьогодні читатиму? А завтра? А на той год?

У роті пересохло, ноги ослабіли. Високо підняв у руці свічку, синювате світло розганяло пітьму, танцювало по полицях, по книжкових корінцях... мо', десь угорі пошукати...

Платон, Плотин, Платонов, "Плетення жіночих жакетів", Плисецкий Герман, Плисецкая Майя, "Плиссировка и гоффрэ", "Плевна. Путеводитель", "Пляски смерти", "Плачи и запевки южных славян", "Плейбой". "Плитка керамическая. Руководство по укладке". "Планетарное мышление". "Плавание в арктических водах". "План народного развития на пятую пятилетку". "Плебеи Древнего Рима". "Плоскостопие у детей раннего возраста". "Плевриты". "Плюшка, Хряпа и их веселые друзья". Все читав.

Все. Кінець. "Всё кончено, — пробормотал Владимир". Нічого не передбачалось. А отепер вже й передбачилось... Бенедикт якусь хвильку постояв, капаючи свічним салом на підлогу, осмислюючи жах, який з ним стався. Отак бенкетує собі людина на багатому бенкеті, у трояндовому вінку, радіє безтурботно, бо все життя попереду; бездумно все і ясно; кусь! наче граючись, шматок ватрушки, тільки рукою за другою, — аж раптом глип! — а стіл же порожній, чистий, вже й недоїдків нема, і світлиця наче мертва: ні друзів, ні красунечок, ні квітів, ні свічок, ні цимбал, ні танцюристів, ні ржавлі, а може, нема навіть і того столу, тільки сіно сухе... зі стелі помаленьку сиплеться... шарудить і сиплеться...

Поволі, помаленьку зайшов до столової світлиці, сів; шось там йому казали, їсти з бурчанням насипали... Каклєти... На тарілці — каклєта. Лежить. Каклєта... У Бенедикта на тарілці лежить каклєта. Дивився... дивився... Каклєта лежить. Не зрозумів... а шо про неї думать?.. про каклєту?

— Їж! Їж, поки не охололи! Підливкою полити?..

Хтось якісь слова каже; а хто це там балакає? Подивився, — і бачить: баберя така здорова, женського полу. Голова велика, посередині носик кирпатенький. По боках носика — щоки, — червоні, бурячком натерті. Два темних ока тривожних, наче осінньою водою налитих; як ото, бува, у лісі на моховиння наступиш, слід залишиш, — одразу бура вода у той слід набирається, заповнює. Над очима чорні брови дугою, посередині камінчик висить прозорий, од свічки синюватий. По боках брів — скроні, на скронях кільця скроневі, виті, кольорові, а поверх брів зовсім нема лоба, тільки волосся золоте, ґвинтом накручене, а над волоссям — кичка, а на кичці камінці дрібненькі зірочкою нашиті, та стрічки завірюхою, та низки бісерні дощем, — висять, колишуться, ряхтять, аж до підборіддя доходять; а під підборіддям, під ямочкою його, — одразу тулуб, як сани, широкий, а на тулубі — циці у три ряди. Оввa-а-а-а-а! Яка краса невимовна, страшна; та невже ж це Оленька? — та це ж сама цариця шемаханська!

— Оленько!.. — обімлів Бенедикт. — Та невже ж це ти? Яка ж ти, тьху-тьху, гарна стала! Коли ж це ти встигла?.. Квітко лісова!.. Русалко!

— Кантраліруй себе... — колихнулася Оленька. Але очей не відвела.

Кантралірувать Бенедикт навіть і не збирався, та й Оленька то більше за звичкою, або ж сказать, для проформи мовила, тож днів зо три, чи може чотири, а то й п'ять, а вважай і всі шість, та чого вже там, — цілий тиждень Бенедикт із Оленькою гарцював по-всякому, наче у дурмані якомусь, — і не пригадаєш, шо ж там витворяли. Теща, побачивши такеє діло, викотила з погріба діжку квасу яєчного, міцненького, — хильнеш, — аж памороки забиває, аж сльози з очей; хароший квас, добрячий. Буянили сильно, каталися-валялися, у чехарду гралися. Рачки бігали, Оленька — прямо так, у чому народилася, а Бенедиктові заманулося кичку Оленькину собі на голову напнути, бісером шарудіти, а до того місця, де раніше хвіст був, — колобашки прив'язати, шоб гуркоту більше було; отак мотузочок візьмеш,

колобашки нанижеш, та й прив'яжеш, а торохтить! — мої ж ріднесенькі, прям тобі гроза в началі мая; а ще й на додачу козляком мекати.

А потім, так би мовити, — штиль, тихо. Розсудливість вступила.

ЩА

"Жил в городе Дели богатый водонос, и звали его Кандарпакету...". І цю читав.

І шо ж його тепер робить. І чим жить. І знов наче якась тривога; як наче сам себе загубив, а де, коли, — і не помітив. І якось моторошно. Нещодавно думав: багач, — а спохопився, — всі оті багатства де й ділися, спливли за водою. Попереду — велика суша, пустеля. Жил в городе Дели богатый водонос...

Озирнувся. Тиша. Мишак не шарудить. Тихо. Потім звуки проступають: у будинку — ножі раз-по-раз стукають, то, мабуть, м'ясо на пельменьчики рублять, а то ще — звук рівний, глухий, — то, мабуть, тісто качають. За вікном природа шумить, сама на себе скаржиться: зудить, скрипить; то як заплаче раптом завірюхою-метелицею, сипоне снігом у вікно, і знов гуде, гуде, гуде у верхівках дерев, кубла гойдає, верхівки коливає. Сніги глухі, сніги великі; оточили терем, заносять через три огорожі; хлів, комори, — все кругом замітають, усе вкрите пухнастим, нічним, поривчастим снігом. А нема серця у того снігу, а навіть якшо є, — зле воно, сліпе. Повіває сніг, немовби рукавами помаває, аж до покрівлі здіймається, через огорожі пересипається, та й понісся по слободі, по вулицях, через плетені тини, поганенькі стріхи, за місто, через лани, у непролазні ліси, — а там і дерева де-не-де попадали, — мертві, білі, наче кістка людська; там північний чагарник можевел шпичаки свої розчепірив: чи пішого проколоти, чи санного; там і стежинки покрутилися, позапетлялися: за ноги ухопити, сповити; там і суччя напоготові — шапку збити; і колючка звісилася: за коміра рвонути.

Вдарить снігом по спині, обплутає, повалить, підійме на сук: засмикаєшся, заб'єшся, а вона зачула, кись, — вже й зачула...

...Аж увесь пересмикнувся, головою замотав, шоб не думати, очі заплющив, вуха пальцями заткнув, язика висолопив і прикусив; геть її з думок, гнати її, гнати!.. Тіло у неї довге, гнучке, голівонька пласка, вуха притиснуті... Геть!.. Сама вона бліда, затужавіла така, безбарвна, — наче сутінки, чи наче риба, чи наче в кошака на животі між ногами шкіра... Нє, нє!.. Нє!!!

...А свербить, свербить їй під пазурями... А бачити її не можна, ніззя її бачить...

Почав стукатися головою об стіну, шоб аж зірка у очах зблиснула, шоб хоч якесь світло у пітьмі зблискувало, бо очі, вони ж такі: заплющуй — не заплющуй, а під повіками, у червонуватому мороці, все одно шось наче вовтузиться, перебігає: зліва направо — то якась волосінь швиденько промайне, то шось як зарябіє-затанцює, і не проженеш, то штукенція якась непрохана вибіжить і наче підсміюється, а потім сама собою: раз! — і розтане.

Трошки розплющив очі; побігли червоні та жовті колеса, голова закрутилася... Та осьо ж вона, навіть із розкритими очима видно! Прицмокує трошки та обличчя скривила...

Став гупати ногами: гуп! гуп! гуп! гуп! Руками махати, потім у волосся руки запустив та я-як смикнув! Та ще раз! А-а-а-а-а-а-а-а-а!!! — заволав. — О-о-о-о-о-о-о-о-о-о!!! Жив у горадє Делі багатий ваданос, і звалі єво Кандарпакєту!!! Жив багатий ваданос, жив багатий ваданос! Жив — жив, жив — жив, жив багатий ваданос! Та гопля люлечки мої! Та тритатулечки мої! Та багатий ваданос, та пребагатий ваданос!

От би зараз рило комусь начистити, страх і злість зірвати; може, Оленьку відлупцювати — а н-на тобі колобашки! — чи може, розбігтися і тещі під дупу носаком зацідити: нехай потім дві години колишеться!..

Скотився вниз по сходах, не розбираючи дороги, розбив вазона з квіткою, зіткнувся з тестем, крикнув:

— Книги закінчилися!!! От бля!..

— От бля!!! — луною відгукнувся тесть, заблискав очима, тупнув, тицьнув Бенедиктові у руки, — і де тільки взяв, — заточеного гака, шарпнув двері у комірчині, — кинув Бенедиктові балахона; накрило Бенедикта, засліпило на мить, але прорізи самі впали на очі, все кругом, наче крізь шпарину, видно, всі справи людські, дрібні, боязкі, все їхнє копирсання; їм аби тільки борщу та на ліжко, а вітер виє, завірюха свище, а кись летить; летить-торжествує, прямо над містом; — "Іскуство гине!" — гукнув тесть; сани зі скреготом розверталися на поворотах; червоним полум'ям палають наші балахони серед завивання завірюхи, — дорогу, дорогу! — красна конниця бурею летить через місто, і два стовпи світла, світла сила, виходять з тестевих очей, освітлюючи дорогу; надія, захист, натиск, — відступає кись, не дамося, нас багато! — вперед, санітари, іскуство гине! — у розкритих хатніх дверях білі оладки переляканих облич, — а-а-а, вже й обісцялись з переляку?! — книгу! Кн-нигу! — а голубчик верещить-розривається, ліктем затуляється, ногу виставив, тіні бігають-метушаться, — держи його!!! у піч пхає!!! — а-а-а-а, іскуство палити?! — і гаком його, гаком; — "Та вивертай же!" — дикий крик тестя, чи когось іншого, під балахоном не видно; — "Вивертай гака, розтуди твою!" — вивернув, смикнув, шось лопнуло, потекло, десь заойкали, вирвав книгу, притис до серця і аж затрусився, — отепер живу!!! — ногою тільки штурх! — і одним стрибком вилетів у завірюху!

...Бенедикт плакав, лежачи у ліжку, ядучі сльози капали без упину, теща міняла подушки, тесть звелів жінкам ходити навшпиньки, говорити пошепки і не турбувати хворого тривожними розпитуваннями.

Сам сидів у Бенедикта на ліжку, скраєчку, відпоював тепленьким, нависав, гойдав головою, побивався.

— Та як же ж це ти, га? І чо' ти такий неспритний... казав я тобі: обережненько гака вивертай, легесенько так... Од плеча, од плеча... А ти шо: хрясь! І все.

Бенедикт давився слізьми, тихенько, тоненько підвивав, ослабілі пальці тремтіли, відчуваючи холодного вертлявого гака, хоч ніякого гака у пальцях вже не було, а тільки кухоль із канпотом.

Не було — а наче й досі був, рука аж по лікоть відчувала хрускіт, от наче жука давиш: замість того, шоб зачепити книгу і підсмикнути, вирвати, — попав голубчикові прямо по шиї, по шийній жилі, а як вивернув гака неспритними пальцями, — жила й висмикнулася, і шось чорне потекло, і голова набік, і оченята згасли, і з рота теж наче відригнулося.

Ніколи Бенедикт людей, чи то голубчиків, не вбивав, навіть і гадки не мав; побити, одколошматити, — то вже друге діло, домашнє, буденне; ти його, але ж і він тебе, і все гаразд, ну там хвінгала наб'ють, чи шось вивихнуть, — ну, це вже, як завжди. Та й перш ніж бити голубчика, треба ж на нього розсердицця, важкість на серці накопичити, похмурість, шоб хвінгал чи вивих оту похмурість врівноважили, наче на вагах зважують: сюди товар, сюди гирі, — а тоді я-як вцідиш кулаком з розмаху, — та й буде справедливо.

А того голубчика, якого задавив, він до того навіть і не знав, і на очі не бачив, не сердився на нього, нічого проти нього не мав, — живе, і нехай собі живе, ріпу садить, із жінкою своєю балакає, діточок маленьких на колінці качає.

Він тільки книгу забрати хотів, бо одсталость в обчестві велика, народ темний, марновірний, книги під ліжком ховає, а бува і в ямку сиру

закопує, а книга од того гине, гниє, розсипається, цвіллю покривається, дірками, червоточиною; книгу рятувати треба, у місці сухому та світлому тримати, пестити, плекати, берегти та цілувати, — вже іншої не буде, нема де іншу взять, бо стародавні люди, які тую книгу написали, вже перевелися, вимерли, і сліду не лишилося, і не повернуться, не прийдуть! Нема їх, нема!

А вони, голубчики наші темні, — ти гля, які! — ні собі, ні людям, заховали книги і гноять, і нізашо не покаються, шо, мовляв, книга у нього захована, а одсталость велика і Болєзні бояться, а причому тут Болєзнь, Болєзнь тут ні при чому, оно, Бенедикт — таку купу книг прочитав і, диви, здоровий.

А на голубчика він не сердився, то все ваданос із Делі, а звали його Кандарпакєту, то все тесть, — під руку підліз, гака підсунув, коли не треба було, коли серце осліпло, коли сніг біснувався, далеке завивання розуму позбавило!.. Бач, шо вона з людями витворяє: розуму позбавляє, летить у заметілі, голодна, бліда, і себе не пам'ятаєш, і в очах зоряні колеса, і рука не туди повертається: хрусь! — і потекло.

...А книгу таки зберіг. Книго! скарб мій невимовний! життя, дорога, простори морські, вітром овіяні, золота хмара, синя хвиля! Розступається пітьма, далеко видно, розкрилася широчінь, а у тій широчіні — ліси світлі, сонцем пронизані, галявини, тульпаном усипані, вітер весняний зефір гілку гойдає, біле мереживо коливає, а теє мереживо обернеться, віялом розкриється, а у ньому, наче у якійсь чаші візерунчастій, Княжа Птаха, сама біла, а рот червоний, безневинний: не їсть, не п'є Птаха Павліна, тільки повітрям живе та поцілунками, ані шкоди од неї ніякої, ані біди не буває. А посміхнеться Княжа Птаха тульпановим ротом, підніме світлі очі, — все про себе пресвітлу думає; опустить очі додолу, — все собою милується. А побачить Бенедикта, та й скаже: ходи сюди, Бенедикте, у мене завжди весна, у мене завжди кохання...

— Золотенький ти мій... серце твоє золотеє... — побивався тесть, — чи я тебе не вчив, чи я тобі не казав... Якої ти... Вивертай, казав, гака, вивертай... Казав тобі? Казав! А ти?.. Бач, шо накоїв...

Тесть головою гойдав, сидів, зажурившись, рукою підпершись, дивився отак докірливо.

— Поспішив, еге ж? От і поспішив... людину не уберіг... Тепер його вже — лєчи, нє лєчи! Хіба ж тепер вилєчиш?.. Га?.. — Тесть низько схилявся, світив Бенедиктові у очі, дихав смородом.

— Та я ж ненарошне! — тоненько квилив Бенедикт крізь сльози. Слова якісь наче верескливі получалися. — То вона мене налякала!

— Хто налякала?

— Та кись же ж!.. Налякала мене! Я й промахнувся!

— Дівчата, ану ідіть звідси, — тесть вигнав жінок зі світлиці. — Не бачите, чи шо — зять засмучений, — у таку халепу втрапив. Переживає. Ану, не плутайтеся під ногами. Канпоту ще давайте. Каклєт несіть білих, м'якеньких.

— Не хо-о-о-очу-у-у!

— Нада. Нада поїсти. Бульйончику теж. Оно, як у тебе серце... б'ється... — Тесть рукою обмацував Бенедиктові груди, шарив твердими пальцями.

— Не чіпайте мене! Дайте мені спокій!

— Як це не чіпайте. Я ж медицинський Работник. Состояніє твоє мені нада знать? — нада. Диви: всього аж трусить. Ану, давай. Ану, отак. Ням! Ану, ще.

— Книгу...

— Ту, шо вилучили?.. Не хвилюйся. В мене книга.

— Дайте...

— Не можна тобі, не можна! Ти шо? — ти, давай, лежи. Перехвилювався. Хіба можна самому? Краще я тобі сам почитаю. А книга ж хароша... Книга, дорогенький мій, самий, можна сказать, вищий сорт...

І Бенедикт лежав укутаний, давився бульйоном та слізьми, а тесть, освітивши сторінки очима, водив пальцем по рядках, поважним, грубим голосом читав:

Ко-мар пі-щіт,

Под нім дуб трє-щіт,

Віндадори, віндадори,

Віндадорушкі мої!

Парасьоначок яїчко сньос,

Куропаточка бичка роділа,

Віндадори, віндадори,

Віндадорушкі мої!

Сєла баба на баран,

Поєхала по горам,

Віндадори, віндадори,

Віндадорушкі мої!

ЦИ

У Феофілакта вилучали, у Бориса вилучали, у Євлалії — дві. Кліментій, Лаврентій, Йосип, Зюзя, Ривольт, — до цих даром тільки з'їздили, нічого не знайшли, одні обривки. У Малюти в сарайчику три книги були закопані, всі чорними плямами пішли, ні слова не розбереш. Вандалізм... Клоп Юхимич, — хто б міг подумать? — цілу скриню мав, і навіть не ховав, дві дюжини сухих і чистих. А тільки хоч би слово по-нашому, а замість букв карлючки невідомі: якісь гачки, гвіздки гнуті. В Уляни — лише з картинками. Мафусаїл та Чурило, близнята, за річкою жили, мишаків на праценти давали, — одна, маленька, подерта. Ахметко встиг спалити: сполохали... Зоя Гур'ївна спалила. Авенір, Маковій, Неніла заїката, Язва, Рюрік, Іван Єлдирін, Сисой, — у цих нічого. В Януарія, мабуть, були, та хтозна-куди поділися, тільки у комірці всі стіни картинками обвішані, а на картинках дівки голі.

Темнота.

— Скільки ж гидоти у народі, — казав тесть, — ти тільки вдумайся. Ще хтозна-коли сказано було: книг у хаті не тримати! Сказано? — сказано. Ні, тримають. Аби тільки по-їхньому. Гноять, паплюжать, у палісадніку закопують. Чуєш?

— Еге ж, еге ж.

— Дірок понавиколупують, сторінки виривають, самокрутки крутять...

— Ой, не кажіть! Жах!...

— Замість кришок на горщики кладуть...

— Не ятріть душу! Не можу того чуть!..

— Чи вікно на горищі книгою заткнуть, а піде дощ, сторінки на кашу й порозкисають... А то ще й заховають, у димарь повісять, — сажа, кіптява страшенна, а потім пих! — і згоріла... А є й такі, шо дровець пожаліють, книгами піч топлять...

— Мовчіть, замовкніть, не треба!..

— А є й такі, — чуєш, зятю? — шо сторінок понаривають та у нужну комірку занесуть, а там на гвоздичок для своїх потреб повісять... А потреби їхні — знамо, які...

Бенедикт не витримував, підхоплювався з тубарета; запустивши руки у волосся, бігав по світлиці: на серці вузол тісний, на душі сум'яття та кривизна, наче нахил якийсь, наче підлога під ногами накренилася, як ото уві сні, а він зараз, прямо зараз, прямо з тельбухами так і покотиться до бездонної ями, у колодязь, не знамо куди. Ми собі сидимо, чи на ліжку в теплому теремі лежимо, кругом у нас чисто, культурно, з кухні блинами пахне, жінки в нас статечні, білі, рум'яні, у бані напарені, розчепурені: намиста, та кокошники, та сарахвани зі стрічками, та спідниці, та другі, та треті, та ще чого понавидумували: у білі шалі понаряджалися, у шелестливі, з мереживного пера, з чистого, візерунчастого; — а там, у містечку, голубчики у неметених хатах, у кіптяві та срачах своїх невідбутніх, з побитими рилами, з поглядами каламутними, пальців не обтерши, за книгу цоп; рвуть із тріском, сторінки виривають, — упоперек, навпіл; ноги коням одривають, голови

красуням; зіжмакавши, кидають морські човни у ненажерливий вогонь; крутять-натоптують з білих доріг самокрутку: сизим димком звивається шлях, тріщать, гинуть квітучі кущі; зі стогоном валиться, під корінь зрубане, дерево Сірєнь, валиться береза золота, витоптано тульпан, загиджено таємничу галявину; з диким криком, з розірваним ротом падає з гілля Княжа Птаха Павліна, — догори ногами та об камінь головою!

Спалиш — не повернеш, уб'єш — не повернеш; что бы вынес ты из горящего дома?.. Хто — я? Хіба ж не знаєте? А ще Істопник! Ще й загадку мені загадував, чи то ділєму: кабы выбирать, что б ты вытащил: кошку али картину? Голубчика али книгу? Чи й не питаннячко! Та ще й, чуєш, мучився, сумнівався, головою хитав, бородою крутив!.. "Не могу решить, триста лет думаю..." Кішку, та пря-ямо там! Та кішці, — чи по-научному, кошакові, — та йому піддать ногою, шоб аж летів, шоб під ноги не ліз, шоб роботу свою знав: мишаків ловити! а не картину!.. Голубчики?! Голубчики — прах, трухлявина, гімно, дим пічний, глина, у глину й повернуться. Срачі од їх, сало свічне, волосся на підлозі...

Ти, Книго, чисте моє, світле моє, золото співоче, обітниця, мрія, поклик дальній, —

О, призрак нежный и случайный,

Опять я слышу давний зов,

Опять красой необычайной

Ты манишь с дальних берегов!..

Ти, Книго! Ти одна не обдуриш, не вдариш, не образиш, не покинеш! Тиха, — а сміємся, кричиш, співаєш; покірна, — вражаєш, дражниш, заманюєш; мала — а в тобі народів без ліку; жменька буквочок і тільки, а схочеш — голову задуриш, заплутаєш, закрутиш, затуманиш, сльози

запузиряться, у грудях захолоне, а душа аж заполощеться, наче полотно на вітру, захвилюється, крилами змахне! А то ще якесь відчуття безсловесне завовтузиться у грудях, гамселить кулаками у двері, у стіни: душно мені! випусти! — а як же ж ти його, голе та шорстке, випустиш? якими словами одягнеш? Нема в нас слів, ми слів не знаємо! Все одно як у дикої звірюки, сліповрана, чи русалки, — нема слів, мукання одне! А книгу одкриєш, — отам вони, слова, чудові, летючі:

О, город! О, ветер! О, снежные бури!

О, бездна разорванной в клочья лазури!

Я здесь! Я невинен! Я с вами! Я с вами!..

...чи коли жовч, смуток, жаль, чи спустошення очі осушать, тоді теж слів шукаєш, а осьо ж вони:

Но разве мир не одинаков

В веках, и ныне, и всегда,

От каббалы халдейских знаков

До неба, где горит звезда?

Всё та же мудрость, мудрость праха,

И в ней — всё тот же наш двойник:

Тоски, бессилия и страха,

Через века глядящий лик!

Бенедикт вибігав на галерею, дивився з верхотури на слободу, на містечко, на пагорби його та низини, на стежки, між тинами уторовані, на занесені снігом вулиці; дуло й шерехтіло снігом, із шурхотом сипалося з даху за комір. Стояв, витягнувши шию, крутив туди-сюди головою, вдивлявся, зморгував іній: у кого ж заховано? У кого, — у ганчірочці на печі, у скрині під ліжком, у ямці земляній, у берестяному коробі, — у кого? От би взнать!.. Адже є, є, є!.. Знаю, шо є, чую, нюхом чую: є! — тільки в кого? Примруживши, задивлявся у сліпий напівморок: сутеніє, кругом по хатах вогники засвічують; поспішають, дріботять отам, внизу, людці, бігом біжать у хатнє тепло, та на лаву, та до свого борщу, чи до рідкої мишачої юшечки... і як вони ту гидоту їдять, як їм не спротивить?.. Темненька така водичка, — оце як ноги помиєш, такого кольору... Тушки невеличкі на дно поосідали, червирями, аби солоне, приправлене... Народний анчоус... то Нікіта Іванич так на червиря казав... А як там дід, чи ще живий? А мо', провідать... Мо', в нього книга є? Мо', й почитати дасть? — і лєчить його не нада, сам оддасть...

Та якби ж моя воля, — все місто перетрусив би: здавай книги, туди його мать! Але ж тесть не дає, стримує: та тпру! зятю, як усіх заберемо та будемо лєчить — хто ж тоді працюватиме? Хто сніг розчищатиме, ріпу садитиме, берестяники плестиме? От уже ж підхід у тебе негосударствений: аби тільки норовом! та нахрапом! та все й одразу! — так тільки народ нажахаєш, порозбігаються! Ти на мишаків полював? Науку знаєш? — ото-ож!..

Авжеж, свого часу полював. Підгодовував. Аякже. Навіть на якусь там хвильку розбагатів. А потім? — сплило, як і не було! Від усього багатства — одні ватрушки, та й ті подгорілі!

А непогано було б прогулятися. У звіринець зайшов. Безкультур'я... Сморід такий звіриний, важкий. Козляки мекають. Тетеря з друзяками, як завжди, у карти ріжуться:

— А ми осьо вальтом!

— А мы его червонцем!

— Здурів, чи шо?

— А козырная!

— То й шо, шо козирна? Червонця вже нема! Скинули червонця! Махлює він, хлопці!

Як завжди — ні гній не почистили, нічого.

— Тетеря! Ану, ходь сюди. Запрягайся.

— Погоди, доиграем.

— Як це пагаді? Ти ж уже відпочив — ану, харош.

— Тек-с... Бабец, и ещё бабец! Вот вам!

— Тетеря!

— У меня пересменка... Берёш? — и вальта тебе впридачу.

— Тетеря!!! — затупав ногами Бенедикт.

— Ну, чего, чего... Разорался... У саней полозья погнумши.

— Не бреши! Весь час одне й те саме! Ану, взувайся, кататися поїду. П'ять хвилин тобі на збори!..

Бенедикт пішов уздовж кліток. Тут горобці. Дрібна пташка, наче мишеня, а така ж смачна. Тільки кісток забагато. Тут солов'ї були. Поїли

солов'їв, нових нада ловить. Це вже весною. Вони зараз поховалися. А шо ж у нас тут. А туто древ'яниця.

— Древ'янице! — покликав Бенедикт. — Вилазь!

Не вилазить.

— Вилазь, суча дочко!

Не хоче. Причалапав із саньми Терентій, одним вусом всміхається.

— А ты громче.

Бенедикт як гаркнув.

— Да ты еще громче.

— Дре-в'я-ни-цеееееееееееееееееее!!!

Та шо таке — не вилазить!

— А ты так крикни, чтоб кишки лопнули. Она и выйдет. С кишок.

Бенедикт подивився із сумнівом: регочеться, падлюка, задоволений:

— Гы! Вы ж её съели!

— Та невже? Так чо' ж ти мені тут!..

Та шо за жарти за дурні... Так і голос зірвеш на морозі. Бенедикт обдивився клітки. Всі пташки, які слабкіші, у дуплі ховаються. Сліповран настовбурчився, голову під крило. Птиці-блядуниці збилися у кучу, одна одну гріють. Страждають! А-а-а, осьо-о-о вам! Знатимете, як на голови

паскудити! Яка тільки птиця нікудишня! І м'ясо нікуди не годне, жилаве, тільки перевертнів годувать, а люди не їдять. І у лісі вона не хоче жити, а тільки у місті, блядуниця та.

У дальній клітці, там, де дерево голе, сук голий теж, — нікого не видно. Хто в ній живе — невідомо. А він у дуплі. А може й нема нікого: клітка чиста, ні посліду, ні пір'я. Може, з'їли його.

...Оно, з'їли ж древ'яницю! А він і не помітив, читаючи. Так він її до ладу й не розгледів. Коли ще другу зловлять. Вона у руки не дається, древ'яниця.

— Поехали, — сказав Тетеря. — Мёрзну.

— Ти мені, тварюко, ще й наказуватимеш! Буде нада — то й померзнеш!

Копнув носаком скатіну в бік, сів у сани, шкурою ведмежою вкрився.

— Ану, пшо-о-ов! Галопом — і з піснями!

ЧЕРВ

...Нікіта Іванич, а з ним іще один Прежній, Лев Львович, з дисидентів, сиділи за столом і пили ржавлю. Мабуть, давно вже пили, бо добряче набралися: казна-шо верзуть, а личка червоні.

Бенедикт зняв шапку.

— Доброго здоров'ячка.

— Беня?! Беня! Да ты ли это?! — Зрадів, заметушився. — Сколько лет, сколько зим! Нет, правда? Год, два?.. С ума сойти... Знакомы? Бенедикт Карпов, наш скульптор, народный Опекушин.

Лев Львович подивився із сумнівом, наче не впізнав, наче сам колись пушкіна нести не помагав; личко скривив:

— Кудеяровых зять?

— Еге ж.

— Слышал, слышал про ваш мезальянс.

— Спасіба, — подякував Бенедикт. Навіть розчулився. Ти ба, він теж чув.

Сів, Прежні посунулись. Та звісно, шо тісно. Хатинка з того разу наче ще менша стала. Свічка коптить, натікає, тіні танцюють. Стіни закіптюжені. На столі теж убозтво: дзбан, кухлі, тарілка горошку. Налили Бенедиктові.

— Ну, что же ты?.. Как?.. Ну ты подумай... А мы сидим вот, выпиваем... О жизни беседуем... О прошлом... То есть, конечно, и о будущем тоже... Вот о Пушкине нашем... Как мы его ваяли, а? Как воздвигали! Какое событие! Эпохальное! Восстановление святынь! Историческая веха! Теперь он снова с нами. А ведь Пушкин, Беня, Пушкин — это наше всё! Всё! Вот ты об этом подумай, запомни и усвой... Но — представляешь, жалость какая. Он уже требует реставрации...

— Шо він требує?!.. — аж підхопився Бенедикт.

— Чинить, чинить его надо! Дожди, снег, птицы... Вот если б он был каменный! О бронзе я уж молчу, до бронзы ещё дожить надо... И потом

народ — народ совершенно дичайший: привязали верёвку, вешают на певца свободы бельё! Исподнее, наволочки, — дикость!

— Так ви ж самі хотіли, шоб народна тропа не заростала, Нікіто Іваничу! А тепер жалієтесь.

— Ах, Боже мой, Беня... Ну это же в переносном смысле.

— Пожалуста, перенесемо куди скажете. Холопів пригоню. На санях теж можна.

— О Боже мой, Господи, царица небесная...

— Н-нужен ксерокс, — то Лев Львович, насупившись.

— Не далее, как сто лет назад вы говорили, что нужен факс. Что Запад нам поможет. — то Нікіта Іванич.

— Правильно, но ирония в том...

— Ирония в том, что Запада нету.

— Что значит нету! Запад всегда есть.— розсердився Лев Львович .

— Но мы про это знать не можем.

— Нет уж, п-о-озвольте! Мы-то знаем. Это они про нас ничего не знают.

— Для вас это новость?

Лев Львович ще більше насупився і став колупати стіл.

— Сейчас главное — ксерокс.

— Да почему же, почему?!

— Потому что сказано: плодитесь и размножайтесь! — Лев Львович підняв довгого пальця. — Раз-мно-жай-тесь!

— Ну как вы мыслите, — питає Нікіта Іванич, — ну будь у вас и факс и ксерокс. В теперешних условиях. Предположим. Хотя и невероятно. Что бы вы с ними делали. Как вы собираетесь бороться за свободу факсом? Ну?

— Помилуйте. Да оч-чень просто. Беру альбом Дюрера. Это к примеру. Черно-белый, но это не важно. Беру ксерокс, делаю копию. Размножаю. Беру факс, посылаю копию на Запад. Там смотрят: что такое! Их национальное сокровище. Они мне факс: верните национальное сокровище сию минуту! А я им: придите и возьмите. Володейте. Вот вам и международные контакты, и дипломатические переговоры, да всё что угодно! Кофе, мощёные дороги. Вспомните, Никита Иваныч... Рубашки с запонками. Конференции...

— Конфронтации...

— Гуманитарный рис шлифованный...

— Порновидео...

— Джинсы...

— Террористы...

— Обязательно. Жалобы в ООН. Политические голодовки. Международный суд в Гааге.

— Гааги нету.

Лев Львович сильно помотав головою, аж свічний вогник заколивався:

— Не расстраивайте меня, Никита Иваныч. Не говорите таких ужасных вещей. Это Домострой.

— Нет Гааги, голубчик. И не было.

Лев Львович заплакав п'яними сльозами, торохнув кулаком по столі, — горошок аж підскочив на тарілці:

— Неправда! Не верю! Запад нам поможет!

— Сами должны, собственными силами!

— Не первый раз замечаю за вами националистические настроения! Вы славянофил!

— Я, знаете...

— Славянофил, славянофил! Не спорьте!

— Чаю духовного возрождения!

— Самиздат нужен.

— Но Лев Львович! Но самиздат у нас и так цветёт пышным цветом. Вы же сами в своё время настаивали, не правда ли, что это основное. И вот, пожалуйста, — духовной жизни никакой. Значит, не в том дело.

— У мене жизня духовная, — кашлянувши, втрутився Бенедикт.

— В каком смысле?

— Мишаків не їм.

— Ну, и?..

— Мені їх і не показуй. Тільки птицю. М'ясо. Коли-не-коли пиріжок. Блини. Грибці, канєшно. Соловей "марішаль" у клярі, хвощі по-савойськи. Фаршмак зі снігурів. Парфе з каганців а-ля-ліонез. А після всього — сир і хрукти. Все.

Прежні мовчали і дивилися на нього в чотири ока.

— А сигару? — вишкірився нарешті Лев Львович.

— Цигару курить у другу хату переходимо. До печі. Теща моя, Хевронія, за столом не дозволяє.

— Помню Хавронью, — сказав Лев Львович. — Папашу её помню. Дебил. Дедушку. Тоже был дебил. Прадедушка — тоже.

— Аякже, — підтвердив Бенедикт. — Роду стародавнього, з хранцузів.

— Плодились и размножались, — захихотів п'яненький Нікіта Іванич. — Вот вам! А? Лев Львович!

— А вот вам ваш духовный ренессанс, Никита Иваныч!

Налили ще по одній.

— Ну ладно... За возврат к истокам, Лев Львович!

— За вашу и нашу свободу!

Випили. Бенедикт теж випив.

— Отчего бы это, — сказав Нікіта Іванич, — отчего это у нас всё мутирует, ну всё! Ладно люди, но язык, понятия, смысл! А? Россия! Всё вывернуто!

— Не все-е-е, — засперечався Бенедикт. — Хіба шо як сиру поїси, тоді так унутрях замутірує, шо аж обригаєшся. А од пиріжка нічого не буде... Нікіто Іваничу!.. А я до вас із гостинцем.

Бенедикт пошукав за пазухою і вийняв, у чисту ганчірочку загорнуті, "Віндадори", — якшо чесно, шкода було аж до сліз, але ж не можна без гостинця.

— Осьо. Ета вам. Книга.

Нікіта Іванич здивувався, Лев Львович переполошився:

— Это провокация!.. Никита Иваныч!..

— Ета стіх, — пояснив Бенедикт. — Туто все про нашу жизню в стіхах. Ви оце сперечаєтесь, щас поб'єтесь, — а ви читайте. Я її напам'ять вивчив. — Бенедикт звів очі на темну стелю, — а так завжди легше згадувать, нічого не відволікає, — "Парасьоначєк яїчка сньос! Курапатачка бичка раділа! Віндадори, віндадори..."

— Не надо, — попрохав Лев Львович.

— Самі хочете? Я теж люблю сам, очима... шоб ніхто мені не мішав... Канпоту собі націдиш, — і читать!

— Где взял? — поцікавився Нікіта Іванич.

Бенедикт виразив таку собі невизначеність: щелепу випнув, рота курячою гузкою зробив, наче для поцілунку, брови звів на лоба, скільки зміг, і очі на плече скосив; руками теж туди-сюди поворушив. У різних напрямках.

— Взяв... то й взяв. У нас вобше бібліотека велика.

Налили ще ржавлі; Прежні на Бенедикта не дивилися, та й один на одного не дивилися, а в стіл.

— Спецхран, — сказав Лев Львович.

— Духовная сокровищница, — поправив Нікіта Іванич.

— Тільки я вже все прочитав, — сказав Бенедикт. — Я, ета... з просьбою. Мо', у вас є шось почитати, га? Я акуратно... ні плям, нічого. Я книгу поважаю.

— У меня книг нет, — сказав, як одрубав, Нікіта Іванич. Гля, одрікається. Чи правда, чи може бреше?..

— Я можу дать свої, на врем'я... Як-то кажуть — на обмін... Тільки ви обережно... У шось заверніть... у ганчірочку там, ряднинку... В мене книги хароші, ні Болєзні од їх, нічого...

— Межбиб с Левиафаном, — сказав Лев Львович. — Я бы не связывался.

— У вас фаза конспирации... Где же ваш демократизм?

— Не надо кооперироваться с тоталитарным режимом...

Бенедикт почекав, поки Прежні набалакаються своєї тарабарщини.

— То як, Нікіто Іваничу?

Нікіта Іванич руками одмахнувся, наче не чув. Ще бражки налив. Харашо пішла...

— В мене інтере-е-есні, — спокушав Бенедикт. — Про дівчат, про природу... наука теж... усяке сообчають... Ви тут шось про свободи казали, — так і про свободи пишуть, про шо хоч пишуть. Учать, як свободу робити. Принести? Тільки шоб акуратно.

— Но?.. — зацікавився Лев Львович. — Чья книга?

— Моя.

— Автор, автор кто?

Бенедикт подумав.

— Та я так одразу й не згадаю... На "Пле" якось...

— Плеханов?

— Нє...

— Неужто Плеве?

— Нє, нє... Не збивайте... А-а! — "Пле-етення". Еге ж! "Плетення жіночих жакетів". — "При вив'язуванні проймочки робимо дві петлі з накидом, для свободи руху. Знімаємо на праву спицю, не пров'язуючи".

— Вязать-то у нас всегда умели... — вишкірився Лев Львович.

— То я привезу? Одобряєте?.. — підхопився Бенедикт.

— Не стоит, юноша.

Бенедикт злукавив: він і сам не дуже-то полюбляв читати "Плетення", — нудненьке есе; але ж, думав, Прежнім може й пондравиться, хто їх знає. Сам він більше полюбляв "В объятиях". А ржавлею ж надиміли — нема чим дихати. Бенедикт, раз уже підвівся, штовхнув двері, — впустити завірюшного повітря. А заразом і на Тетерю подивитись, простежити: чи не допустив самовольство, чи не забрався у сани, — там же шкура ведмежа, а ця скатіна другим разом шо витворяє: забереться під шкуру грітися, а потім провітрюй! Сморід од перевертня страшенний: гній, сіно, ноги немиті. Ні, не забрався, але диви, шо робить, зараза: на ноги став, валянка з руки зняв, і на стовпі, де "Никитские ворота" написано, матєрне видряпує.

— Тетеря!!! — гаркнув. — Ах-х ти, погань волохата!.. Все бачу!

Миттю прошмигнув назад, на карачки, наче нічого не робив, і ногу на стовпа задер: мовляв, а што? проста аблєхчаюс, как водіцца. Писяю.

— С-с-скатіна...

Нікіта Іванич визирнув з-за Бенедиктова плеча.

— Беня! Но что же вы не приглашаете своего товарища в дом? Боже мой, и в такой мороз!..

— Таваріща?!.. Нікіто Іваничу! Та то ж перевертень! Чи ви перевертня не бачили?!

Лев Львович, — ой, не полюбив він Бенедикта: поглядав отак наче презирливо і рота на сторону кривив, — теж з-за столу підвівся,

стовпився за спиною Істопника, виглядав. Бурмотів: "чудовищно, эксплуатация"...

— Зовите, зовите в дом! Это бесчеловечно!

— Так воно ж не людина! У людини валянок на руках нема!

— Шире надо смотреть! И без него народ неполный! — напучував Лев Львович.

— Не будем спорить о дефинициях... — Старий замотував собі горло шарфом. — Мы-то с вами кто... Двуногое без перьев, речь членораздельная... Пустите меня, я пойду приглашу... Как его зовут?

— На Тетерю одзивається.

— Ну я не могу так взрослого... По отчеству как?

— Петрович... Та чи ви при своєму розумі, та побійтеся Бога, Нікіто Іваничу!!! Перевертня — в хату! Нагидить! Стійте!..

— Терентий Петрович! — схилився у замет Істопник, — сделайте милость! В избу пожалуйте! К столу, погреться!

Зовсім, мабуть, здурілі Прежні розпрягали перевертня, знімали голоблю, заводили в хату; Бенедикт плюнув.

— Вожжи ваши позвольте, я помогу... На гвоздь вешайте...

— Шкуру вкрадуть! Шкура там осталася! — кинувся до саней Бенедикт, і вчасно: вже двоє голубчиків згортали ведмежу шкуру, наче килим, брали на плече, та хто хоч таке зробив би, — ану, таке добро посередь вулиці без хазяїна валяється! Угледівши Бенедикта, метнулися

з килимом у провулок. Наздогнав, у морду дав, одбив добро, аж захекався. У-у, злод-дюги!

-...я домой пришёл, всё культурно, полы польским лаком покрыты! — розорявся п'яний Тетеря. — Разулся, сразу в тапки, по ящику фигурное катание Ирина Роднина! Двойной тулуп... Майя Кристалинская поет. Тебе мешала, да?

— Я... — заперечував Лев Львович.

— Я, я! Все "я"! "Я" — последняя буква алфавита! Распустились при Кузьмиче, слава ему! Всех распустил, карла гребаный! Книги читают, умные все стали! Небось при Сергеиче бы не почитали!..

— Но помилуйте!.. позвольте! — рвалися один поперед одного Лев Львович з Нікітою Іваничем, — при Сергей Сергеиче был полный произвол!.. — потоптал права личности!.. — аресты среди бела дня!.. — вы забыли, что больше трёх запрещали собираться?.. — ни петь, ни курить на улицах!.. комендантский час!.. — а что было, если опоздаешь на пересчёт?!.. — а форма одежды?..

— При Сергеиче порядок был! Терема отстроили! Заборы! Никогда выдачу со Склада не задерживали! Пайки на праздники, у меня паёк пятой категории был, и открытка от месткома!..

— Вы путаете, вы путаете, открытки, — это было до Взрыва!.. Но, — вспомните, — ещё каких-нибудь сорок лет назад запрещали частный излов мышей!

-... кооператив в Скообл... в Свиблове, — заплітався язиком Тетеря, — от метро пять минут. Район зелёный, понял? Мы не рабиновичи, чтоб в центре жить!.. И правильно вас всех сажали!

— Позвольте... мы же говорим о Сергей Сергеиче!..

-...очки напялят и рассуждать! Не позволю... крапивное семя! Вдарить монтировкой... Не тряси бородо-о-ой! Абрам! Ты абрам! Тебе от государства процент положен, и соблюдай!.. ё-моё... а не с иностранцами хвостом вертеть...

— Но...

— Расплодились, бля! Два процента вам быть велено!.. чтоб у трудового народа на шее не засиживался!.. Кто всё мясо съел? Эпштейн! А?! Сахар скупили, а мы белое из томат-пасты гони, да? Так?.. Гитлер ты! Жириновского на тебя нет!

— Но...

— ...сыну костюмчик васильковый чистсшщч... чистошерстяной!.. А ты сговорился Курилы Рейгану продать!.. Ни пяди!..

— Терентий Петрович!

— Сказал: ни пяди!.. Курилы не отдадим... А столбы свои в з-задницу себе засунь! Развели музей в государстве, па-ра-зи-ты! Бензином вас всех... и спичку!.. и пппппарламент ваш, и книжки, и академика Сссссахарова! И...

— А в-вот тебе, ссскотина! — раптом зацідив з розмаху побагровілий Лев Львович. — Не трогай Андрей Дмитрича!!!

Ніякого Андрєй Дмітріча у хаті не було; а таке буває, коли забагато хильнеш: у очах наче двоїться, а з кутків постаті невідомі, чи обличчя дивляться; кліпнеш, — і нема їх.

— Мммерзавец! — репетував уже й Старший Істопник. — Во-он от-сю-да!

— Не тро-ожь! — бушував Тетеря, одбиваючись волохатими ліктями. — Русских бью-у-ут!

— Урка!.. Беспредел!.. Вяжи его!

Повалили стіл, покотився дзбан; Бенедикт теж накинувся, допомагав в'язати віжками п'яного скатіну; скрутили, викинули на вулицю, ще й копняка дали, — а н-на тобі, з походом.

— ...в Свиблове смеситель хромированный стоял! — тільки й чуть було крізь завірюху. — А у вас нич-чего на хер не стоит, у ппи-да-ра-сов!..

Якшо цей сумирний, який же Потап?

ША

Вздымаются светлые мысли

В растерзанном сердце моём,

И падают светлые мысли,

Сожжённые тёмным огнём...

— При Сєрьгєй Сєрьгєїчу порядок був, — сказав Бенедикт.

— Авжеж! — відгукнувся тесть.

— Більше трьох не збиралися.

— Ні в якому разі.

— А зараз всі такі розумні поробилися, книги читають, розпустилися. Федір Кузьмич, слава йому, всіх розпустив.

— Золоті слова! — зрадів тесть.

— Сєрьгєй Сєрьгєїч огорожі відбудував, а зараз шо?

— Це то-о-очно!

— Кругом дірки, паркани завалилися, народна тропа кропчиком поросла!

— Ой, не кажи!

— Сама нікудишня трава, ні смаку од неї, ні запаху!

— Ані найменшого.

— На пушкіна спіднє вішають, наволочки, а пушкін — наше всьо!

— Всьо, аж до ниточки.

— То ж він стіхи написав, а зовсім не Федір Кузьмич!

— Ні в якому разі.

— Він вище александрійського стовпа!

— Та-а-а-а, дорогенький, куди до нього тому стовпу!

— А Федір Кузьмич, слава йому, мені може по коліна буде! А туди ж, — Найбільший Мурза, довгої йому жизні! Оленьці на коліна угніздився, як у себе вдома!

— Ану, ану!..

— Шо "ану"?..

— Далі думай!

— Шо думати?

— А шо тобі серце підказує?..

Нічого серце Бенедиктові не підказувало, чорно було на серці, наче у хаті взимку, коли всі свічки попалив, навпомацьки живеш; десь була іще одна свічка, та спробуй її знайди серед отої темені непроглядної!

Шукаєш руками, розшукуєш, а руки, — вони ж сліпі, полохливі: знайдеш хтозна-шо, обмацаєш, не бачачи, душа й обімліє: ой, а це шо? Га?! Та зроду такого в хаті не було! Шо це?!

Раптом усе всередині, з переляку, я-як обірветься! Я-я-як кинеш оте, шо обмацував... Стоїш, заціпенівши, і дихнути боїшся... Навіть і ступнути... Думаєш: ану, зараз ступну, та й натраплю ногою на ОТЕ...

Обере-е-ежненько... бо-оком, бо-оком... зкра-а-аєчку... по сті-іночці... туп, туп, — та й проберешся до дверей. Шарпнеш двері, — і тікать, прожогом, не оглядаючись!

...Звалишся під деревом, чи коло паркану; всього аж трусить. Тепер мусиш старцювать, вогню позичать, ще й може свічку в когось випрохувать. Як позичать свічку, — уже легше, не так страшно; повернешся у хату, дивишся, шо ж воно таке було, — а нічого такого наче й нема.

Нема нічого.

А то сусіди, шкоди отакі, другим разом учудять: поки тебе нема, хтозна-шо тобі підкинуть, шоб ти з переляку мало не сказився; а поки ти туди-сюди бігаєш, вогню позичаєш, вони те, шо підкинули, назад заберуть, і нема нічого, і не взнаєш навіть, шо ж то було.

Серце нічого не підказувало, а голова — так, голова підказувала, — на те у їй всередині й розум, у голові, — а підказувала вона, шо бозна-коли, ще до весілля — гай-гай! коли ж це було! — коли був іще Бенедикт хлопцем диким, некультурним, малограмотним молококосом із хвостом та без понятій, — бачив він у Варвари Лукинишни книгу. Тепер уже й не згадаєш, шо ж то за книга була, велика чи мала, і як називалася: бо злякався тоді, ще не звик, нічого не розумів, тільки те й зрозумів, шо страшно.

Це вже теперечки, як людина грамотна, делікатна, а, можна сказать, і досвідчена, він би отой скарб, канєшно, оцінив: обмацав би, у руках покрутив, порахував скільки сторінок, та які букви: дрібні чи великі; та чи довго її читать; а, прочитавши, на яку полицю, у палітурочку цмокнувши, поставить.

Це вже тепер, трепетний, навчений, він уже знав, шо книга, — ніжна подруга, біла птаха, маків цвіт, — води боїться.

Миленька! Води боїться, вогню боїться, од вітру тріпоче; коряві, грубі пальці людські синці на ній залишають, і не зникнуть вони! Так і залишаться!

А є, які й руки не помиють!..

А є, які й чорнилом попідкреслюють!..

А є, які й сторінки повиривають!..

Та й він колись такий самий був: дикий-неотесаний, такий, бач, кроманьон, шо слинявим пальцем дірку протер! —..."и свеча, при которой она читала полную тревог и обмана жизнь..." — протер, бовдур, дірку, Господи! прости! — та це ж те саме, шо розшукавши якимсь дивом у лісі таємничу галявину, — всю в яскраво-червоних тульпанах, золотих деревах, — обійняв би нарешті солодку Птаху Павліну, і, обіймаючи, тицьнув би їй брудним пальцем у світле, у самозакохане око!..

А Варвара Лукинишна казала, шо тую книгу їй Нікіта Іванич дав, — от і вбрехався, діду! Є, є в тебе книги, у п'яниці старого, тільки ти їх десь подалі тримаєш, переховуєш, людям добрим не оддаєш... У хаті їх нема, Бенедикт ту хату знає, заходив... У сараї теж нема, у сараї ми пушкіна різали... У комірці — одна ржавля... Хіба шо в бані?..

Бенедикт подумав про баню і розсердився, аж відчув, як йому личко почервоніло од гніву: в бані ж сиро, будь-яка книга одсиріє. Ну, ти гля: і заходив, і прохав, і мінятися пропонував, і гостинця безцінного приніс, — не пошкодував; і мало не півдня з ними, Прежніми, сидів, балаканину їхню слухав, — ні, брехали, прикидалися, за носа водили, морду од нього одвертали, руками одмахувалися: нема, мовляв, у нас книг! нема!.. вибачай!..

А вонючу скатіну, перевертня, бач, за стіл посадовили: "да Тєрєньтій Пєтровіч, да как ви щітаєтє, да нє угодна лі ржаві..." Нагодували-напоїли, а потім чогось розсердились та на сніг, наче той мішок, викинули... та заслужив, канєшно, по злодію й кара.

Але ж і з Бенедиктом вони так само: посміялися та й виперли, з дулею за пазухою...

А ще дід казав: "На небе и в грудях одно и то же, и ты это запомни". А шо ж там на небі? — на небі морок та завірюха, та вихори бунтівні; а влітку — зірки: Корито, та Миска, та Хвощі, та Нігтики, та Пуп, та ще оно

скільки! А то ще казав: "А все они в книгу записаны, а книга та за семью воротами, а в той книге сказано, как жить, а только страницы все перепутаны... И буквы не наши... А ищи, пушкин искал, и ты ищи..."

Та вже ж ішшу, оно, вже скільки народу перетрусили: Феофілакт, Малюта, Зюзя, Неніла заїката, Мафусаїл із Чурилою, — близнята; Йосип, Ривольт, Євлалія... Авенір, Маковій, Зоя Гур'ївна... Януарій, Язва, Сисой, Іван Єлдирін... Всіх гаком підчепили, по підлозі проволочили, всі за столи, за тубарети чіплялися, всі волали до нестями, як їх на лєченіє забирали... Мовляв: нє-є-є! не на-а-ада-а-а!..

Як це не нада, — сказано ж: книг у хаті не тримати, а хто тримає, — не ховати, а хто ховає, — лєчить.

Бо Федір Кузьмич, слава йому, всіх розпустив. А хто ж тоді найпершу книгу під себе підгріб, собі одному залишив, — оту, саму главну, де сказано, як жить?.. Оно, були ж у Клоп Юхимича книги, по-ненашому написані, — навіть і не ховав, дві дюжини сухих і чистих, а чи не там отой алмазний сувій?.. Та нє-є-є, каже ж: "...за семью воротами, в долине туманной"... Тож і думай, Бенедикте...

Чи піти Тетерю запрягти. А шоб не розпатякував, зайвого не казав, помовкував у тряпочку, знайшов йому Бенедикт і тряпочку, чи, як-то кажуть, кляп; із ганчір'я рулькою скрутиш, мотузочок протягнеш, та й заткнеш тому патякалові рота: ганчірочку в зуби, зав'язочки за вуха. І — з Богом, галопом, але вже без пісень!

— А куди це ти, Бенедикте, проти ночі?

— Та... нада мені... про іскуство побалакать...

Пускай глядит с порога

Красотка, увядая, —

Та добрая, та — злая,

Та злая, та — святая;

Что — прелесть её ручек!

Что — жар её перин! —

Давай, брат, отрешимся,

Давай, брат, воспарим!

А погода ж погана: каламуть у повітрі, тривога, і сніговії мокрі, навпіл із водою, а сніг вже не мерехтить, як завжди, а чогось липне. А на рогах, на перехрестях, на майданчиках люди купками стоять, більше трьох збираються, то на небо дивляться, то про шось гомонять, чи так просто стоять, занепокоєні.

Шо ж за неспокій у народі?.. Оно, двоє мимо прочимчикували — личка заклопотані, очі бігають. Оно й другі пробігли, руками махають. А оно ті — кількома словами перекинулися, та й до хати, та й ворота на засуви. Бенедикт підвівся у санях, знайомих видивлявся: промайнув, наче колесо, Півторак, і нема його: він же ж на трьох ногах, хіба його наздоженеш.

Оно, жіночку попід руки ведуть: сама не може йти, рукою себе в груди б'є, зойкує: "Ой, Бо-оже! Ой, Бо-о-ожечку!.." та весь час осідає, осідає. Та шо таке...

— Агов, Костянтин Леонтичу!!! — гукнув Бенедикт. — Костянтин Леонтичу!.. Стій, погодь! Шось сталося, чи шо?

Костянтин Леонтич, засмучений, без шапки, сіряк не на той гудзик застібнутий, не своїм голосом:

— Так оце ж оголосили: год високосний!

— Та ти шо, знову?..

— Еге ж! Ми всі такі занепокоєні... Нас з роботи трошки раньше відпустили.

— А з якого б це? — захвилювався й Бенедикт. — Яка причина, не казали?

— Нічого поки шо не знаємо... Поспішаю я, голубчику, дуже вибачаюся... Жінка ще ж нічого й не підозрює. І худоба не почищена, і вікно тре' забити на горищі, та шо там казать...

Поспіхом потис Бенедиктові руку холодними двома. Побіг.

Он воно шо... Високосний год: чекай нещастя! Волохаті зірки, недорід, худоба миршава... На полі збіжжя повиростає нікудишнє, — це якшо засуха; а якшо навпаки, повені, бурі, — як попруть хвощі у висоту, наче їх водою понадимає, вище дерев повиростають, корінням суглинки порозривають, на яких містечко наше стоїть: почнуться зсуви, обвали, нові балки з'являться... Гаї аж обсипле несправжніми каганцями; а як заґавишся, то ще й чеченець нападе, а то й мамай якийсь! А якшо літо випаде холодне, з вітрами-ураганами, то, чого доброго, ще й упирі попрокидаються! Не приведи Господи!

І чо' це одні роки трапляються високосні, а другі — прості, звичайні? Невідомо! А шо робить? Нічого не поробиш, терпи!

А тільки у народі завжди неспокій та сум'яття піднімаються, злість, невдоволення, а чого? а того шо ні, шоб отой год поганий якось

коротшим зробить, навпаки: навмисне знущаються, довшим роблять. Зайвий день додають: осьо, мовляв! нате вам! А зайвий день — то ж і робота зайва, і налоги зайві, і всілякий тягар людський, — хоч сядь, та й плач! А додають його, той день, у хівралі, і навіть стіх є такий:

Февраль! Достать чернил и плакать!

— ну, та то вже, мабуть, про писців написано, але ж інші робітники теж плачуть, — кухарі, дроворуби, а вже за тих, кого на дорожні роботи забрали, годі й казать!

А дехто, бува, каже: та воно, канєшно й справді — робота зайва, але ж і до життя шось додається, так же ж? Зайвий день на білому світі поживеш, зайвого блина, чи там пиріжка з'їси! Хіба ж погано? Отак, диви, вже й помирав би, — та ні, ще один світанок побачиш, сонечко, а надвечір от би станцювать, та ще й випить! Якби ж то тільки додавали той день не взимку, коли й без того тяжко жити, а влітку, як тепло.

Аякже, щас! Як тепло! Та якби ж вони хотіли полегшення народу зробить, то й додавали би отой день не у високосний год, а у простi, та й не один день, а два чи три, а то й тиждень, та й оголошували б вихідний!

...Тим часом дісталися до хати, де Варвара Лукинишна жила.

— Стій отут.

Тетеря шось мугикнув із кляпом у роті, очима показав.

— Кому кажу: стій мовчки.

Ні, знов шось мугикає, валянком показує.

— Ну чого тобі? Чого?

Валянка зняв, руку випростав, одв'язав кляпа, цвіркнув плювком:

-...говорю: знаю это место.

— Ну то й шо? Я теж знаю.

— Ты знаешь, как груши околачивать, а я знаю, что тут бензоколонка была.

— Та мало там шо та де було.

— А где бензоколонка, там горючее. Под землей. Спичку бросить, бздык! — и летим.

Бенедикт подумав.

— А нашо, чи то зачєм?

— Не зачем, а куда. К такой-то матери.

Бенедикт відкрив було рота, шоб нагадать: "ану, стули пельку, твоє мєсто в узьдє", але відповідь уже знав і не став на матюки наривацця; бо, диви, вже й мозоля на нозі од штурханів, а тому скатінє хоч би хни, штурхай його — не штурхай, він уже звик; отож нічого казати не став, потримав рота одкритим, та й знов закрив, як і було.

— Бензин, говорю. Тут его хоть жопой ешь... Бензин, бензин, ферштейн? — вода такая, но — горит. — Тетеря засміявся. — Гори, гори ясно, чтобы не погасло! Птички летят, колокольчики звенят... Цыгарку-то оставь мне, пока ты там того-этого.

— А ще чого!

— Ну и хрен с тобой. Фашист.

Оці перевертні, їй-бо, гірші за собак, собаку обматюкаєш, — а їй нема чого й відповісти. Гав, гав, — оце і вся відповідь; ще можна видержать. А цим же рот не закривається, чіпляються до людей. Сядеш у сани, — а він знов за своє: і дорога йому не така, і провулок паршивий, і перехрестя перегороджене, і государство неправильно управляється, і в мурз рила не такі, і шо б він кому зробив, якби його воля, і кто у чому винуватий, і як вони з братаном бозна-коли козу водили, і шо пили, і скільки вижлуктити могли, і де та шо купив, і де відпочивав, і яку рибу в материному селі ловив, і яке в неї хазяйство чималеньке було: і молочко своє, і яєчка, а шо ще нада; і якого кошака задавив, та їх усіх нада передавить, шоб знали, і з якими кралями жартував, і як одна Генеральша без нього жити не могла, а він їй, мовляв: всьо, пройшла любов, нє жді, нє надєйса, а вона: нєт, майо сєрце разабйоцца, прасі, што хочєш; а вже далі, — шо тоді почому було, а послухать його, — так прямо задарма оддавали, набирай і тягни; а ще перехожим усякі замічанія, а ще жінкам та дівчатам вигуки неподобні, а на додачу ні, шоб напряму їхать, а весь час вкругову норовить.

А то ще каже: вода більзін, — сама вода, а сама горить. Та де ж це таке бачено, шоб вода горіла? — ніколи такого не було, такого й видумать не можна! Не сходиться вода з вогнем, не можна їм; хіба шо коли люди стоять та на пожежу дивляться, — а в очах у них, наче у тій воді, вогонь плещеться, відображається; а вони стоять, сторопілі, як наче зачаровані, — отоді й справді так; ну, то це ж заморока, омана, та й усе! Нема такої вказівки у природі, шоб вода горіла. Чи може, вже й настали Останні Дні?.. — та ні-і-і, не може того буть, і думати не хочу... А от друге діло, шо год оголошено високосний. А мабуть, шо так воно і є: знамення-передвістя всякі нехароші, і завірюха чогось липка, і у повітрі чогось наче гуде.

Прочинив розбухлі двері; цмокнули, як поцілунок; за ними другі: між дверима в неї сіни. Трошки постояв, нашорошивши вуха; прислухався. Балахон одягати не став, хоч і положено: допустив, бач, трошки самовольства; так шо ж... служба, звичайно, хоч і государственa, а все одно на всякій службі своїй людині, близькій, або ж родичам попускається, тобто послаблєніє допускається.

Якусь хвильку завагався: гака — у сінях залишити, чи одразу взяти із собою? Це ж якшо гака із собою занести, больний голубчик здогадається, та й у вереск; а де вереск, там і біганина: хто об стіл головою вдариться, хто об тубарет, чи об піч; у хаті ж тісно, не розвернешся, тож і нема того розмаху, тієї свободи для руки. То надворі легко науку одпрацьовувать, чи то тренувацця; бо як же ж санітарів учать? — ідолів, чи то ляльок великих, з усякого дрантя понашиють-понабивають; тож на траві-мураві прийоми й одпрацьовуєш: ривок од плеча, захват з поворотом, підтягування там, ще шось. Надворі легко, а в хаті, чи, як кажуть, у канкретних умовах, то вже не так. Ні-і-і, не так.

Насамперед, лялька: хіба ж вона по хаті бігає? Хіба нестямним голосом волає? за стіл, за тубарет хіба чіпляється? — беркиць, і лежить собі мовчки, нічого не відчуваючи, все як по-писаному, або ж по інструкції. А голубчик — він живий, він метушиться.

Це одна морока. А ще, як-то кажуть, — звісно, шо тісно. Це, якшо вже чесно, недогляд. Недоробок.

Отож, бува, шо й не можна государственних правил всіх до одного дотримацця; того ж і послаблєніє; можна, звичайно, й посперечацця, але ж — "суха теория, мой друг, а древо жизни пышно зеленеет".

Бенедикт подумав-подумав і залишив гак у сінях. Прочинив другі двері, голову просунув:

— А ку-ку-у! хто до нас прийшов!..

Тихо, ані звуку.

— Варваро!..

— Хто там? — шепіт тихий.

— Большой і нехароший! — пожартував Бенедикт.

Ніякого відгуку, шерехтіння одне. Бенедикт ввалився у світлицю, кругом подивився: шо вона там робить? Лежить у ліжку, у лахмітті, та то тільки зветься, шо — Варвара Лукинишна: одне лишень око з лахміття виглядає, а то все — гребінці, гребінці, гребінці, гребінці, гребінці, гребінці, — мабуть, за те врем'я, шо Бенедикт її не бачив, її геть усю гребінцями пообсипало.

— Ой, це ви? Провідать? — каже. — А я, бачте, приболіла... На роботу не ходю...

— Хіба?! — затурбувався Бенедикт. — А шо ж таке?

— Не знаю, голубчику. Чогось така слабкість... В очах темно... Ледве дибаю... Та ви сідайте! Я така рада! Тільки пригостити нема чим.

У Бенедикта теж із собою нічого не було. Без гостинця й справді не можна, але ж він так і не надумав, шо ж такого їй подарувать. Книгу — та ви шо, з книгами розлучатись, — краще вже смерть. Оно, здуру, подарував Істопникові "Віндадори", а потім так жалів, так жалів! Все уявляв, яка ж то книга хароша, та як їй на полиці добре стояти було, — і чисто, і тепло, та як же ж вона, бідненька, у неприбраній хаті, темній та прокуреній, у Істопника валяється; може, на підлогу впала, а старий зосліпу не помітив; чи може, нема чим юшку накрити, — то він і...; а може Лев Львович, безстидник, її вициганив-виплакав, собі забрав, од людей закрився, свічку загасив і ксєракс їй робить: желаю, мовляв, розмножацця! Бувають же такі навіжені, шо їм жінки мало! і з козляком

жартують, і з собакою, прости Господи, навіть із валянком! Так жалів, шо аж об стіну головою бився, і руки заламував, і нігті гриз; та ні-і-і, тепер уже жодної книги ніколи й нікому.

Квітки, — а бува, шо йдуть до жінки в гості з квітками: якихось яскравіших на городі вирвуть, чи шоб якісь духмяні, побільше наберуть, разом складуть, — та й вийде букет; отож той букет жінці в руки й тицьнуть: мовляв, і ви так само прекрасні, і аромат од вас теж нічого. Міцніше тримайте, та й будемо жарти жартувать. Та де ж ті квітки взимку?

Того ж бо й заведено, шоб не сушити собі голови,— як у гості йдеш, ржавлю нести, а краще вже бражку, із ржавлі зварену. Бо сам теж питимеш.

Користь тут подвійна: бражку зразу ж можна пить, а не дожидацця, поки там її зварять! Та процідять! Та на вуглинки переженуть! та упарять! та уварять! Та остудять! та знов процідять! — а тут уже готове, наливай і пий. Це по-перше.

А по-друге: якшо, бува, прийшов ти в гості, а тобі гості не сподобались, — ну, полаєшся з хазяїном, який запросив, чи там поб'єшся, когось обплюєш, чи тебе обплюють, чи ще шось, — так хоч випити, думаєш собі, встиг, не все пропало.

Але ж Бенедикт давно вже свого хазяйства не мав, своєї бражки у нього не було, а вся кудеяровська, то тільки почни націджувать... та ні-і-і, нам зайвих питань не треба. Тож і прийшов з порожніми руками. І гака у сінях залишив. Узяв тубарет, підсів до ліжка, обличчя зробив співчутливе: брови вгору, рот униз. Без усмішки.

— Як живете? — Варвара, слабким голосом. — Я чула, ви оженилися. Паздравляю. Замічатільне событіє.

— Мезольянс, — похвалився Бенедикт.

— Як це, мабуть, прекрасно... Я завжди мріяла... Скажіть мені... щось хвилююче, скажіть.

— Гм. А оце ж об'явили — год високосний.

Варвара Лукинишна розплакалася. Та канєшно, шо ж тут веселого.

Бенедикт засовався на тубареті, бо не знав, шо ще казать. Де ж вона ту книгу заховала. Під ліжком? Бенедикт виставив ногу, наче ненавмисне, просунув під ліжко і ногою поводив, чи є там шось заховане. Таке, наче короб.

— Отак, знаєте, читаєш у книгах: фльордоранж, фата... букетик фіялок, приколотий до поясу... фіміам...

— Так, оці всі на букву "ферт", — сказав Бенедикт. — На отой ферт, я помітив, хоч би одне слово зрозуміле. — Через валянок погано відчувалося, шо ж там за короб і де в його кришка. Ото-о-ож: без гака — як без рук.

Варвара Лукинишна плакала єдиним оком.

-...олтарь... пєвчі... "галубіца, гряді"... панікадила...

— Та да-а-а, ні слова не розбереш!

Бенедикт просунув другу ногу під ліжко, наступив валянкові на п'яту і потягнув ногу із взуття. Онуча застрягла, — мабуть, слабко була намотана; ні, краще вже обидва валянки скинути. От невдобно без рук! Це ж, шоб перший валянок знять, треба другим п'ятку притиснуть, а шоб другий знять, треба першим придавить; а якшо вже перший зняв,

то як ти другий знімеш? Чим ти його придавиш? От уже вопрос научний, ще у жодній книзі відповіді на нього не було. А якшо у природі подивитись, то мабуть, треба ногами як оце муха, — швидко-швидко одна об одну перебирать; тоді ноги наче заплутаються: яка перша, яка друга; зирк, а взуття й зніметься.

-...це ж і юність промайнула без любові! — плакала Варвара Лукинишна.

— Та да-а-а! — погодився Бенедикт. Теперечки треба онучу відмотать: плутається і заважає.

— Візьміть мене за руку, друже мій!

Бенедикт приблизно вирішив, де у Варвари Лукинишни рука, узявся за це і подержався. Отепер вже й руки зайняті, це вже точно нема чим нозі допомогти. Значить, треба ступнею крутити, шоб онуча сама відмотувалася, а те, шо відмоталося, — другою ногою притримувать і одсовувать. Аж спітнієш од зусилля.

— Не тремтіть, не треба, друже мій! Пізно! Повела нас доля різними шляхами!..

— Та шо там казать. Я теж помітив.

Наскільки ж боса нога спритніша за взуту! Вона ж все'дно як зряча! Осьо стінка короба, шорстка, але без занозин: од берести занозин не буває, це ж не деревина, а луб! А не всякий луб на короби йде: тонкий, той більше на сторінки йде, а який товщий — той уже на короби; ми у столярному ділі розуміємося; а отуто кришка, а кришку отако пальцем підчепити...

— Ви теж хвилюєтеся? Друже мій! Невже?..

Бенедикт міцніше схопив для опори руку, чи шо там воно у Варвари Лукинишни було; розчепірив пальці на нозі, одставив великого пальця, підчепив кришку. А-а-а-а! Т-т-твою...!..

...У очах потемніло, аж підскочив та впав, за шось чіпляючись: ай-й-й-й, судома, клята! Забув, шо ноги — то не руки, т-т-т-твою...!!!

... Попустило. Ху-у-у-ух.

...Варвара Лукинишна лежала непорушно, з розплющеним оком, дивилася у стелю. Бенедикт здивувався та придивився. Чо' це вона? Кажись, він їй ліктем кудись заїхав... дідько його зна. Прибив, чи шо?..

Посидів, почекав.

— Аго-о-ов, — покликав.

Мовчить. Невже померла?.. а мабуть, шо таки померла. Отакої!.. І чо' б це воно?.. Ой, як неприємно... То ж не забавка — помирать.

Посидів на тубареті, опустивши голову. Як нехарашо вийшло... Разом працювали. Шапку зняв. І ще ж не стара жіночка, жить би ще та жить. Книжечки переписувать. Ріпу садить.

...Родичів у неї наче й не було — а хто ж ховатиме? По якому звичаю? По-нашому, чи як у Прежніх заведено?..

Матінку — по Прежньому ховали. Навитяжку. Якшо по-нашому, — то треба потрошити, коліна підгинати, руки з ногами зв'язувати, лялечки глиняні ліпити, у могилу класти. Ніколи Бенедикт сам такого не робив, бо завжди охочих понабігає, а він тільки осторонь стояв, до стінки притискався.

— Тетеря! — гукнув у двері. — Ходи сюди.

Перевертень охоче забіг до хати: в хаті ж тепло.

— Тетеря... Оце ж, бач, жіночка померла. Разом працювали... Провідати прийшов... Оце прямо зараз і померла. Шо ж його робить?.. Га?..

— Так, — заметушився Тетеря, — руки ей на груди сложи крестом... вот эдак... да не так!.. где у ней грудь-то?.. хрен её знает... должна быть пониже головы... руки — крестом, в руки, конечно, икону; глаза закрыть... где у ней глаза-то?.. а, один есть! Спартак — ЦСКА, один — ноль; челюсть подвязать; где у ней челюсть-то?! где че... — неважно; вот так пущай лежит, а ты, значит, народ созывай, пирогов, блинов, всего напеки, и главное чтоб выпивки до хуища.

— Добре, йди, я вже далі знаю.

— Винегрету главное, винегрету побольше! Красного, знаешь, с лучком! Эх!

— Ану, пішов звідси!!! — заволав Бенедикт.

... Склав руки хрестом, якшо це в неї руки, око закрив... нада б камінчиком? — та де там той камінчик, взимку! — тепер ікону? Це таке, шо вони на бересті малюють? Отого ідола?

Мишача синювата свічка тріпотіла на столі; то ще Варвара свічку засвітила; прочинив заслінку, а там полінця: вогник перескакує, танцює; то ще Варвара полінця у піч сунула; роздмухала вогонь, — і горить він у порожнечі, а її вже нема. Підкинув іще скіпочок, шоб аж гуло, шоб світліше у хаті було.

На столі — берестяні обрізки стопочкою, письмова паличка, чорнильниця: сама з ржавлі чорнило варила, сама палички різала, любила, шоб усе акуратно... Домашнє, — казала, — краще за казьонне. Приходьте, казала, до мене юшку їсти, хіба казьонна юшка краща за домашню?.. Не зайшов, гребінцями її погидував...

Ах, этот миг, ах, горькое борение...

Пусть пиво бродит в бочке вместе с солодом;

Ведь жизнь могла быть — чистое парение, —

Но небо пролилось дождём и холодом...

Бенедикт заплакав. Сльози защипали очі, швидко-швидко набралися, перелилися через повіки, потекли, налилися у бороду. Утерся рукавом. Добра була. Чорнила, якшо в тебе вийшло, бува, завжди свого наллє. Слова пояснювала. Конь, — казала, — то не мишак, — золоті слова. Ідола їй у руки...

Хлюпаючи носом, Бенедикт сів за стіл, узяв бересту, покрутив. Ідола треба... Розім'яв письмову паличку — давно вже у руках не тримав, — вмочив у чорнило. Ідола. Як же ж його малюють...

...Голівоньку намалював набичену. Кругом голівоньки — кучерики: ляпсь, ляпсь, ляпсь. Наче буква "Си", а по-научному: "слово". Ота-ак... Ніс довгий. Прямий. Личко. По боках — бакенбарди. Гарненько завазюкати, шоб товщі були. Тиць, тиць, — оченята. Осьо лікоть. Шість пальчиків. Навколо: тир, тир, тир, — це нібито каптан.

А чо', похожий.

Сунув ідола їй у руки.

Постояв, подивився.

Шось наче раптом як вступило у груди, увірвалося, репнуло, наче діжка з квасом: заревів, затрусився, зайшовся од ридань, заквилив, — чи матінку згадав? чи життя своє? чи весни минулі? Острови у морі? дороги непройдені? птаху білу? сни нічні? — а спитай, ніхто не скаже!.. — висякався, надів шапку.

...Але ж! Але ж. Але ж чого я приходив?.. А-а-а, кни-ига!.. Де ж у неї книга? Бенедикт став на коліна і заглянув під ліжко, присвічуючи свічкою. Ондечки той короб. Витягнув, порився — жіноче манаття, нічого цінного. Нема книги. Ще посвітив — порожньо, звичайне сміття. Руку глибоко запустив, все обнишпорив, — нічого.

На печі. Нема.

За піччю. Нема.

Під піччю. Нема.

У комірчині, — посвітив, — одна ржавля; спритною рукою підхопив гака, — наскільки ж гаком зручніше! — всю кругом попотикав, — нема.

Стіл — мо', в ньому ящик якийсь, — нема; тубарет — подвійне дно? — нема; постояв, обвів очима хату; сарай! — побіг зі свічкою до сараю; так само. Бані в неї нема, нема кому було баню збудувати. Повернувся в хату.

Матрац!!! Запустив руки під Варвару; заважає; обмацав увесь матрац; заважає; стягнув її на підлогу, шоб не заважала; обмацав матрац, подушку, попотикав гаком; поспіхом обмацав швидкими пальцями ковдрочку, перину з воронячого пера, — ніде нічого.

Горище!!! А де ж тут залазити? А-а, ондечки; поліз на тубарет, поспіхом легенько пхнув Варвару, ідол випав з рук; нагнувся, сунув ідола у Варварину середину.

На горищі — нічого. Тільки місячне світло лежить рваною смугою, висунувся через віконце на горищі.

Нада б забити: год високосний, хтозна, шо буде...

Місяць світить, вітер віє, хмари йдуть по небі, дерева гойдаються. У повітрі пахне вологою. Знову весна, чи шо? І порожнеча, і безглуздя, і шерехтіння якесь, — чи то сінна труха зі стелі сиплеться, чи то стріха розсихається. Ні, ще шось.

А-а-а! — та то ж мишаки шарудять. Шарудять мишаки. Мишаки у неї в хаті. Жизні миш'я бігатня.

Что — прелесть её ручек!

Что — жар её перин! —

Давай, брат, отрешимся,

Давай, брат, воспарим!

...Бенедикт повернувся до саней; перевертень подивився запитливо. Бенедикт розмахнувся і бив, бив, бив Терентія Петровича, доки не заніміла нога.

ЄР

Є таке хароше правило: скатіну в хату не пускати, не привчати. Собаці у дворі будку ставлять, хай там і сидить, хазяйство стереже.

Бо якшо якийсь голубчик його пожаліє, — мовляв, мерзне песик, абошо, — пустить його зимою в хату, — ніколи собака в будку не повернеться, бо йому вже в хаті сподобалось. Тільки одвернувся, а він ізнов у двері норовить.

Правило научне, для всякої тварини вірне; так само і з перевертнями. Де перевертню місце? — у хліву. Позаяк він є скатіна, а скатіна на скотному дворі має водитися, сама ж назва підказує.

От і Тетеря: побував раз чи двічі у людській хаті, — спочатку Нікіта Іванич фуліганив, скатіну за стіл посадовив, думками його цікавився; потім Бенедикт мусив його покликати, — це нещодавно, у Варвари, та то він, мабуть, од розладу душевного трохи попустив, — побував перевертень у хаті, а тепер аби тільки в двері.

Спочатку приводи вишукував: чи шось донести, чи двері прочинити, тещі конплімент, Оленьці конплімент, потім із порадами на кухню, мовляв, знаю найлуччий рецепт, як грибці сушить, — та прямо там! Та ми грибці ще за царя Панька сушили, і зараз сушимо, і до Останніх Днів сушитимемо! На нитку понанизуй, та й суши, чи й не наука! Шо ж тут може буть нового!

Потім нібито йому од тестя вказівку вислухать охота: як краще на собі бубонці приладнати, шоб од їх, як їдеш, дзвону більше було; які пісні бажано співати у дорозі: тужливі, чи може веселенькі; а там диви, а він уже й по хліву старший, вже й сам покрикує, шоб — ану бегом! — гній почистили; незчулися, а він уже й у будинку свій. Тільки й чуєш: "Терентій Петрович те, Терентій Петрович се".

Бенедикт і ногами тупав, і лютував, і волав, і соромив, і переконував, і погрожував, і за рукава тягнув, — та, Бєня, перестань, як це без Терентія Петровича? Бо той, бач, і дістане, і принесе, і розсмішить, і фаршмак зготує, і рум'яна схвалить, і білила.

Побачить Оленьку в колобашках, у сметані, і отако вбік, наче сам собі, не стримавшись: "Ну до чего ж баба красивая, ё-моё!"

У санях катає з посвистом, із піснями; вузду косичкою позаплітав, шлею берестяними картинками прикрасив: посередині ідола прибив мальованого, — вусяра на обидва боки; з одного боку дівка гола з цицьками, з другого напис: ВАС ОБСЛУЖИВАЕТ Головатых Терентий Петрович. Позвав Оленьку подивицця-помилувацця, а Оленька зразу: "Так, Бенедикте, ці сани мої! Бери собі другі!" — плюнув, але оддав їй сани, разом із Тетерєю, — такий злий на нього був, шо аж осоружно було й бити.

А дістався йому перевертень Яким, дідок задишкуватий, з харкотою: весь час йому в грудях клекоче-блекоче, сипить і хрипить; ледве ноги тягне, два тини пройде, та вже й став:

— Ой, Го-о-оспподи, цариця небесная-я... Гріхи наші тяжкії... Ой, прибрав би Госпо-одь...

І давай кашляти, та з сипом, та з мокротами; та харкать, та спльовувать; доки не отплюється, ти його з місця і батогом не зрушиш.

— Мат-тінко небесная-я... і сорок святих мученикі-ів... забули мене... Забув Микола-угодник... гріхи мої тяжкії...

— Давай, діду, давай, пішов! Удома поплюєш!

— О-ой, смертонька не йде... прогнівив Господа...

— Пісню давай! Молодецьку!!!

— Хрісто-о-о-ос воскре-е-е-есє-є із мееееееееееертвих...

А соромно ж було: ану, як хтось знайомий стрінеться? Та ще й зубоскалитиме? Мовляв, оно-оно, гля на Бенедикта! А шо ж то в нього за шкапа? і де він таку викопав? а то й прізвисько дадуть!

Тож як боявся, так і сталося: тягнувся на Якимі повз пушкіна — охота було подивитись, чи він там іще стоїть — а тут саме Нікіта Іванич: на наше всьо заліз і од шиї йому білизняний мотузок одв'язує, — ну це вже, як завжди. Побачив Бенедиктову ганьбу і — на тобі! — як розкричався:

— Да как тебе не стыдно, Бенедикт!!! На старом-то человеке ездить!!! Ты вспомни, чей ты сын!!! Полины Михайловны!!! Где же это видано?!?!?! Быстрей пешком дойдёшь!!!

А позорище ж яке; Бенедикт одвернувся, зробив вигляд, шо не бачив і не чув, а удома тестеві пожалівся: оно-о, на мене навіть Прежні пальцями показують, шо треба швидше, бо, мовляв, мать позорю! Давайте мені Тетерю назад, хрєн із ним! — та де там, Тетеря вже на других роботах зайнятий: уже він кухонний холоп, ріпу чистить, птицю патрає, вінегрети кришить.

І дали перевертня самого простецького та обнаковенного: особливих прикмет ніяких, а звать Микола.

Подушки Оленька набила білим пухом; лежати стало набагато м'якіше. Роботи ніякої робить не нада, ні рубати, ні тесати; пішки ходити теж не нада, — і в санях доїду; їсти — і спав би їв би, — тож Бенедикт і роздобрів, або ж сказать, оплив. Обважнів. І навіть не стільки од наїдків обважнів, скільки од дум тяжких. От наче натоптали в душу дрантя, старого шмаття, прілих валянок: і смердить, і свербить, і гнітить. Лежи, не лежи, а все одно спокою нема.

Десь іще повинні книги буть. Десь мають буть.

Виходив на двір, на мураву, — ледве-ледве виткнулась з-під снігу, — руку набивати. Бо це ж як трапиться вилучать, то шоб легкість у руці була, прийомистість, чи то рухливість, шоб гак не тицяв, а літав, шоб він аж наче з рукою зрісся, шоб уже й різниці ніякої не відчувалося: де рука, а де гак.

А то тесть йому без кінця докоряв, шо Бенедикт, мовляв, неспритний, шо голубчика занапастив. Стріне в калідорі, та й головою з докором, скрушно так хитає: ай-яй-яй-яй-яй-яй-яйаааа...

— ...Гак же ж, він для чого? Він того й гак, шо він не тика! У нього, дорогенький, і лінія така, — бач? — загинається! А чого? а того, шо в нашому ділі гуманність — то найперше. Попервах, канєшно, — попервах режим строгий був: чуть шо, тільки тиць! без разговору, — і по всьому. Тоді, канєшно, тикою зручніше. А тепер нам нова лінія дана: із кривизною, або ж із загином, позаяк не вбивати треба, а лєчить. Одсталость в обчестві — ого, яка, я ж уже тобі пояснював, — а іскуство гине. Якшо не ти та я, то хто ж тоді за іскуство заступиться? — отож бо й воно.

— Але ж, тату, іскуство требує жертв, — то Оленька за Бенедикта заступається.

— Первий блин комом, — це теща утішає.

— Знов за блин! Та шо це в тебе за розмова: блин та блин!.. — Бенедикт не слухав, розвертався та йшов собі, ворочав тяжку думу; свиснувши Миколі, валився мішком у сани: "На базарь!" — не знявши балахона, тільки ковпака відкинувши на спину, — червоний, огрядний, похмурий посувався вздовж прилавків, де малі мурзи порозкладали берестяні книжечки, коряві свої саморобки. Люди навколо замовкали, нажахані, коли напролом, із думою на чолі, з темними набряками під очима од безсонних ночей, з наїденою пикою, товстою широкою шиєю, — аж комір душить, — ступав важкою ходою Бенедикт; сам знав, шо

страшний, — а хай дивляться. Брав книжечку, перегортав гидливо, — мурза писнув було, шо спершу треба заплатить... — так подивився, шо мурза більше ані пари з вуст.

Цю читав. І цю читав. А це шо? — цю теж читав, та повністю, а не уривки, як отут.

— Де повний текст? Повний текст должон буть, пад-длюки! — сичав на мурзу, шо аж зіщулився, наче той горобчик, тикав товстим пальцем у бересту; бо й туто вкрали, та шо ж це за народ! Там главу пропустять, там на півслові обірвуть, там рядки попереставляють!

— Берести не хвата у государстві, — лепетав переляканий мурза, — працювать нема кому...

— Ану ци-и-ить!!!

Другим разом попадалась і нечитана: іржаві карлючки, кривенькі рядочки, помилки на кожній сторінці. Таке читать — наче землю пополам із камінням їсти. Брав. Аж вернуло, себе зневажав, та все'дно брав.

Увечері, низько схилившись, водив пальцем по вибоїнах на бересті, ворушачи губами, розбирав прочитане; око вже одвикло від скоропису, спотикалося; око хотіло рівного, летючого, старопечатного, чорним по білому, ясним по чистому; та ще й, мабуть, писець недбалий переписував, — плями та помарки, от би взнать, хто такий, — та у діжку головою!

К трібунам прікіпєлі наши взгляди,

І ловіт слух в дєржавнай тішинє

Ітоговую взвєшеннасть даклада,

Где всє раздєли — с вєкам наравнє!

(Клякса) (клякса) (клякса)

(клякса)...чуств сваїх нє прячєм на засов,

І нам дают сєрца і партбілєти

Рєшающую сілу галасов! (клякса)

І все, чи шо? Паезії — десь, може, на півтора мишака, а деруть аж дванадцять. І туто вкрали. Щоправда, Бенедикт і зовсім не платив: йому й даром оддавали.

Пробував прежні книги перечитувать, так то ж уже не те. Ні тобі хвилювання, ні тобі трепету, чи там передчуття. Весь час знаєш, шо там далі буде; коли книга нова, нечитана, то аж упрієш од того хвилювання: наздожене, чи не наздожене?! А шо вона йому відповість?! А чи знайде він отой скарб? Чи може, вороги перехоплять?! А тут очима по рядках млявенько так водиш, і вже знаєш: знайде; чи там наздожене; одружаться; задушить; чи ще шось.

Вночі, без сну качаючись на ліжку, на м'якому пуховику, думав. Уявляв містечко, вулиці, хати, голубчиків, перебирав у думках знайомі обличчя. Іван Гов'ядич, — чи є в нього книга? Він же ж наче грамоті не вчився. То й шо з того: читать не навчений, а книгу, мабуть, і собі підгріб. Бува? Бува. Замість супової кришки... Чи грибці у кадовбі пригнітать... Наливався чорною кров'ю, погано думав про Іван Гов'ядича. Чи може спробувать, вилучити?.. У Іван Гов'ядича ніг нема, з-під пахвин одразу ступні. Гак тут потрібен короткий, із товстою ручкою. Але ж у нього руки могутні. Значить, короткий не можна...

Ярослав: мо', Ярослава перевірити? Разом грамоті, лічбі навчалися... А він-таки скритний: як уже шось приховав, — навіть і не пробовкнеться.

Думав про Ярослава. Отак заходить він до себе в хату, та й двері на засув. Озирнувся. До вікна навшпиньки йде, міхур підняв: ніхто не підгляда? Тепер до печі... Свічкою туди тиче: розпалює... Тепер до ліжка... Знов обернувся, наче шось відчув. Постояв... Нагинається — короб з-під ліжка витягнути... Шарудить у коробі, шукає... ось уже й з руки у руку переклав... Бенедикт придивлявся і бачив: осьо, наче живий, тільки прозорий, нетілесний, — свічка крізь нього мерехтить і тріщить, — висить у смерковому повітрі сонною тінню Ярослав, шарудить і шукає: нетілесну спину його видно у домотканій сорочці, нетілесні лопатки ворушаться: оно, риється; хребці тіньовими горбиками уздовж спини...

Широко розкритими очима вдивлявся Бенедикт у темряву; от наче ж тьма, нічого нема, так же ж? — та ні-і-і, там Ярослав, і як ото причепиться, то й не одчепиться! Качаєшся на подушках, чи сходиш перекуриш, чи до вітру, чи ще кудись, — і весь час Ярослав, Ярослав... Скажеш собі: не думати про Ярослава! Знать нічого не знаю! — та ні-і-і, як це не знаю: оно ж його спина, оно ж він риється... Отак ніч без сну проведеш, а піднімешся, — чорний наче хмара, за обідом все несмачним здається, чогось усе не таке, надкусиш, та й кинеш: не те, не те... Буркнеш тестеві: мо', Ярослава перевіримо?.. — а тесть незадоволений, підлогу шкребе, очима докоряє: та чо' ти, зятю, увесь час мілко плаваєш, увесь час од самого головного ухиляєшся...

На літо гак аж пташкою літав; Ярослав перевірений, — нічого не знайшли, Рудольф, Мимря, Цициля Альбертівна, Трохим, Шалва, — нема; Яків, Упир, Михайло, другий Михайло, Ляля кривонога, Остап — нема. Купив на базарі "Табліци Брандіса" — одні цифирі. Взять би того Брандіса, та у діжку головою.

Нікого кругом. Нічого. Тільки високосна завірюха на серці: ковзає та липне, липне та ковзає, і гуде серед тої завірюхи, ще й наче голоси далекі, нещасні, — підвивають тихесенько, скаржаться, а слів не знають. Чи наче в степу, — чуєш, — витягнувши руки, на всі сторони бредуть-розбрідаються спорчені; отак бредуть вони на всі чотири сторони, а сторін для них нема; заблукали, а нема кому й сказать, а

якби й сказали, зустріли б живого — він їх не пожаліє, вони йому не нада. Та й не впізнають вони його, їм і себе не впізнати.

— Миколо!.. До пушкіна!

Сира заметіль накидала пушкіну цілу купу снігу на сутулу голову, на зігнуту руку, наче він щойно нишпорив по чужих хатах, по комірках підворовував, набрав добра скільки знайшов, — а теє добро таке ж убоге, таке ж дране, одним словом, барахло, — та й вилазить з-за сараю, — дрантя притис до грудей, а з голови сіно трухляве сиплеться, весь час осипається!..

Шо, брат пушкін? І ти, мабуть, так само? Теж маявся-нудився ночами, важкими ногами важко ступав по нашкрябаних мостинах, теж дума давила?

Теж запрягав у сани когось жвавішого, їздив навмання, засмучений, по засніжених полях, слухав брязкіт зажурливих дзвіночків, тужливу пісню візника?

Думав про минуле, страшився майбутнього?

Вище стовпа підносився? — а поки ти там підносився, поки себе уявляв і слабким, і грізним, і жалюгідним, і торжествуючим, поки шукав, чого ми всі шукаємо, — білу птаху, найпершу книгу, морську дорогу, — чи не заглядав до твоєї жінки отой сраний Терентій Петрович, отой пронира, зубоскал, вертун, полєзний у хазяйстві? Балачки його пусті, сороміцькі по світлицях не дзюрчали? Чимось чудернацьким-цікавеньким чи не спокушав? "Я, Ольга Кудеяровна, одно место знаю... Подземная вода пинзин... Спичку бросить, хуяк! — и летим... Желается?"... Давай, брат, воспарім!

Ти, пушкін, скажи мені! Як далі жити? Я ж тебе сам із глухої колоди видовбав, голову тобі схилив, руку зігнув: груди шкребти, серце

слухати: шо минуло? шо настає? Був би ти без мене безоким цурпалком, дурним обрубком, безіменним деревом у лісі; на вітру шумів би навесні, жолуді роняв би восени, а взимку поскрипував: ніхто про тебе навіть і не знав би! Якби ж не я — не було б тебе!

Кто меня верховной властью из ничтожества воззвал?

Я ваззвал! Я!

Кривуватенький ти в мене, правда, і потилиця пласка, і з пальчиками непорядок, і ніг нема, — сам бачу, бо столярне діло знаю.

Та вже ж який є, терпи, дитинко, — які ми, такий і ти, і не інакше!

Ти ж — наше всьо, а ми — твоє, і інших катма! Нема інших! Тож і помагай!

ЄРИ

— Дайте книгу, — канючив Бенедикт. — Не жмотьтесь, книгу дайте!

Нікіта Іванич подивився на Лев Львовича, з дисидентів, а Лев Львович, з дисидентів, дивився у вікно. Літо, вечір, міхура з вікна зняли, — дале-е-еко у вікно видно.

— Рано ещё!

— Чо' це рано? Вже й сонце сідає.

— Тебе рано. Ты ещё азбуку не освоил. Дикий человек.

— Степь да степь кругом, — ні сіло ні впало сказав Лев Львович крізь зуби.

— Я?! Не освоїв?! — здивувався Бенедикт. — Та я!.. Та я ж!.. Та я знаєтє, скільки книг перечитав? Скільки переписав?!

— Да хоть тыщу...

— Та бі-і-ільше!

-...хоть тыщу, всё равно. Читать ты по сути дела не умеешь, книга тебе не впрок, пустой шелест, набор букв. Жизненную, жизненную азбуку не освоил!

Бенедикт так і обімлів. Не знав, шо й казать. Така брехня відверта, прям у живі очі брешуть: і ти, мовляв, — не ти, і не Бенедикт, і на білому світі не живеш, і сам... не знамо хто, чи шо.

— Оце вже сказа-а-али... Себто як це? Азбуку?... Так осьо ж — "аз"... "слово", "мислете"... "ферт" теж...

— Есть и "ферт", а есть и "фита", "ять", "ижица", есть понятия тебе недоступные: чуткость, сострадание, великодушие...

— Права личности, — під'єлдикнув Лев Львович, з дисидентів.

— Честность, справедливость, душевная зоркость...

— Свобода слова, свобода печати, свобода собраний, — Лев Львович.

— Взаимопомощь, уважение к другому человеку... Самопожертвование...

— А вот это уже душок! — закричав Лев Львович, киваючи пальцем. — Душок! Не в первый раз замечаю, куда вы со своей охраной памятников клоните! От этого уже попахивает!

У хаті — точно, пахло. Це він правильно помітив.

— Нема "фіти", — заперечив Бенедикт: подумки він перебрав усю азбуку, налякавшись, шо може шось забув, — та ні, не забув, азбуку він знав міцненько, напам'ять, а на пам'ять він ніколи не скаржився. — Нема ніякої "фіти", а за "фертом" одразу "хер", і на тому кінець. Нема.

— И не жди, не будет, — знову втрутився Лев Львович, — и совершенно напрасно вы, Никита Иванович, сеете мракобесие и поповщину. Сейчас, как впрочем и всегда, актуален социальный протест, а не толстовство. Не в первый раз за вами замечаю. Вы толстовец.

— Я...

-Толстовец, толстовец! Не спорьте!

— Но...

— Тут мы с вами, батенька, по разные стороны баррикад. Тянете общество назад. "В келью под елью". Социально вы вредны. Душок! А сейчас главное — протестовать, главное сказать: нет! Вы помните — когда же это было? — помните, меня призвали на дорожные работы?

— Ну?

— Я сказал: нет! Вы должны помнить, это при вас было.

— И не пошли?

— Нет, почему, я пошел. Меня вынудили. Но я сказал: нет!

— Кому вы сказали?

— Вам, вам сказал. Вы должны помнить. Я считаю, что это очень важно: в нужный момент сказать: нет! Протестую!

— Вы протестуете, но ведь пошли?

— А вы видели такого, чтобы не пошел?

— Помилуйте, но какой же смысл... если никто не слышит...

— А какой смысл в вашей, с позволения сказать, деятельности? В столбах?

— То есть как? — память!

— О чём? Чья? пустой звон! сотрясение воздуха! Вот тут сидит молодой человек, — покривив обличчя на Бенедикта Лев Львович. — Вот пусть молодой человек, блестяще знающий грамоте, ответит нам: что и зачем написано на столбе, воздвигнутом у вашей избушки, среди лопухов и крапивы?

— То дьоргун, — поправив Бенедикт.

— Неважно, я привык называть её крапивой.

— Та чим хоч назви. То ж дьоргун!

— Какая разница?

— Сунь руку — взнаєш.

— Лев Львович, — зауважив Нікіта Іванович, — возможно, молодой человек прав. Нынешние различают крапиву от дергуна, мы с вами нет, но они различают.

— Нет, из-ви-ни-те, — уперся Лев Львович, — я ещё не слепой, и давайте без мистики: я вижу крапиву и буду утверждать, что это крапива.

— Так Лев Львовичу, кропива ж — вона і є кропива! А дьоргун — то дьоргун, ото як дьорне вас, — отоді й взнаєте, який він дьоргун. З кропиви борщ можна варить, поганий, правда, але можна варить. А з отого дьоргуна спробуй навари! Ніколи з дьоргуна борщу не звариш! Нє-є-є-є, — засміявся Бенедикт, — ніколи з дьоргуна борщу не буде. Ще чого, кропива! Ніяка то не кропива. Боже збав. Дьоргун то. Він самий. Найсправжнісінький дьоргун.

— Хорошо, хорошо, — зупинив Лев Львович, — так что написано на столбе?

Бенедикт висунув голову у вікно, примружився, зачитав Прежнім все, шо на стовпі: "Никитские ворота", матєрних слів сім, картинку матєрну, Гліб плюс Клава, ще п'ять матєрних, "Тут был Витя", "Нєт в жизні щастя", матєрних три, "Захар — собака" і ще одна картинка матєрна. Все їм прочитав.

— Оце ж вам і весь напис, чи, як-то кажуть, текст. І нема тут ніякої "фіти". "Хер" — скільки хочте, раз, два... вісім. Ні, дев'ять, у "Захарі" дев'ятий. А "фіти" нема.

— Нет там вашей "фиты",— підтримав і Лев Львович.

— А вот и есть! — закричав розлючений Істопник, — "Никитские ворота" — это моя вам фита, всему народу фита! Чтобы память была о славном прошлом! С надеждой на будущее! Всё, всё восстановим, а начнем с малого! Это же целый пласт нашей истории! Тут Пушкин был! Он тут венчался!

— Був пушкін, — підтвердив Бенедикт. — Отут, у сарайчику, він у нас і завівся. Голівоньку йому видовбали, руцю, усьо чин чинарьом. Та ви ж, Лев Львовичу, самі й тягти допомагали, хіба ж забулися? От пам'ять у вас нікудишня! Туто й Вітя був.

— Какой Витя?

— А хіба я знаю, який. Може, Вітька припадошний із Верхнього Омута, може, Чучиних Вітьок, — непосидючий такий хлопець, за мене трошки молодший; чи може кульгавий Вітя. Хоча навряд чи, цей сюди не дойде. Ні-і-і, не дойде. У нього ж нога отако, на сторону, наче ступнею всередину...

— О чём ты говоришь, какой Витя, при чем тут Витя...

— Та оно ж, на стовпі, на стовпі отому! "Тут был Витя"! Отакої, я ж вам тільки шо прочитав!

— Но это же совершенно неважно, был и был, мало ли... Я же говорю про память...

-Так осьо ж він і пам'ять залишив! Для того й різав! Шоб знали, — хто пройде, — шоб добре пам'ятали: був він тут!

— Когда же ты научишься различать!!! — закричав Нікіта Іванич, надувся, аж почервонів і кулаками замахав. — Это веха, историческая веха! Тут стояли Никитские ворота, понимаешь ты это?! Неандертал!!! Тут шумел великий город! Тут был Пушкин!

— Тут був Вітя!!! — закричав Бенедикт, і собі розпалюючись. — Тут був Гліб і Клава! Клава — не знаю, Клава, може й удома сиділа, а Гліб тут був! Вирізав на пам'ять! І все!.. А-а-а-а-а! По-о-о-ойняв! Зна-а-аю я того Вітю! Це ж отой Віктор Іванич, шо вашу бабцю ховав. Розпорядитель. Точно він, більш нема кому. Віктор Іванич то.

— Никогда Виктор Иваныч не станет на столбе глупости резать, — запротестували Прежні, — совершенно немыслимо... даже вообразить трудно...

— Чо' це не стане? Звідки ви взяли? Він шо, дурніший за вас? Ви собі понавирізуєте, а йому зась? Про ворота — можна, давай вирізай, а про людину — ні в якому разі, так?

Усі троє мовчали та дихали через ніс.

— Так, — сказав Нікіта Іванич, виставляючи наперед обидві долоні. — Спо-кой-но. Сейчас — погоди! — сейчас я сосредоточусь и объясню. Хорошо. Ты в чем-то прав. Человек — это важно. Но! В чём тут суть? — Нікіта Іванич зібрав пальчики дзьобиком. — Суть в том, что эта память — следи внимательно, Бенедикт! — может существовать на разных уровнях...

Бенедикт плюнув.

— За дурня маєте! Як з малою дитиною, їй-бо!.. Та якшо він здоровило вимахав, то в нього ж тоді й уровінь вищий! Він аж на самій верхівці виріже! А якшо куций — тоді не дістане, нанизу сообчить! А тут — осьо ж, посередині, в акурат як отой Віктор Іванич на зріст. Він, і ніяких сумнєній не може буть.

— Степь да степь кру-го-о-ом... — ні сіло ні впало заспівав Лев Львович.

— Путь дальок лєжи-и-и-и-и-т! — зрадів Бенедикт, він цю пісню любив, весь час у дорозі співав і перевертням наказував співать. — В то-ой стєпі глухо-о-о-о-ой...

— У-умира-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-а-ал ямщик!

Заспівали втрьох, Бенедикт басом, Нікіта Іванич більше сипом, а Лев Львович — високим таким голосом, душевним, пречудовим, зі сльозою. Навіть Микола на подвір'ї здивувався, кинув щипати травичку і витріщився на співаючих.

Ты, товарищ мо-о-ой,

Не попо-о-о-омни злаааааааааааа,

В той степи глухо-о-о-о-оой

Схо-о-рони меняааааааа!

Так гарно співалося, така млосність, легкість вступила, такий лад, крила такі, аж наче прокурена хатинка — не хатинка, а галявина, аж наче вся природа голову підняла, обернулася, здивувалася, рота роззявила, та й слухає, а сльози в неї так і течуть, так і течуть! Наче сама Княжа Птаха від себе, коханої, відволіклася, очима пресвітлими на нас поглянула і дивується! Наче й не лаялися тільки шо проміж собою, серце не розпалювали, недобрим оком не поглядали, презирство взаємне на рило не напускали, наче й не свербіли руки кулаком по морді зацідити, шоб личко на мене не кривив, пащеку на сторону не держав, крізь зуби не цідив, через губу не розмовляв, не заносився! Та не дуже-то й посердишся, співаючи: рот же ж рівненько роззявлений, скривиш — пісню зіпсуєш: писнеш шось не те, зіб'єшся, все одно як шось упустиш, проллєш! А зіпсуєш пісню — то й будеш дурний, винуватого тут, окрім тебе, нема! Другі ж, диви, далі йдуть, пісню поманеньку несуть, не поворухнувшись, а ти, нещастя, наче сп'яну оступився, та й мордою в грязюку!

А ещё скажи-и-и-и-и-и-и-и,

Что в степи-и-и-и-и замё-ё-ё-ё-ё-ёрз!..

Лев Львович обірвав пісню, упав головою на стіл і заридав, аж загавкав. Бенедикт злякався, покинув співати, втупився у Прежнього, забув і рота закрить, так він у нього на букві "он" і зостався одкритий.

— Лев Львович! Лё-ёвушка! — заметушився Нікіта Іванич, забігав то з того, то з того боку, то смикав ридаючого за рукав, то брав кухоль, то кидав кухоль, то за рушничка, то кидав рушничка. — Ну что уж теперь! Лё-ёвушка! Ну ла-адно вам! Ну живём же как-то! Ведь живём?

Лев Львович мотав головою, катав голову по столі, наче заперечував, не хотів переставать.

— Беня! Водички давайте!.. Ему нельзя нервничать, у него сердце больное!

Відпоїли Прежнього, обсушили рушничком, у обличчя руками помахали.

— Поё-ёте хорошо!— заспокоював Нікіта Іванич. — Учились или так? Наследственность?

Лев Львович наостанок хлюпнув носом і відповів:

— Та мабуть, шо так... тато в мене зубний лікар. А матінка сама з Кубані.

ЄРЬ

Жіночого тіла, як-то кажуть, мало не буває; правду кажуть. Розперло Оленьку вшир і впоперек — нема вже куди краще. Де було підборіддя з ямочкою, там їх вісім. Циці на шостий ряд пішли. Сама сидить на п'яти тубаретах, трьох їй замало. Напередодні двері ширше пробивали, та мабуть, поскупилися: знов треба пробивать. Чийсь чоловік пишався б. А Бенедикт дивився на всю цю дорідність без жодного

хвилювання. Не хотілося ні козу їй робити, ні лоскотати, ні руки розпускати.

— Ти, Бенедикте, нічого в женській красі не понімаєш; а Терентій Петрович, той цінує... Іди в ту хату спать.

А-а, чорти її забирай. Ще задавить уночі, чи то приспить. Бенедикт справив собі лежбище у бібліотеці. Звідти її хропіння майже не чуть. І сигнал скоріше прийде.

Спав не роздягаючись, перестав митися: кому воно треба. За вухами пилюки понасобиралося, сміття, якісь кузьки оселилися: неквапливі, багатоногі, ночами туди-сюди лазять, непокояться, чи може, кубла свої перетягують, а які вони там — і не видно: вони ж за вухами. Ноги теж пропотіли та склеїлися. А-а, нехай, йому все одно. Лежиш, наче теплий покійник; вуха є — а не чують, очі є — а не дивляться. Щоправда, руки мив; та то по роботі вимагають.

...А де ж отой ясний вогонь, чом не горить?..

Піднімешся, на кухню сходиш, каклєту з миски двома пальцями витягнеш, третім сало з неї обіб'єш. З'їси. Без жодного хвилювання. З'їв — то й з'їв. Шо ж тепер? Танцювать?

Піднімеш міхур на вікні — дрібний дощик мрячить, накрапає по калюжах; хмари низькі, все небо затягли, серед білого дня темно, наче й не світало. Через двір іде холоп, — голову від дощу полою прикрив, калюжі оминає, тягне мішок сіна перевертням. Раніше — давно, ой, давно-о, у колишньому житті! — раніше став би загадувать: ану, посковзнеться чи ні? А може впаде? А зараз дивишся отак тупо: о, вже й посковзнувся. Вже й упав. А тієї радості колишньої — ні, нема.

...Фонарщик был должен зажечь, да фонарщик вот спит,

Фонарщик вот спит, моя радость, а я ни при чём...

В опочивальні стук та грюк: Оленька з Терентієм Петровичем у доміно ріжуться, сміються. Раніше б увірвався до опочивальні, наче ураган, розквасив би Терентію рило, шоб аж зубів поменшало, вигнав би з сімейних покоїв копняками; Оленьці теж би звіздюлєй навішав: за волосся її, за оті її колобашки, та й об стінку засметаненою мордою — раз, та ще раз! Та ще! Ану, ще! І каблуками та по ребрах, та по ребрах!

А тепер хоч би хни: грають — і хай собі грають.

Лежиш отак. Лежиш. Лежиш.

Без божества, без вдохновенья.

Без слёз, без жизни, без любви.

Може, місяць, а може, півроку, аж раптом: о! наче чимось повіяло. А то сигнал.

Одразу стрепенешся, нашорошишся. Прийшло, чи може приверзлося? Може й приверзлося... Нє! осьо знов! та ще й виразно! На лікті підведешся, вухо набік звісиш, наче слухаєш.

Ось, наче світло легеньке, мерехтіння в голові, — от наче свічка за прочиненими дверима... Хоч би не злякать...

Ось уже воно, те мерехтіння, трошки подужчало і наче якусь світлицю видно. Посередь світлиці — нічого, а на нічому — книга. Ось уже й сторінки перегортаються... Ось уже й до очей наблизилася, вже й можна розрізнить, шо написано...

Тут у роті пересохне, серце стука, очі прям наче осліпнуть: тільки книгу й бачиш, як вона ото перегортається-перегортається! А шо навколо тебе робиться, того не бачиш, а якшо й бачиш, то сенсу в ньому ніякого нема! Сенс — він отам, у книзі; вона одна справжня, жива, а ліжко твоє, чи тубарет, чи світлиця, чи тесть із тещею, чи жінка, чи коханець її, — неживі вони, намальовані! тіні оманливі! як ото тінь од хмари по землі пробіжить — і нема!

А шо воно за книга, де лежить, чого перегортається, — чи хтось її перегортає? чи сама коливається? — невідомо.

Колись отак я-як дьорнуло, — взяв та й перевірив Костянтин Леонтича. Мимо проїжджав, та отак прямо й дьорнуло: а шо, як у нього?.. Нічого не було, одні червирі на мотузочку. А то був сигнал несправжній.

А бува сигнал справжній і несправжній: якшо сигнал справжній, то оте видіння, шо в голові, — воно наче дужчає, або ж сказать, щільнішає; книга, яка тобі явилася, усе важчає, важчає: спочатку вона прозора, водяниста, а потім густішає, папір у неї такий білий, або жовтуватий, шорсткий, кожну цяточку, чи плямочку, чи подряпинку видно, наче зблизька на шкіру дивишся. Дивишся і аж смієшся од радості, наче прямо зараз любицця надумав.

Букви теж: спочатку бігають-плигають, як оті мурашки, а потім рівненькими такими рядками полягають, чорненькі, шось шепочуть. Які з них відкриті, або ж сказать, розкриті, ті аж наче запрошують: заходь!

Оце буква "он", віконце кругле, і наче дивишся крізь нього з горища на гулкий весняний ліс, — дале-е-еко видно, струмки побачиш і галявини, а якшо повезе, націлишся оком, то ще й Птаху Білу, малу, далеку, наче ото білу смітинку. Оце буква "покой", — так це ж двері, отвір дверний! А шо там за ним? — невідомо, може, життя нове, нечуване-небачене! Якого ще не й бувало!

А осьо "хер", а то ще "живете" — ті, навпаки, дорогу перегороджують, не пускають, вихід навхрест забивають: сюди не пущу. Зась!

"Ци" і "ща" — з хвостами, наче Бенедикт до весілля.

"Черв" — наче стуло перевернуте.

"Глаголь" — на гака схоже.

Тож якшо сигнал справжній, то все це разом: і папір, і букви, і картини, які через букви видно, і шепіт перебігаючий, і гул якийсь, і вітер, шо від перегорнутих сторінок здіймається, — пилякуватий, теплуватий, — все це зненацька я-як згуститься, з'явиться, приплине, повітря кругом наче якоюсь хвилею заллє, отоді вже й знаєш: о, оце воно! Вже йду!

І миттю одлинула, одплинула, одступилася, на ліжку залишилася вся важкість, весь млявий смуток, все густе, тілесне, м'ясне з боку на бік качання; ні непокою, ні ліні, ні болота душевного, тягучого, липкого; весь одразу піднімаєшся, єдиним поривом, наче нитка натягнена, легкий та дзвінкий; бо є мета в голові: знаєш, шо робити, зібраний та веселий!

Зникла, кажу, уся важкість тягуча , — тільки порив! тільки душа!

Сам собою, наче верхня, зачарована шкіра, ліг на плечі балахон, надійним захистом ліг на обличчя ковпак; бачити мене не можна, я сам всіх наскрізь бачу! Зброя міцна, вертлява, сама до руки приросла, — вірний гак, буквою "глаголь" заломлений! Глаголем жечь сердца людей! Пташиним, переливчастим свистом, помахом руки закликаю товаришів; завжди готові!

Диво, а не товариші, летючий загін! Чи з двору гукнеш, чи з галереї — вони вже тут! Наче не сплять, не їдять, кожна дюжина — як одна людина! Готові, вперед! Суворе, світле воїнство, піднялись і летимо, чи в спеку, чи в люту завірюху, — нема нам перешкод, розступаються народи!..

Вламуємось і беремо; рятуємо. Якшо сигнал був справжній, — беремо й рятуємо, бо вона й справді там, Книга. Покликала, поманила, голос подала, явилася.

А якшо сигнал несправжній — ну, тоді нема нічого. Як у Костянтин Леонтича. Нічого, крім сміття.

А з Костянтин Леонтичем безглуздо вийшло: а чого, — а того, шо їхав Бенедикт сам-один у санях, темніший за хмару, весь набряк і оплив од дум, а думи теж темні та слізливі, наче хмари осінні, — оце, шо на небі хмари, шо в грудях, правильно фєласофія каже, — нема ніякої різниці! Сам, і не бачивши знав, шо очі кров'ю налилися, шо під очима провалилося, шо личко потемнішало, кучері потьмяніли, позлипалися, нечесані, немиті, — голова стала пласка, як все'дно ложка; горло аж склеїлося од курива, неначе глини наївся. Саме за ріг завертали, аж раптом як наче дьорнуло: та ондечки ж. У тій хаті.

Тож і допустив самовольство, або ж нарушеніє техніки: наскоком, не подумавши, сам-один пішов, без товаришів. Стій! — це Миколі; віжки натягнув, зупинив: чекай тут; накинув ковпака, пнув ногою хвіртку.

Кажуть же: самому на вилучення ходить — то самовольство, і правильно кажуть: за каганцями ж сам не підеш? Бо ще здогадається каганець, шо то людина, і заверещить, і згасне, і других попередить? А то й несправжній попадеться? І в нашому ділі так само: наука, вона єдина.

Репетував Костянтин Леонтич і пручався, і по руці Бенедикта вдарив — ой, як боляче. По-научному — чинив опір.

Сусідів гукав, аж захрип, — не прийшли, поховалися; зірвав ковпак і впізнав Бенедикта, і завищав, і по лицю бив, упізнавши.

Дряпався сильно і бунтівно; навіть і повалив.

А от за гака даремно руками хапався: гак двосічний, не треба за нього руками хапацця.

Він не для того.

Гак для того, шоб книгу схопити, підчепити, підтягти, до себе підсмикнути; він не тика; він для чого загострений? — а для того, шоб не кортіло голубчикові книгу тримати, не оддавати, як її вилучають, бо вони завжди в тую книгу як учепляться; тож він і загострений. Ні, не вдержиш, миттю руки собі поріжеш, і пальці геть усі до єдиного!

І зовні, і всередині він страшне, який вигострений, того ж і вправність потрібна, схопити його та ним вертіти; того ж на кожній вилученій книзі й надріз од гака, наче ранка. Неспритний санітар може книгу ненароком навіть і пошматувать, а цього ні в якому разі не можна допускать, не можна іскуство вбивать. Якшо робота хароша, чиста — книгу одним рухом можна підсмикнуть, хіба шо маленький надріз залишиться.

Тож і працюють гуртом, або ж бригадою: один товариш книгу вилучає, а остальні голубчиків, шо в хаті були, своїми гаками за одежину, за комір, підчеплюють, намотують.

А чим отой гак іще зручний: як, бува, голубчик буянить, то дуже харашо йому гаком під коліна піддати, шоб одразу впав, а для того є іще напохваті рогатина: теж научний струмент, але простіша, а з вигляду як

буква "ук", або ж рогач. Тільки якийсь упав, одразу йому рогатиною шию до підлоги — хопа-а! — і притиснути, шоб не дригався.

Раніше санітарам іще тику видавали, тиць! — і по всьому; а тепер ні, тепер гуманність.

А ще санітар повинен шануватись, охайним буть, руки в нього завжди мають бути чисті. На гаку од голубчика завжди якась нечистота остається: сукровиця, чи блювота, та мало там чого; але руки повинні бути чисті. Тому Бенедикт руки обов'язково мив.

Бо книгу ж, після вилучення, у руках триматимеш. У Санях, коли назад їдеш.

Отака, в обчем і в цілому, технологія, або ж прийоми, або ж научна організація труда; здається, — просто; та ні-і, не просто. Тісно в хаті, темно, один на одного натикаються, — на це багато хто скаржиться.

Отже, самовольство тут недоречне, а Бенедикт, як завжди, допустив, — от і отримав од Костянтин Леонтича побої: і на руках, і на личку, і на грудях теж; та ще й ногу підвернув. І, головне, ні за який чорт, сигнал несправжній виявився, книги не було.

Якраз Октяберський Вихідний був, Костянтин Леонтич на щорічний перещот збирався, шмаття своє прав у кориті, — сподні, сорочку. Ну, то й недощитаються мурзи Костянтин Леонтича, одним голубчиком менше буде. Помітять у казьонних списках: взятий на лєченіє.

Не все тобі, мурза, людей щитать.

У декабрі, у найтемнішу пору року, окотилася Оленька трійнею. Теща зайшла, покликала Бенедикта подивитися на приплід, проздравила. Він саме лежав, спустошений та дебелий, дожидав сигналу; сигналу не було. Та ла-адно, пішов подивитись.

Діточок троє: одна наче самичка, малесенька, пищить. Другий наче хлопчик, але так одразу й не розбереш. Третє — хтозна, шо воно таке, а на вигляд наче куля — волохате, страхопудне. Кругленьке таке. Але з оченятками. Взяли його на руці, поколихати, легенько попідкидати: "Гоп-ця-ця, гоп-ця-ця! Гопцяцюлечки-ця-ця!", — а воно тільки штовх! — відштовхнулося, та й на підлогу скок, по підлозі клубком прокотилося, та й шусть у шпарину. Кинулися переймать, руки розчепірювать, тубарети, лави рухать, — та де там.

Бенедикт постояв, подивився, наче крізь туман, проздравив Оленьку з благополучним окотом. Пішов до себе. Теща побігла звать Терентія Петровича, шоб подивився, які ж у неї внуки.

Заліг на ліжко, шо аж охнуло та застогнало, — глибоку пролежав у ньому яму за порожні роки, за незліченні безрадісні ночі, — думав, спохмурнівши: якби ж то тільки під підлогу шаснуло, то ще нічого; та хоч би не вилізло, та не почало книги гризти; мо', шпарини позатикати? Мостини вже зовсім нікудишні. Сім'я за день цілі копиці нашкрябує, другим разом ходиш, дивишся — наче волосся з цілої голови на підлогу впало! Не дай Боже, вилізе оте, шо зслизнуло у шпарину, та й шусть у світлицю, де книги стоять. Палітурки поїсть, чи ще шось... Там же клей. А де-не-де й шкіра.

От не було мороки... Та погризе ж, неодмінно погризе! Йому ж нада їсти? Звідусіль іскуству загрози: то од людей, то од гризунів, то од вологи! Який тільки Бенедикт аж до цього дня сліпий та дурний був, як все одно сліпці на базарі: співають-заливаються, а самі у темряві живуть, їм і опівдні темно! Ніякого понятія у нього не було, наче у того червиря! Питання ставив дурні, лоба морщив, рота ширше одкривав, шоб думати зручніше було, а все'дно не розумів.

А чо' це, мовляв, у нас мишаків нема? Чо' це нам мишаків не нада? Та того й не нада, шо жизня духовная: книги, іскуство в нас тут зберігається, а мишак вилізе та нашу скарбницю й погризе! Зубками

своїми малесенькими, гостресенькими дир-дир-дир, та й погризе, попсує!

А в голубчиків жизня інша, їм треба на мишака спиратися. Куди ж їм без мишака — та ясно, шо нема куди. З нього ж і борщик, з нього ж і печеня, і сіряка пошити, і міну якусь на базарі зробити, налог сплатити, або ж ясак, — домовий, подушний, пічний, — на все мишак потрібен. Отже, книгу їм у хаті ні в якому разі не можна мать! Тут уже або це, або те.

А чо' іще на жизню духовну кажуть, мовляв, возвишенна? — а того, шо книгу десь вище ставлять, на верхній ярус, на полицю, бо як трапиться таке нещастя, шо тварюка у будинок пробереться, так шоб якнадійніше скарб уберегти. От чого!

А чого в тестя, в тещі, в Оленьки на ногах пазурі? — та все того ж! Духовність стерегти! Проти мишаків на варті стояти! Повз нас не прошмигнеш! Того ж і три огорожі кругом терему понаставлено! Того ж і охорона сувора! Того ж і обшукують на вході! Бо хто б ти не був, хоч би й жених, хоч би й якийсь інший винятковий відвідувач, а теж із собою мишеня пронести можеш, і навіть не помітиш.

Якшо ковтунець у волоссі — воно там може кубельце звити.

Бува й у кишенях.

Бува й у валянку.

До того ж уже ясно — ясніше й не буває, а от не розумів. І Болєзнь не розумів, казна-шо понавидумував; а Болєзнь — вона у головах, Болєзнь — то ж людське нєвєжества, дурота, самовольство, темнота, це коли думають: та-а-а, мовляв, нічого не буде, хай би книга і в одній хаті з мишаком побула. Та да-а-а, книга в одній хаті з мишаком! Навіть уявити страшно!

І ти гля, яка в них, у падлюк, упертість: можна подумать, — їм читати не дають, стіхи там забирають чи есе якесь! А для чого ж тоді государство писців завело, для чого Робочих Хат понастроїло, грамоті навчає, письмові палички видає, бересту обдирає, книжечки берестяні шиє? Йому ж, государству, то тільки морока зайва, клопіт! А все для народу, все для нього! Та налови ж уже собі мишаків, Бога ради, та зміняй на книжечку, та й читай, хай тобі повилазить!..

Стискав од гніву кулаки, качався на лежанці, а в голові все яснішало та яснішало, наче якийсь простір розширявся! Господи! Та зроду-звіку ж так було: і в давнину так само! "Но разве мир не одинаков в веках, і ныне, и всегда?.." Однаков! Однаков!

Здесь, на земле, в долинах низких,

Под сенью тёмных смрадных крыш,

Связала паутина близких,

И вьёт гнездо земная мышь.

Толпятся близкие в долине,

Шумят — но каждый одинок

И прячет у себя в пустыне

Застывший, ледяной комок.

О-он воно шо! І стародавній голубчик туди ж: фуліганив, самовольничав, книгу ховав: десь на морозі, у сирості, скрижанілу, грудкою! Тепер паня-я-ятно!

…Вот в щели каменные плит

Мышиные просунулися лица,

Похожие на треугольники из мела,

С глазами траурными по бокам…

Та пра-авильно, ніяк ти мишака не вдержиш! У всяку шпарку прошмигне!

…Жизни мышья беготня,

Что тревожишь ты меня?

А-а, брат пушкін! І ти туди ж! Теж сочинєнія свої од мишаків беріг! Він напише, — а вони з'їдять, він напише, а вони з'їдять! Тож він і тривожився! Того ж туди-сюди по снігу й роз'їжджав, по крижаній пустелі! Дзвіночок брязь-брязь-брязь! Запряже перевертня, та й у степ! Своє приховував, шукав, де б його сховать!

Ни огня, ни темной хаты,

Глушь и снег, навстречу мне

Только вёрсты полосаты

Попадаются одне!

Схованку шукав, де б його зарить… Все настільки стало зрозуміло, шо Бенедикт сів і спустив ноги з ліжка. Як же ж він і досі… Як же ж це він вказівку пропустив… А оце нещодавно! Шо вони тоді з Лев Львовичом співали!

Стєпь да стєпь круґом,

Путь дальок лєжит!

В той стєпі глухой

Умірал ямщік!

Ну? То чого б це його у степ понесло, як не книгу заховать? — "... у себя в пустыне застывший, ледяной комок".

А женє скажи,

Што в стєпі замьорз,

А любов єйо

Я с сабой уньос!

Яку це "любов"? Та книгу ж! Шо ж любити, як не книгу?! Га?!..

"С сабой уньос". А жінці просить переказати, шоб не шукала... Бо як схаменеться та як почне шукать... От тобі й стіхи! Хіба то стіхи, то притча! Руководяща вказівка в облегчоній для народу формі!

Того ж Лев Львович тоді й плакав! Теж, мабуть, зарив, а тепер не знайде! Хіба ж тут не заплачеш! Заспівав, та й пригадав!

А як вони Бенедикту натякали? Бенедикт їм: а чи нема у вас, мовляв, якоїсь книги почитать? А вони йому: а ти, мовляв, неграмотний. А він їм: чо' це я неграмотний, я грамотний! А вони йому: стєпь да стєпь круґом. Та то ж натяк такий. Притча. Отам, мовляв, книги і зариті. У хаті не тримаємо.

Так. Де в нас степ? Степ на півдні... А чо' ж він тоді розпатякує: запад нам паможет?.. А Нікіта Іванич йому: нізашо, мовляв, не поможе, самі должні. Тоді де? Де?

Теща постукала у двері:

— Дітей купать!.. Дивитись будете?

— Не мішать!!! — гаркнув Бенедикт на все горло, рукою з розмаху рубонув. — Двері закрить!!!

— Так купати ж?..

— Двері!!!

Збила з думки, туди його мать!.. Бенедикт поспіхом одягався, — сіряк, балахон, ковпак, — збіг по сходах, свиснув млявому Миколі запрягатися.

Поганяв нетерпляче, притопував у санях валянком. Обрій оглянути. Конче треба обрій оглянути. Поки не згасло слабке зимове світло, — оглянути обрій аж на чотири сторони.

До дозорної башти їхав Бенедикт, от куди. Ніколи він ще на дозорну башту не забирався, та й хто ж голубчика на неї пустить? Запретне одоробло, государственне, — тільки дозорні та мурзи на башту й допускаються, а чого? — а того, шо з неї далеко видно, а то діло государственне, і аби-кому зась! Нема чого простому голубчикові вдалечінь дивитися: не по чину! А може там, удалечині, військо якесь насувається! А може, лютий ворог на нашу світлу родіну покусився, палиці понагостряв, та й у похід виступив! То ж діло государственне! Не можна! А тільки Бенедикта ніхто й ніколи не зупинить, бо він санітар.

Не зупинили. Та я-ясно.

Дозорна башта за найвищий терем вища, вище дерев, вище александрійського стовпа. Нагорі — світлиця. У світлиці, на стінах її, — чотири вікна, чотири прорізи на чотири сторони світу. Зверху дах на чотири скати, шапкою. Такою, як мурзи носять. Знизу дивишся, — високо-високо вгорі, аж попід хмарами — дозорні, государеві работники, наче мурашки, метушаться — з місця на місце переповзають, чогось там сновигають. Нанизу охорона з бердишами. Бенедикт важко, неквапом піднявся в санях, глянув моторошними очима крізь багряні прорізи, підняв гака, — охорона й лягла ниць, на твердий морозний наст. Зайшов у башту. Воняло нечистими сіряками, наче як псиною, повівало дешевою ржавлею: сиру палили, неочищену, з остюками та соломою. Дерев'яні східці гриміли під ногами. Заледенілі гвинтові сходи, де не кинь оком, у жовтих патьоках — прямо тут і до вітру ходили, і недопалки затоптували; на стінах, шо зблискували памороззю, видряпували матєрне, звичне. Бездуховність... Підіймався довго, спираючись на гака, на підмостках між ярусами відпочивав. З рота клубочилася пара, та так і залишалася висіти клубком у захололому, засраному повітрі.

На верхньому майданчику нажахано здригнулись, обернувшись на червоний балахон, государеві работники.

— Ану, всі геть! — наказав Бенедикт.

Работники здриснули, кинулися вниз, штовхаючись та гуркочучи на всі вісім ніг.

З башти далеко видно. Ой, дале-е-еко!.. — нема й того слова, шоб сказать, аж куди видно з башти! А якби ж і було воно, теє слово, то його й вимовить страшно! Ого-го-о-о, аж куди! — у дальню далечінь, до крайнього краю, до крайньої межі, до смерті! Увесь корж земний, увесь небосхил, увесь холодний декаберь, усе місто з усіма своїми слободами, з темними кривенькими хатинками, — спорожнілими, прочиненими, прочесаними частим гребенем санітарних гаків, і ще заселеними, шо ще копошаться безглуздим, полохливим, упертим життям!..

О, мир, свернись одним кварталом,

Одной разбитой мостовой,

Одним проплёванным амбаром,

Одной мышиною норой!..

Захід сонця, — жовтий, страшний, вузький, — висів у західній бійниці, і Алатир — вечірня зоря виблискувала серед сяйва. Маленькою чорною паличкою серед плутанини вулиць стояв пушкін, тоненькою ниточкою здавався з височини мотузок із білизною, що петелькою охопив шию поета.

Схід густо-синьою завісою простягся у другому вікні, вкриваючи ліси, і річки, і знов ліси, і таємничі галявини, де сплять під снігом червоні тульпани, де зимує, вся у морозному мереживі, у крижаному візерунчастому яйці, з посмішкою на пресвітлому обличчі вічна моя наречена, нерозшукана любов моя, Княжа Птаха Павліна, і сняться їй поцілунки, сниться шовкова мурава, золоті мухи, дзеркальні води, де відображається невимовна її краса, — відображається, переливається, хвилюється, множиться, — і зітхає уві сні Княжа Птаха щасливим зітханням, і мріє про себе, ненаглядну.

А на півдні, моторошно підсвіченому подвійним світлом, — жовтим із заходу, синим зі сходу, — на півдні, заслоняючи собою непролазні сніжні степи з виючими вихорами, заметільними стовпами, на півдні, шо біжить, шо все біжить-тікає до синього, вітряного Моря-окіяну, на півдні, за яром, за потрійним ровом, аж на все вікно розпростерся червоний, візерунчастий, розписний, різьблений, стомаківковий, стоярусний терем Федіра Кузьмича, слава йому, Найбільшого Мурзи, довгої йому жизні.

— Гаа-гаа-га-а-а-а-а-а! — засміявся Бенедикт.

Радість бризнула, наче квас, пінистий, іскристий.

Радость, дочь иного края,

Дщерь, послушная богам!!!

Зненацька так усе стало ясно, прозоро, як у весняному струмочку. Просвітліло, наче опівдні. Так о-о-от де! О-осьдечки!.. Осьо, прямо перед ним, скарб незайманий, нетрачений, наче чаша, повна аж по вінця, наче чарівний сад у квітках та плодах, — у біло-рожевому кипінні, спливаючий солодким соком, наче сила-силенна стиглих каганців! Осьде він, набитий добром од лунких підземель до пахучого піддашшя, палац насолоди! Печера Алі-баби! Тадж-махал, бля!

Еге ж! На півдні, точно! От запад і поміг! Світло ж із заходу, зірка ж дороговказна! Усе й просвітила! Здогадався, обчислив, зрозумів натяки, прітчу зрозумів, — все зійшлося!

Примружився од щастя, міцно заплющив повіки, похитав головою; витягнувши шию, висунувся в отвір бійниці, шоб краще відчувати; вдихав аромат морозу та дерева, солодкого димку, шо вився з димарів Червоного Терему; з прикритими повіками він немовби краще бачив, гостріше й виразніше чув; там він, там, геть уже поряд, геть уже близько, за яром, за ровом, за потрійною стіною, за високим частоколом, — так через стіну можна ж перестрибнуть, під частокіл прослизнуть. От би зараз м'якесенько-тихесенько, нечутно, невидимо з башти зіскочити, у заметільному вихорі, наче легенька пилючка, через яр перелетіти, та й ф-фух! сніжним вихорем у слухове вікно! Повзком, стрибком, гнучко й довго, не упустити, сліду не загубити; ближче, ближче до терему, ні сліду на снігу не залишити, собаку не звалувати під ворітьми, худоби не сполохати!

І упитися, упитися, упитися буквами, словами, сторінками, їхнім солодким, запорошеним, гострим, неповторним запахом!.. О, маків цвіт! О, золото моє нетлінне, невечірнє!

— Ги-и-и-и-и-и-и!!!.. — вигукнув у блаженстві Бенедикт.

— Шо, зятьку, дозрів? — хтось тихо засміявсь позаду, над вухом. Бенедикт здригнувся і розплющив очі.

— Тю на вас, тату! Налякали!

Тесть підкрався без жодного звуку, мостини і не рипнули. Мабуть, пазурі втягнув. На ньому теж був червоний балахон, на голові — ковпак, тільки по голосу та по смороду знать, шо то й справді тесть, Кудеяр Кудеярич.

— То як? — прошепотів тесть. — Кидь?

— Не пойняв...

— Скинуть — охота? Федіра Кузьмича, слава йому, скинуть — готовий? Лиходія-мучителя? Недомірка чортового?

— Готовий, — рішуче прошепотів і Бенедикт. — Тату! Та я б його — голими руками!..

— Серденько моє золоте!.. — зрадів тесть. — Ну?! Нарешті!.. Нарешті!.. Дай я тебе обійму!

Бенедикт з Кудеяр Кудеяричем стояли, обійнявшись, дивилися на місто з висоти. По хатах засвітилися сині вогники, захід згас, вигулькнули зірки.

— А давай один одному клятву дамо, — сказав Кудеяр Кудеярич.

— Клятву?

— Еге ж. Шоб дружба навік.

— А-а... Тоді давайте.

— Я тепер для тебе — все, шо хоч. Дочку за тебе оддав, а хочеш — жінкою поступлюся?

— Н-н-необ'язательно. Нам нада кант у груді та мирне небо над головою. То закон такий, — пригадав Бенедикт.

— Еге ж. І шоб удвох — супроти тиранів. Згодний?

— Та хіба ні.

— То по руках, розорим гніздо угнітателя?

— Ой, тату, там, мабуть, книг — як снігу!

— Та-а-а, дорогенький, більше, бі-ільше. А він з їх картинки видирає.

— Мовчіть, не треба, — заскреготів зубами Бенедикт.

— Не можу мовчать! Іскуство ж гине! — строго висловився тесть. — Нема гіршого ворога, ніж байдужість! Отак з мовчазної згоди байдужих і творяться усілякі злодійства. Ти ж "Муму" читав? Зрозумів прітчу? Як він ото мовчав-мовчав, а собачка й загинула.

— Тату, але ж як...

— Ніштяк, усе продумане. Революцію робитимем. На тебе одного й чекав. Вночі поліземо, він по ночах не спить, а вартові вже й потомляться. То по руках?

— Та як це вночі, вночі ж темно!

— А я на шо? Я ж світоч, хіба ні?

Тесть пустив очима промінь і засміявся, задоволений.

Чисто та ясно, льодяно було на душі. Без неврозів.

ЯТЬ

Червоний Терем усередині легенько тхне пліснявою — запах такий знайомий, хвилюючий... Ні з чим не сплутаєш. Старий папір, стародавні палітурки, шкіра, сліди золотого пилку, солодкого клею. У Бенедикта легенько підкошувались і слабшали ноги, наче він ішов на перше побачення з жінкою. З жінкою!.. — та нашо йому тепер тая жінка, чи Марфутка, чи Оленька, коли всі мислимі жінки з усіх тисячоліть, всі оті Ізольди, Розамунди, Джульєти, з їхніми шовками та гребенями, капризами та кинджалами вже скоро, ось уже скоро, будуть його, і нині і присно, і на віки віків... Коли він зараз, оце прямо зараз, стане володарем чогось нечуваного, неймовірного... Шахіншах, емір, султан, Король-Сонце, начальник Жека, Предсідатель Земного Шара, мозольний оператор, письмоводитель, архимандрит, папа римський, думний дяк, колезький асесор, цар Соломон, — все це буде він, він...

Тесть освітлював дорогу очима. Два сильних, місячно-білих променя обшарювали калідори, — пил то спалахував, плавав у стовпах світла, то згасав на мить, коли тесть моргав, — Бенедиктові паморочилось у голові од частих спалахів, од аромату близьких книжкових палітурок, од солодкуватого смороду з тестевої пащі, — той раз-по-раз смикав головою, наче його комір душив. Тіні, наче гігантські буквиці, танцювали

по стінах, — "глаголь" гака, "люди" гострого Бенедиктового ковпака, "живете" розчепірених, обережних, обмацуючих стіни пальців, шо нишпорили у пошуках потайних дверей. Тесть звелів ступати тихо, валянками не човгати.

— Слушай революцію, їтіть!..

Революціонери навшпиньки кралися по калідорах, завертали, зупинялися, озиралися, прислухалися. Десь там біля входу валялася нікудишня, тепер уже бездиханна, варта: куди тому бердишеві чи алебарді проти двосічного, швидкого, наче птах, гака!

Пройшли два яруси, піднімалися по сходах, навшпиньки пробиралися через підвісні галереї, де крізь міхури на вікнах ясно й моторошно світив місяць; чорними валянками нечутно пробігали по місячних мостинах; розкрилися внутрішні, високі та візерунчаті сіни, де похропувала, — ноги врозкидь, шапки на грудях, — п'яна внутрішня варта. Тесть одразу став тихенько лаяться: ніякого тобі порядку в государстві. Федір Кузьмич, слава йому, все розвалив! Наскоком, сильно тикаючи, знешкоджували варту.

За сінями знову калідори, і солодкий запах наблизився, і глянувши вгору, Бенедикт аж руками сплеснув: книги! На полицях — книги! Господи, Боже! Аж коліна підігнулися, аж затремтів та нишком заскімлив: та життя ж людського не вистачить оте все перечитать! Ліс, гай із листям, завірюха нескінченна, без розбору, без числа! А!.. А!!!.. А!!!!!!!! А може... га?.. може десь тут... може й заповітна книжечка!.. де сказано, як жить!.. Куди йтить!.. Куди серце повернуть!.. Чи може, тую книжечку Федір Кузьмич, слава йому, вже знайшов, розшукав і читає: на лежанку стриб, та й почитує, та й почитує! Оце ж він її знайшов, ірод, та ще й читає!!! Тиран, бля!

— Не відволікайся! — дихнув у обличчя тесть.

Калідори множилися, загиналися, роздвоювалися, заглиблювалися у невідомі глибини терему. Тесть водив очима — тільки корінці книг мелькали.

— Должон же звичайний хід буть, — бурмотів тесть. — Десь тут і должон, звичайнісінький тобі хід. Та буть того не може... Десь ми туто збилися...

— "Сєвєрний Вєсні-і-і-і-і-ік"!!! Восьмий номе-е-е-е-е-е-ер!!! — заволав на все горло Бенедикт. Рвонувся, штовхнув Кудеяр Кудеярича; той заточився, вдарився об стіну; оперся, падаючи, рукою; стіна захиталася, виявилась полицею, полиця завалилася, посипалася, аж раптом, — одкрилася палата велика-превелика, кругом попід стінами шафи та полиці, а в палаті столів бозна-скільки, книгами завалені, а коло головного столу, у півколі тисячі свічок, височенький тубарет, а на тубареті сам Федір Кузьмич, слава йому, з письмовою паличкою у десниці; личко до нас повернув і рота роззявив: здивувався.

— Чо' без доклада? — спохмурнів.

— Злазь, скидавайся, проклятий тиран-кровопивця, — красиво закричав тесть. — Скидать тебе прийшли!

— Хто прийшов? Нашо пропустили? — занепокоївся Федір Кузьмич, слава йому.

— "Хто прийшов", "хто прийшов"! Хто нада, той і прийшов!

— Тірани міра, трепіщітє, а ви мужайтєс і внємлітє! — крикнув і собі Бенедикт з-за тестева плеча.

— Чо' це "трепіщітє"? — Федір Кузьмич усе зрозумів, личко скривив, та й заплакав. — А шо це ви ото робить надумали?

— Кінець твоїй владі неправедній! Позбиткувався з народу, — і буде з тебе! От ми тя зараз гаком!

— Не нада, не нада мене га-аком! Бо буде бо-о-о-о-ольна!

— Ти гля! Він ще й скиглить буде, слова жалісні казать! — закричав тесть. — Бий його! — І сам ударив з розмаху. Але Федір Кузьмич, слава йому, швиденько скотився з тубарета, та й одскочив, тож попав тесть прямо по книзі, а книга тая порвалася.

— Нашо, нашо ви мене скида-а-а-аєте-е?

— Погано государством управляєш! — закричав тесть страшним голосом. Кинувся з гаком на Найбільшого Мурзу, довгої йому жизні, але Федір Кузьмич, слава йому, знов під тубарет, звідти під стіл, та й перебіг на ту сторону палати.

— Як можу, так і управляю! — заплакав із тої сторони Федір Кузьмич.

— Розвалив государство к чортовій матері! Сторінки з книг видираєш! Бенедикте, ану лови його!

— У пушкіна стіхи покрав! — крикнув і собі Бенедикт, розпаляючись. — Пушкін — наше всьо! А він покрав!

— Я колесо винайшов!

— То пушкін колесо винайшов!

— Я карамисла!..

— То пушкін карамисла!

— Я скіпку, шоб у хаті світити!..

— Диви, ще й одгавкується!...

Бенедикт кинувся ловити Федіра Кузьмича з оцього боку столу, тесть кинувся переймать з отого боку, а Найбільший Мурза, довгої йому жизні, знову шусть! під стола, та й назад перебіг.

— Не чіпайте мене, я добрий і хароший!

— Вертлявий, гнида! — закричав тесть. Рукою на стіл сперся та я-як стрибнув, прям одним стрибком через стільницю перемахнув. Федір Кузьмич, слава йому, вискнув, порскнув під шафу і десь там глибоченько заховався.

— Лови його! — хрипів тесть, шукаючи, тицяючи гаком під полиці. — Утече! Утече! В нього тут кругом лази прориті!

Бенедикт підбіг помогти. Разом, заважаючи один одному, тицяли гаками, шукали, аж захекались.

— Шось наче держу, кажись піймав... Ану, ти молодий, нагнись, подивися... Шось ніяк не підчеплю... Він, чи ні?..

Бенедикт став на карачки, нагнувся і засунув голову під шафу, — темно, якісь клапті.

— Нічо' не видно... Кудеяр Кудеяричу! Ви б може присвітили!

— Випустить боюся... Ану, гака мого подерж... От зар-раза, та шо ж воно таке, не пойму...

Бенедикт перехопив гака; тесть і собі став на карачки, пустив під шафу світло, кректав.

— А пилюку порозводив... Ні чорта не бачу...

Під гаком шось шарпнулося, наче й одежа порвалася, Бенедикт тицьнув із вивертом, але пізно: тук-тук-тук, — дрібні шажочки перебігли вздовж стіни за полицями, кудись углибину палати.

— Упустив, халєра! — гаркнув із досадою тесть. — Учив я тебе, учив!

— А чо' весь час я!.. Ви ж самі за одежу зачепили!

— Нада було придавить! Ну, то й де він тепер... Федоре Кузьмичу! Ану, виходь! Вилазь по-харошому!

— Нечесно, нечесно! — заверещав Федір Кузьмич, слава йому, з-під полиць.

— Онде він! Давай!

Але Федір Кузьмич знову перебіг.

— Не нада мене ловить, маленького такого!..

— Тикай!.. Отуди тикай, т-т-твою...!..

— Нашо мене примушуєте?.. Ідіть звідси! — вискнув Федір Кузьмич із третього місця.

-...Поганці! — гукнув з четвертого.

Тесть озирався, Бенедикт озирався, витягнувши шию, схиливши голову, — онде шаснуло, під дальньою шафою; повернув голову до дальньої шафи; оно, прошаруділо під полицями; м'яким довгим стрибком Бенедикт стрибнув до полиць; як закрити очі, звуки краще чуть; закрив очі, поводив туди-сюди головою; якби ще вуха притиснути, — зовсім добре було б: ніздрі роздулися, — можна й по сліду... де він пробігає, там душок його... Оно він!

— Осьо-о він! — заволав Бенедикт, стрибаючи, навалюючись і вивертаючи гака; під гаком пронизливо, тоненько завищало. — Держу-у-у-у!

Шось хруснуло; звук такий тихий, але виразний; на гаку напружилось, та й обм'якло. Бенедикт крутанув і виволік з-під полиці Найбільшого Мурзу, довгої йому жизні. Такий хирлявенький, а скільки мороки було. Бенедикт підняв ковпака, обтер носа рукавом. Подивився. Мабуть, спинку йому зломив: бач, голівонька набік звісилась і оченята закотилися.

Тесть підійшов, теж подивився. Головою похитав.

— Бач, гака забруднив. Прийдецця прокип'ятить.

— А тепер шо?

— А зчисть із нього, он хоч би і в коробку.

— Руками?!

— Чо' це руками? Боже збав. Оно, папірця візьми. Тут же папірців повно.

— Е, е, та не рвіть же ж книги! Мені ж їх читать!..

— Та тут без букв. Картинка одна.

Тесть вирвав із книги патрета, скрутив кульком, руку просунув, та й зчистив Федіра Кузьмича, слава йому, з гака. І гака кругом пообтирав.

— Ота-ак, — бурмотів тесть. — Нікому тиранить не дозволено! Ти ба, взяли моду: тиранить!

Бенедикт чогось раптом стомився. Занило у скронях. Це того, шо з незвички нагинався. Сів на тубарет відсапатись. На столі ціла купа книг понарозложена. Ну, все. Тепер усі його. Обережненько розкрив одну.

Весь трепет жизни, всех веков и рас,

Живёт в тебе. Всегда. Теперь. Сейчас.

Стіхи. Закрив, другу погортав.

Кому назначен тёмный жребий,

Над тем не властен хоровод.

Он, как звезда, утонет в небе,

И новая звезда взойдёт.

Теж стіхи. Господи! Святий Боже. Скільки ще всього не читано! Третю одкрив:

Каким ты хочешь быть Востоком:

Востоком Ксеркса иль Христа?

Четверту:

Всё ли спокойно в народе?

— Нет. Император убит.

Кто-то о новой свободе

На площадях говорит.

Шось вони всі про одне. То, мабуть, тиран собі добірочку готував. Одкрив п'яту, з якої патрет об Федіра Кузьмича, слава йому, зіпсували:

На всех стихиях человек —

Тиран, предатель, или узник.

Тесть вирвав Бенедиктові книгу з рук і кинув.

— Чорт-зна чим займаєшся! Зараз про государство треба думати!

— А-а, про государство?.. А нашо?

— Як це нашо! Ми з тобою государственний переворот зробили, а ти: нашо. Порядок треба наводить.

Бенедикт оглянув палату: та й справді, все шкереберть, тубарети догори дном, столи поздвигали, кругом книги як попало валяються, з полиць попадали, поки вони за Найбільшим Мурзою, довгої йому жизні, ганялися. Пилюка осідає.

— Так чого ж? Прислать холопів, — вони й поприбирають.

— От який ти тільки дурноголовий! Треба духовного, духовного порядку! А ти про земне думаєш! Указ треба писать. Коли государственний переворот роблять, завжди указ пишуть. Ану, пошукай мені бересту чистеньку. Десь тут повинна буть.

Бенедикт пошукав на столі, посовав книги. Оцей сувій майже чистенький. Мабуть, Федір Кузьмич, слава йому, тільки почав писати.

Указ

Оце я, який є, Федір Кузьмич Каблуков, слава мені, Найбільший Мурза, довгої мені жизні, Секлетарь і Академік і Герой і Моріплаватель і Плотник, і позаяк я є без кінця об людях переживаючий, наказую.

* Туто в мене свободна хвилинка випала, а то цілий день без продиху.

* Оце ж іще шо надумав для народного бла...

А далі тільки риска і клякса: отут ми його, мабуть, і сполохали.

— Є?. Ану, шо там?.. Оце все позакреслюй. Пиши, у тебе почерк гарний: Указ Перший.

Указ Перший.

1. Начальник теперечки буду я.

2. Званіє моє буде Генеральний Санітар.

3. Житиму в Червоному Теремі з подвоєною охороною.

4. На сто аршин не підходь, хто підійде — одразу гаком без розмов.

Кудеяров

Поскриптум:

Місто буде надалі та на віки вічні називатися Кудеяр-Кудеяричськ. Гарненько шоб напам'ять вивчили.

Кудеяров

Бенедикт записав.

— Так. Ану, покаж. "Кудеяров" треба більше, з закавикою. Закресли. Перепиши давай, та прізвище шоб великими буквами, десь може з ніготь. Після "в" хвости понамальовуй, отако — вправо-вліво, наче петлею. О-о, отак.

Тесть подихав на бересту, шоб підсохла; помилувався.

— Так. Чого б його іще?.. Пиши: Указ Другий.

— Кудеяр Кудеяричу! Ви укажіть, шоб празників побільше.

— От який тільки в тебе підхід негосударственний! — розсердився тесть. — Указ підписаний? Підписаний! Законну силу має? Має! Тож і звертайся тепер до мене: пане Генеральний Санітар. Як положено звертайся. А то дозволяєш собі чортзна-шо.

— А добавка? Примовка, тобто?

— А, добавка... Добавка... А може, так: "життя, здоров'я, сила". Генеральний Санітар, життя, здоров'я, сила. Допиши там. Так... Тобі теж нада буде... Хочеш, — будеш Зам-по-обороні?

— Я хочу Генеральним Замом-по-обороні.

— Шо, вже й підсиджувать?! — закричав тесть. — Підсиджувать, га?!

— Та при чому тут? От завжди ви, як я не знаю хто! Нічого не підсиджувать, воно ж красиво: Генеральний!

— Та ще б не красиво! Тільки двом одразу не можна! Генеральний завжди тільки один! А ти, коли хоч, — будеш Зам-по-обороні та морських ділах.

— По морських та окіянських.

— Та по яких хоч. Пішли далі. Указ Другий.

— Празників, празників побільше.

— От і знов негосударственний підхід! Насамперед ідуть гражданські свободи, а потім вже й празники.

— А чо' це так? Яка різниця?

— А того! Бо так завжди революцію роблять: насамперед тирана скидають, потім, хто тепер начальник, рішають, а тоді вже й гражданські свободи.

Сіли писати, шарудіти берестою. За вікном стало розвиднятися. За дверима почулося якесь шарудіння, якісь переговори пошепки, метушня. Хтось постукав.

— Та хто там преться? Шо нада?!

Ввалився холоп, уклонився.

— Там, теє... делегація представителів, кажуть: ну шо там?

— Яких іще представителів?

— Яких представителів? — гукнув холоп, обернувшись у сіни.

— Народних! — глухо крикнули з сіней. Наче й Лев Львович гукнув. Не встигли тирана скинуть, а вже й ходоки надоїдають. Вже й дізналися. От уже народ! Ніякого тобі спокою!

— Народних, кажуть.

— Передай там: революція пройшла успішно, тіран нізложений, працюємо над указом про гражданські свободи, тож не заважать і по хатах розійтися.

— Дивіться ж, за ксєракси не забудьте! — гукнули з сіней.

— Він ще буде мене вчить! Хто визволитель? Я! Ану, жени його у шию, — розсердився тесть. — Двері закрий і нікого не пускай. Ми тут, понімаєш, судьбоносні документи складаємо, а він під руку лізе. Давай, Зам. Пиши: Указ Другий.

— Написав.

— Так... Свободи... Десь у мене туто записано... у пам'ятці... шось не розберу. В тебе очі молоді, ану, прочитай.

— Та-а-а... тут таке понакалякано... Хто це так писав?

— Хто-хто, я й писав. Із книги списував. Консультірувався, шоб усе по науці. Читай давай.

— Е-е-е... свобода слєва... чи то снова... не розберу...

— Пропусти, далі давай.

— Свобода... сабраній, чи шо?

— Покаж. Та наче й так... та да, так і є. Це коли зберуться, шоб свободно було. А то наб'ється дюжина в одну горницю, понакурюють, а потім голова болить і робітники з них погані. Пиши: більше трьох не збиратися.

— А на празник?

— Все одно.

— А як у хаті шестеро? Семеро?

Тесть плюнув.

— Та шо ти мені тут діалєхтику розводиш? Якшо й справді так, то хай тоді заяву подають, мито сплатять, дозвіл одержать. Пиши давай!

Бенедикт написав: "більше трьох, Боже збав, не збиратися".

— Якби ще свободу печаті.

— А шо воно таке?

— Та то шоб книги старопечатні читали.

Тесть подумав.

— А-а, чорти їх забирай. Тепер уже все одно. Можна. Хай читають.

Бенедикт записав: "старопечатні книги читати дозволяєцця". Трошки подумав і дописав: "та знай міру". Так і Федір Кузьмич, слава йому, весь час наказував. Іще подумав. Та ні-і-і, шо ж це получаєцця: бери хто хоч, читай шо хоч? Коли хоч зі схованки витягай, на столі розгортай, а на столі, може, чимось наляпано, чи насмічено? Якшо вже книги читати заборонено, то кожен свою береже, у чисту ганчірочку завертає, боїться на неї й дихнуть. А якшо читати дозволено, то, мабуть, і палітурки перегинатимуть, а то й сторінки вириватимуть! Ще, чого доброго, і кидатися книгами надумають. Ні! Не можна людям довірять. Та чого вже там: повилучати, та й усе. Прочесать усе містечко, слобода за слободою, хатка за хаткою, всіх поперетрусити, книги повилучати, та й на сім засувів замкнути. Зась!

Раптом пойняв: ти ба, государственний підхід розумію!!! Сам, без указу, — розумію!!! Гур-рра! От шо значить у Червоному Теремі сидіти! Бенедикт випростався, розсміявся, висолопив кінчик язика і акуратненько перед "дозволяється" дописав "не".

— Так... Свобода вєраіспа-... іспа-... спавіданія.

Тесть позіхнув.

— Шось воно мені вже й набридло. Харош уже тих свобод.

— Та тут іще трошки.

— Буде з них. Хай губу не розкатують. До оборони переходимо. Пиши: Указ Третій.

Морочилися з обороною аж до полудня. Теща посилала запитати, коли ж уже вони додому будуть: обід же вихолоняє. Звеліли прямо до Червоного Терему блинів та пиріжків привезти, діжку квасу, свічок. Бенедикт, як Зам-по-Обороні та по Морських та Окіянських Ділах, аж прямо захопився: ой, як інтересно. Вирішили поставити кругом містечка

огорожу в три ряди, шоб од чеченців оборонятись легше було. Зверху на огорожі, на двадцяти чотирьох кутах, будки вистроїти, і там, у тих будках, дозорних поставити, шоб і день і ніч на всі боки поглядали, пильнували. І тесові ворота на чотири сторони. Якшо вже комусь на поле треба — ріпу садити, снопи в'язати, абошо, — то одержати у конторі пропуск. Вранці по пропуску вийдеш, ввечері — назад. Холопи у тому пропуску дірку зроблять, або, як тесть виразився, проконпостірують та йменнячко твоє напишуть: пропущений такий-то, десятину здав. А ще, — промайнуло в Бенедикта, — ця огорожа проти кисі добряча оборона. Високу-височеньку побудувать, от і не прошмигне. А всередині огорожі гуляй де хоч і свободой насолоджуйся. Покой і воля. І пушкін теж таке сочинив.

Ой! А ще ж треба пушкіна од народу оборонити, шоб білизну на нього не вішали. Кам'яні ланцюги видовбати та з чотирьох боків кругом нього на стовпах порозвішувати. Зверху, над головою — козирок, шоб птиці-блядуниці не паскудили. І холопів по кутках поставити, дозор нічний та дозор днівний, окремо. А ще дописать у дорожні повинності: прополка народної тропи. Взимку шоб тропу розчищали, а влітку можна й квітами — дзвіночками чи шо, обсадить. Кропчик заборонить на государственому рівні, шоб і духу його не було.

Ще посидів, подумав, розсердився: пушкін — то ж наше всьо! А Бенедикт тим більше, бо Зам по Морських та Окіянських. Тре' буде отак зробить: човен великий видовбать, та з палицями, та з перехрестями, на зразок корабля. На річці поставить. І пушкіна наверх, на саму верхотуру. І книгу в руки дать. Шоб вищий був александрійського стовпа, тобто, з походом.

Нехай там і стоїть, міцно та надійно, ногами в ланцюгах, головою в хмарах, личком на південь, до безкрайніх степів, до дальніх синіх морів.

— Пушкіна мого люблю аж до нестями, — зітхнув Бенедикт.

— Більш за мене? — спохмурнів тесть. — Ти, теє, дивись мені! Пиши: Указ Двадцять Восьмий. "Про заходи протипожежної безпеки".

ФІТА

— Тато жаліються, шо ти за обідом од їх подалі сідаєш. Обіжаєш тата...

— Тхне од його, тож і сідаю.

— Тхне! Ти ба! Чим же воно тобі тхне!

— Покійником тхне.

— А чим іще. Чи може, йому тульпаном пахнуть?

— А мені гидко.

— То й шо? Це ж по роботі!

— А я не хочу. Хай не тхне.

— Та прям, який ніжний.

Бенедикт відповідав неуважно, звично, не піднімаючи очей, — він сидів за просторим столом, у світлій палаті Червоного Терему. На стелі, — пам'ятав і не дивлячись, — розпис химерний, квіти та листя. Які ржавлею наведені, — ті такі коричневі, які тертими черепашками, — зеленкуваті, ну, а якшо вже синім каменем, — то ті аж сині. Красота! Світло вільно ллється крізь заґратовані вікна, на дворі літо, трави та квітки, і на стелі теж весь час літо. Бенедикт їв солодкі пончики та читав журнал "Коневодство". Спокійно читав, із задоволенням: тих журналів, — оно, цілий калідор, на все життя вистачить. Отак журнала почитає,

потім трошки "Одиссею", потім яке-небудь Ямамото, чи "Переписку из двух углов", чи там стіхи, чи "Уход за кожаной обувью", чи може Сартра, — шо схоче, те й почитає, все тут, все при ньому. На віки віків, амінь.

Ділами государственими геть не хотілось занімацця. Страшне, яка нудьга. Дали голубчикам свободи, дали Укази, — шо іще народу нада? Навіть Інструкції дали, чого ж іще? Роби, та й радуйся.

Оборону укріпили? — укріпили: огорожі, частоколи, тини, — скільки змогли, підправили, підлатали, шпарки драптям, ганчір'ям позатикали, в кого шо знайшлося. Враг не пройде, хіба шо через Єкиманськеє болото, так на те воно й болото, шоб не пройти. Хто ж це при своєму розумі через болото сунеться?

Кохінорську слободу спершу думали од міста окремою огорожею відгородить, шоб вони до нас і не потикалися, а потім подумали ще раз, та й ухвалили: ні в якому разі, землі своєї — ані на долоню не віддамо.

Тиждень засідали, вирішували питання: якшо вступимо в озброєний конфлікт з іноземним государством, та й переможемо, — а чи є таке де-небудь, невідомо, — який тоді ясак з переможених голубчиків братимемо: щоденний, чи потижневий, чи може, поквартальний?

Високосний год, ясна річ, відмінили аж довіку.

Окремо додали: чародійникам, ворожкам, травникам, обоянникам, характерникам, сновидцям, звіздарям, відунам, поганим бабцям, і тим, хто чакри одкриває-закриває, — ні в якому разі, — Боже збав — самовільно волхвуванням не занімацця. Всім чаклунам, а особливо, — хмаропасам, — вважатися государевими людьми і завжди спати одягнутими, очікуючи негайного виклику.

Звання тестю розробили довгеньке, парадне: велено стало його в казьонних документах називать: Кудеяр-паша, Генеральний Санітар і

Народний Улюбленець, життя, здоров'я, сила, Теофраст Бамбаст Парацельс-і-Марія-і-Санчес-і-Хіменес Вольфганг Амадей Авіценна Хеопс фон Гугенгейм.

Тетеря схотів називатись Петрович-сан, Міністр Транспорту та Міністр Нєфтєдобивающей і Нєфтєперерабативающей Промишлєнності. Це йому за те, шо він воду більзін наказав, усю кругом, з-під землі відрами-цеберками повичерпувать та у погріб поперетягать. Красіва вода, нічого не скажеш, зверху по ній аж наче веселка грає, переливається. Але на смак погана, та й тхне не дуже-то приємно. І над всією тягловою силою, над всіма перевертнями він — Голова.

А Оленька з Хевронією ніяк називатись не схотіли, тільки нарядів собі ще більше понасправляли, шоб кожен раз у новому платті на публічні страти їздити: на колесування, чи там усікновення язика, чи ще кудись.

Нудно.

-...Того ж тато й обіжаються, мовляв, шо ти морду одвертаєш. Бенедикте! Чуєш! Ти морду не одвертай!

— Ану, пішла звідси. Я читаю.

Бенедикт почекав, поки вся Оленька, цілком, без залишку, вийде через широкі двері. Збила з думки, курва.

— Я бачу — ти од мене морду вернеш, — сказав тесть.

— Та ні, ви шо.

— А ми ж із тобою друззя навік. Клятву ж давали.

— М-м.

— Куди ти, туди й я. Од книги одірвися!

— Та шо вам іще?

Сім'я сиділа за столом, їла канарейок-гриль і дивилася на Бенедикта з незадоволенням, — всі, навіть Петрович-сан. Діточки, Пузир і Конкордія, повзали під столом, шкребли пазурями підлогу.

— Перестановки я задумав у владних структурах, дорогенький.

— Та на здоров'я.

— Ми ж оце надумали з Петровичем двигатель внутріннього згоранія робить. Більзін є, іскру я очима даватиму, все інше — у робочому порядку.

— Хай Бог помагає. А я тут з якого боку?

— Консолидация нужна небольшая, — втрутився Петрович-сан.

— В мене нема.

— Эть!.. Подмога, подмога нужна!

— Хочу Старшого Істопника зі світу звести, — сказав тесть.

Бенедиктові здалося, шо недочув, він притримав книгу пальцем, витягнув шию.

— Куди везти?

— Куди, куди, — стратити! Вуха помий! — розлютився тесть. — Зовсім уже зачитався, у папірці позаривався, государство по боку, теж мені — Зам! Стратити його бажаю, як вредний вогнеопасний елемент! На виконання Государственого Указу, шо бозна-коли ще прийняли! І економіці од його збиток: народ розпустився, печі задарма запалюють, ніхто вогняного налогу не сплачує!

— Нам теперь с бензином открытого огня держать никак нельзя, — підтвердив Тетеря, — это я как Министр Нефтедобывающей и Нефтеперерабатывающей заявляю. Мы ж теперь страна ОПЕК. Нам про экспорт думать надо, а не хухры-мухры.

— А він ще й розкопки вредні робить, підкопується під государство. Прокинемось уранці, а країна вже й завалилася.

— И столбы ставит, мешая свободному проезду, это уж я как Министр Транспорта.

— Революція продолжаєцця, тут нема чого й думать, — сердито сказав тесть. — За чистоту рядів боротись нада? — нада. Я ж медицинський работник, не забувай. Ми, медицинські работники, знаєш, яку клятву даємо? Не навреди. А він — вредить. Чув?! Отож давай, одна нога тут, — друга там, мотнися, зв'яжи його мотузочком. До стовпа, чи ще там до чогось прив'яжи, тільки міцніше. Я б людей послав, так він же ж хукне — та й одіб'ється. А на тебе не хукне.

— Не дозволю страчувать Нікіту Іванича, та шо ж це таке?!?! — закричав Бенедикт. — Приятелювали... ватрушки пекли, пушкіна разом довбали, та й... теє... вобше!!!

Про хвіст афішувати не став.

— Дозволю — не дозволю, а твого дозволу ніхто й не питає! — закричав і тесть. — Ти Зам по Морській та Окіянській Обороні, а це діло

сухопутне! Двигатель зробимо, по дорогах їздитимемо! Твоє діло його сюди доставити, шоб не втік!

— А хрєн вам у жопу замість кропу!

— Ах, так?! Космополит! — крикнув Тетеря, штовхаючи стола.

— Од косматого чую! Опудало чотириноге!

— Ти як з Міністром розмовляєш?! — тесть перегнувся через стіл, вирвав з Бенедиктових рук книгу та шваркнув об підлогу, аж сторінки порозсипалися.

— Б-блін!.. а од вас, тату, і вобше — смердить!

— Ах, ти так?! Ану! — тесть шарпонувся через стіл, скидаючи посуд, хватаючи Бенедикта чіпкими, холодними руками за горло. — А ну, повторив! Повторив, кажу!!! От я тя зараз присмалю...

І, напруживши очі, почав смалити Бенедикта жовтим, холоднуватим, дряпаючим полум'ям.

— Ану, кінчайте неподобство! При дітях! — прикрикнула теща.

— Тату! Кантраліруйте себе, тату!

— Та за шо, їй-Богу?.. Та ви вобше... ви... ви... ви — кись ви, от ви хто!!! — вигукнув Бенедикт, і аж сам злякався — слово ж вилетить і не впіймаєш; налякався, а все'дно крикнув. — Кись! Кись!

— Я?.. Я-я-я?.. — засміявся тесть і зненацька розжав пальці та одступився. — Неправда ваша... Кись — то ти.

— Я-я-я?!?!?!

— А хто ж? Пушкін, чи шо? Ти! Ти і є... — Тесть реготав, гойдав головою, розминав занімілі пальці, погасив світло в очах, — тільки червонуваті вогники перебігали в круглих очних ямках. — Ти на себе у воду подивися... У воду... Ги-ги-ги-и-и... Сам ти кись... А боятися не треба... Не треба бояцця... Тут усі свої...

Теща теж засміялася, Оленька приснула, Терентій Петрович-сан вишкірився. І дітки кинули шкребти підлогу, підняли пласкі голови та вискнули.

— Ти на себе у воду глянь...

Кинувся геть зі світлиці; сім'я сміялася йому навздогін.

Нашо, нашо вони брешуть! Гля, шо кажуть!.. Осьо комора, осьо діжка з водою, — затуляючись руками од світла, вдивлявся у темну, просмерділу болотом воду. Та нє, брехня! Брехня!!! Погано видно, але ж видно: голова ж кругла, хоч волосся й поріділо; вуха ж на місці, борода, ніс там, очі. Нє, я людина! Людина я!.. Авжеж! А хрєн вам!..

Ополоснув морду водою: шкіра горіла, саднила там, де тесть її смалив променями, і на дотик зробилася шорстка, наче якісь дрібні пухирі по ній, чи висипи. Раптом занудило, наче сиру поїв. Одбіг до дверей, знудило на одвірок. Чимось жовтим. То, мабуть, од канарейок. Переїв канарейок. Ху-ух, слабкість.

...Чи може пройтися, га? Просвіжитися. Вже аж бозна-коли пішки ходив. З міських воріт. Цитьнути на варту. Та під гору. Та до річки. Та через місток — до лісу, та далі, далі, по коліно, по пупа, по плечі у траві, туди, де квіти й мухи, де таємнича галявина, медовий вітер, де Птаха біла... Та да-а-а-а, аякже...

...Брів, волочив личаки на одвиклих, кволих ногах і знав ясним знанням, що раптом аж осяяло: даремно, все даремно. Нема ні галявини, ні Птахи. Витоптано галявину, скошено тульпани, а Павліну? — а Павліну вже давно сіткою спіймали, вже давно на каклєти провернули. Сам же ж і їв. Сам і на подушках спав, з білосніжного, мереживного пера.

Знав, — а все одно брів, брів, аж наче байдуже, аж наче перед смертю, чи одразу після смерті, — коли все вже сталося, нічого не виправиш, — брів мимо ланів, засаджених синюватою ріпою, по ярах з копанками червоної глини, через канавки та калюжки з червирями, важко піднімався на пагорби, зізковзувався з них, позаросталих грибцями, — далеко було видно з пагорбів: лани, та знов лани, з прополеною та непрополеною ріпою, та яри нові, та темні переліски, де ховається сліповран, та неправдоподібно далекі гаї з каганцями, та ще, куди око бачить, лани, лани. Сильно й тепло повівало вітром батьківщини, сіренькі хмарки каламутили небосхил, а вздовж обрію синьою стіною висіло темне хмаровиння, готове от-от розплакатися літніми зливами.

Знайшов серед заростей ламких серпневих хвощів люстерко темної води, ще раз гарненько оглянув своє відображення. Помацав вуха. Звичайні. Дуроту порють. Дуроту саму настоящу. Побив щоки, — на долонях сукровиця від пухирів, шо полопалися. Долоні теж звичайні, шорсткі; через усю долоню, з переходом на пальці — широченна мозоля від гака. Зняв личака, перевірив ногу: і нога теж звичайна, зверху біла, знизу темнувата од бруду, так на те вона й нога. Живіт. Дупа. Ні хвоста, нічого...

...Так. Хвилиночку. Хвіст. Був же хвіст. Був же, бля, хвіст. А в людей наче й не повинно буть... То шо ж?..

Знов знудило, знов канарейками. Нє, я не кись. Нє!!!

...Ні, ти кись.

Нє!

...Пригадай.

Нє! Не хочу! Так не буває! Я зараз піду, я додому побіжу, в ліжечко, в належане тепло, до книг до своїх ненаглядних, де дороги, коні, острови, розмови, діти з санчатами, веранди з кольоровими скельцями, красуні з чистим волоссям, птахи з чистими очима!..

...Ах, навіщо, Бенедикте, ти з мого білого тіла каклєти їв?

Я не хотів, нє, нє, нє, не хотів, мене силком нагодували, я жадав тільки піщі духовної, — нагодували, зловили, заплутали, дивилися у спину! Це все вона — нема на неї спокою... Підкралася ззаду — а вуха ж притиснуті, а плаче, а морщить бліде обличчя, а облизує шию холодними губами, а шарить пазурем, шоб жилочку зачепити... Так, це вона! Спортила мене, а-а-а-а, спортила! А може, то мені ввижається, а може, марю я, лежу у лихоманці, у себе в хаті, в матінкиній хаті; може, матінка наді мною схилилися, трясуть за плече: проснись, проснись, ты кричал во сне, Боже, да ты весь мокрый, проснись, сынок!

Я тільки книгу хотів, — нічого більше, — тільки книгу, тільки слово, одне тільки слово, — дайте мені його, нема його у мене! Осьо, подивися, нема його у мене!.. Глянь, подивися, голий, роззутий, стою перед тобою, — ні в онучі не завалялося, ні під сорочкою не заховав! Не заховав під пахвою! Не заплуталося в бороді! Всередині, — диви — нема його всередині, — вже аж усього вивернуло, — нема там нічого! Кишки одні! Голодно мені! Мука мені!..

...Як це нема? А чим же тоді говориш, чим плачеш, якими словами боїшся, якими кричиш уві сні? Хіба ж не бродять, не вирують у тобі нічні зойки, глухе вечірнє бурмотіння, свіжий уранішній виск? Осьо ж воно,

слово, — хіба не впізнав? — осьо ж воно, у тобі, опирається, рветься на волю! Оце ж воно! Твоє, твоє! Отак із дерева, із каменю, із корчу силиться, силкується вийти назовні глухе, шлункове, нутряне мукання-нукання, — звивається обрубок язика, роздуваються, зі стражданням вирвані, ніздрі. Отак гугняво гундосять зачаровані, побиті, скорчені, з білими вареними очима, замкнуті у комірках, із вирваною жилою, із перекушеною хребтиною; так, мабуть, і пушкін твій корячився, або ж кукушкін, — что в имени тебе моём? — отой пушкін-кукушкін, що чорним кудлатим ідолом зметнувся на пагорбі, навіки сплюснутий тинами, по вуха заросли кропчиком, пушкін-цурпалок безногий, шестипалий, шо язика прикусив, носом у груди уткнувся, — і голови не підвести! — пушкін, шо рве на собі отруєну сорочку, вірьовки, ланцюги, каптана, зашморг, дерев'яну важкість: пусти, пусти! Что, что в имени тебе моём? Зачем кружится ветр в овраге? чего, ну чего тебе надобно, старче? Что ты жадно глядишь на дорогу? Что тревожишь ты меня? скучно, Нина! Достать чернил и плакать! Отворите мне темницу! Иль мне в лоб шлагбаум влепит непроворный инвалид? Я здесь! Я невинен! Я с вами! Я с вами!

...Весь мокрий, з голови аж до розкислих личаків, Бенедикт тарабанив у двері Червоного Терему, знаючи, шо не пустять, навмисне не пустять, позамикалися на всі засуви, знають, чим допекти. Дощ періщив, як тільки у серпні періщить, бурхливим, пінистим потоком, шо прочищає людські подвір'я од сміття, од трісок, од очистків, — каламутна піна крутить сміття та виносить за ворота, на вулицю, геть зі слободи. Високо вгорі Оленька прочинила вікно, вигукнула матєрне, викинула врозліт дюжину книг, — н-на, почитай! — і зачинила віконниці. Бенедикт кинувся було рятувать, підбирать, обтирать, — убив би гадину, — але прочинилося друге вікно, і Терентій Петрович, Міністр Нєфтєперерабативающей, теж кинув білосніжні, з картинками, з цигаркового паперу, рідкісні... не встиг підхопити, чвакнулись, безцінні, у сміттєворот, хлюпнули, та й попливли, закрутилися... а там уже й Кудеяр Кудеярич сильними кидками з верхнього ярусу, один за одним, посилав незрівнянні екземпляри на смерть; Бенедикт не став чекати кінця, кінця не передбачалося; пласкі мордочки Пузиря та Конкордії вже

звісилися з віконечок, у рученятах пачки журналів; теща маячила ззаду, притримуючи їх за пояски. Він зрозумів. Зрозумів. Це вибір. Ну-с, кого ж спасём из горящего дома? Він вибрав, одразу.

ІЖИЦЯ

Кропчик, куди не глянь, випололи дочиста, майдан розчистили граблями, підніжжя пушкіна обклали хмизом і ржавлею, підіткнули дровенят, а вище прив'язали вірьовками Нікіту Іванича, — на наше всьо, спиною до спини. Повітря після зливи посвіжішало, тож дихати було легко, тобто було б легко, якби не сльози.

Бенедикт стояв у натовпі попереду усіх, знявши шапку; вітерець куйовдив залишки його волосся, здував вологу з очей. Шкода було обох, — і Нікіту Іванича, і пушкіна. Але старий, можна сказать, сам схотів, добровільно. Майже зовсім добровільно. Виявив поніманіє моменту. Правда, Бенедикт йому теж чітко й ясно все пояснив: нада. Нада, Нікіто Іваничу. Іскуство гине зі страшною силою. Тож вам, Нікіто Іваничу, й випала честь принести жертву. Ви ж завжди хотіли сохраніть прошле у всьому його абйомі? — тож і будьте такі ласкаві, покажіть усім, як це робиться.

Тобто, канєшно, ніхто не заставляє, пажалуста, можна й не ходить. Але ж тоді вступає в силу Указ, бо він же ж підписаний, а якшо вже Указ підписаний, то він не може не вступить. І буде іскуству абзац.

Прикра була розмова. Неприємна. Воно, канєшно, хай би Нікіта Іванич і далі собі жив, — скільки там йому одміряно? того знать не можна; — та життя вимагає вибору. Ти за іскуство, чи може проти? — запитує життя, тож і настав уже час відповіді. Отакі, бач, пироги.

Виплакавшись нещодавно на пагорбі, серед хвощів, порозмовлявши сам із собою — а наче й хтось іще з ним був, та то завжди так, то тільки здається, — Бенедикт прояснився і духом зміцнився. Чи то розумом.

Став якось спокійніше на все дивитись, — а це, як пишуть, ознака зрілості. Раніше все хотів сам! сам! все сам! Щоб вище александрійського стовпа! Друга людина в государстві! Укази підписую! Ось тобі й підписую: Укази Указами, а чи у тіні під столом, чи може в ліжку, отак непомітненько виріс Петрович-сан, погань, гнида, смердюча тварюка; не встигли й схаменутись, аж він усе прибрав до рук. Як це сталося? чому? Раніше у Бенедикта з татом, — тестем тобто, — такий тісний зв'язок був, усе спільне, і робота, і відпочинок. Клятву давали. А теперечки в Петрович-сана — і ключі всі, і бляшки, і більзін, а зараз ще й іскуство. І дивиться очима каламутними, і вишкіряється зубами жовтими та блискучими, яких у людей не буває; а зубами тими він пишається і каже: "ещё когда рыжуху вставил, до сих пор стоит".

І змушує, сука, на вибір. От і зараз: Нікіта Іванич вже було згодився горіти на стовпі "Никитские ворота", але ж сім'я і слухать не схотіла. Хай на пушкінє горить. Та тут і дурному ясно, шо це Терентія Петровича підкопи, або ж, по-научному, інтриги. Це шоб Бенедикт вибирав: хочеш, мовляв, сохраніть іскуство, — прощайся з пушкіним. Або-або.

Але Бенедикт прояснився, духом зміцнився, та й став на все спокійніше дивитись, тож і цей вибір він зробив одразу, не сумніваючись: іскуство дорожче.

Та тільки сльозам не накажеш, самі капали.

Нікіта Іванич стояв на дровах злий як собака, хвіліпики викрикував і паплюжив увесь світ. Хвилювався, аякже. Народу посходилось на страту, — тьма.

Є й знайомі, тільки мало, — вони тепер майже всі на лєченії. Оно Лев Львович кривиться, оно Півторак третьою ногою голубчиків розштовхує. Оно Іван Гов'ядича друзі на закірках принесли.

Оленька з Хевронією під мереживними парасольками, на літніх возах, розодіті, дебелі, — осі під ними попросідали, колеса на квадрат повело.

Кудеяр Кудеярич власноруч натоптав ржавлі під хмиз, поправив полінця.

— Все — а-ат вінта!..

— При чём тут винт, — роздратовано крикнув Нікіта Іванич, — винт вы ещё не изобрели, блудодеи грёбаные!.. А туда же! Невежество, самомнение, застой!

— Ану цить, Прежній діду! — обірвав тесть. — Генеральний Санітар, життя, здоров'я, сила, сам, своїми руками, тобі допомагає! А міг би й у хаті пересидіти, в теплі! Хоч би спасіба сказав!

— Истопник Никита, знай свое дело, гори! — закричав слабким голосом постарілий ветеран Шакал Дем'янич — і де тільки взявся.

— Вот что, Шакал, сто раз вам повторять, вы мне не тычьте, — тупнув по поліну Нікіта Іванич. — И не указывайте!.. Мне четвёртое столетие стукнуло! Хамство ваше у меня ещё с Прежней Жизни вот где сидит! Извольте уважать человеческую личность!

— За шо ж палять? — питали у натовпі.

— З русалкою жив.

Тесть дав рукою одмашку, навів очима промені та натужився.

— Тату, тату, обережненько, надірветеся, — захвилювалася Оленька.

Тесть скосив очі, звів промені в одну точку, на ржавлю, напружив шию. Трохи задимілося, повалив білий ядучий дим, але без вогню: відсирілі після дощу дрова не займалися.

— Більзінчіку, — загомоніли у натовпі, — більзінчіку нада...

— БЕНзинчику, — закричав з верхотури розгніваний Нікіта Іванич, — сколько раз повторять, учить: БЕН, БЕН, БЕНзин!!! Олухи!

Бенедикт саме витирав очі кулаком і аж сіпнувся, наче до його озвалися.

— Так уже ж все одно, Нікіто Іваничу... Чи то, всьо равно...

— Нет, не всё равно! Не всё равно! Неужели так трудно орфоэпию усвоить?!

Терентій Петрович викотив діжечку з більзіном.

— Щас мы вам... Щас бзднёт!.. С приветом от Шестого таксомоторного!..

Натовп подався наперед, загомонів, наступав на ноги, штовхав у спину. Бенедикт, витягнувши шию, дивився, як Міністр одколупував ломиком розбухлу кришку. На дрова води наллє, — здогадався Бенедикт. Тільки як це? Як це вода з вогнем зійдеться? Життя прожив, — а так і не зрозумів. І ще багато чого не зрозумів. Було шось важливе, а...

— Ой, Нікіто Іваничу! — схаменувся Бенедикт. — Зовсім забувся! Отак би й прозівав! Га?! От голова дірява! А де ж тую книгу шукать?

— Какую книгу?

— Оту! Де все сказано!

— А-ат вінта-а-а! — знову закричав тесть.

— Оту книгу, шо ви казали! Де заховали? Та шо вже там, признавайтеся! Оту, де сказано, як жить!

Райдужна вода плеснула, обілляла хмиз, потекла. Завоняло. Народ кинувся врозтіч, розмазуючи більзін личаками. Натовп голубчиків підхопив Бенедикта, який був опирався, поніс од пушкіна в провулок.

— Нікіто Іва-а-аничу! Діду-усю! Книга де-е-е? Швиденько кажі-і-іть!

— Азбуку учи! Азбуку! Сто раз повторял! Без азбуки не прочтёшь! Прощай! Побереги-и-ись!

Вивертаючи шию, Бенедикт побачив, як Нікіта Іванич набирає в груди повітря, як роззявляє рота; бачив, як одскочив од стовпа Терентій Петрович, але пізно: ху-у-у-у-ух! — і хвиля вогню, шо аж клубочився, наче Окаян-дерево збісилось навесні, накрив і пушкіна, і натовп, і віз з Оленькою, і дмухнув жаром Бенедиктові в обличчя, і простяг червоне крило над народом, наче птаха помсти, упириця, гарпія, а народ охнув і побіг.

Г-гах-х-х-х!.. т-та-да-х-х-х-х!.. — гахнуло за спиною, і, обертаючись на бігу, Бенедикт побачив, як хвиля стає дибки, як набігає вздовж вулиці, висаджуючи запасні діжки з більзіном, одним ковтком проковтуючи хати, червоною дугою перекидаючись од садиби до садиби, злизуючи тини-частоколи, — туди, туди, наче по нитці, — до Червоного Терему.

Тоді він упав у канаву, в траву, прикрив лице шапкою, і більше не дивився.

Як уже смеркалося, Бенедикт одвів шапку од лиця, озирнувся порожніми очима: рівнина ще прогоряла та курилася сизим димом, але вогонь уже наситився і ліг. Подекуди стирчав закіптюжений кістяк хати, подекуди ціла вулиця стояла, неспалена, посередь жовтої, покрученої вогнем трави, але там, удалині, де завжди височіли та звідусіль виднілися червоні маківки з різьбленими кукумаколками, візерунковими боботюкалками, — там нічого не виднілося, не височіло.

Сожжена моя степь, трава свалена,

Ни огня, ни звезды, ни пути,

И кого целовал — не моя вина,

Ты, кому обещался, — прости...

Над жовтим, погорілим пустищем чорною ґуґлею височіло та димілося те, шо колись було пушкіним. Дубельт — дерево крепке, ми у столярному ділі розуміємося. Бенедикт доволікся до останків поета і подивився знизу в обвуглені, розмиті вогнем колишні риси. Бакенбарди й личко спеклися в одного коржа. На згині ліктя лежала купка білого попелу з перебігаючими вогниками, а всі шість пальчиків одвалилися.

Біля підніжжя скорчився обвуглений трупик. Бенедикт подивився, легенько пнув носаком, — Терентій. Точно він — зуби його.

Повівало смаленим. Життя було скінчене. За спиною ідола хтось сплюнув і поворушився.

— Подай руку, слезу. Тут высоко, — прохрипів Нікіта Іванич.

Чорний, наче пушкін, — тільки білки очей почервонілі од диму, — безволосий та безбородий, крекчучи та ще димлячись, Нікіта Іванич

сперся на заціпенілу Бенедиктову руку і зліз із прогоряючого, крихкого помосту. Сплюнув вуглинки.

— Кончена жисть, Нікіто Іваничу, — сказав Бенедикт не своїм голосом. Слова відлунювалися у голові, як у порожньому кам'яному відрі, як у колодязі.

— Кончена, — начнём другую, — бурчливо озвався дід. — Оторви хоть рубахи клок, срам прикрыть. Не видишь, — я голый. Что за молодёжь пошла.

По згарищі, вчепившись обома руками у патлате волосся, блукав Лев Львович, з дисидентів, шось розшукуючи у траві, якої не було.

— Лёвушка! Подите сюда. Так на чём мы остановились? — Нікіта Іванич обмотував собі стегна Бенедиктовим жилетом. — Прищепку бы бельевую... До чего народ ленивый... Прищепок не заведут...

— Англійську булавку! — з докором підбіг Лев Львович. — Я завжди казав: англійську булавку! Чудовий, цивілізованний винахід.

— Англии нет, голубчик. Сами должны. Нашу, липовую, деревянную.

— А оце вже душок! — закричав Лев Львович — Оце вже трошки повіває газетою "Завтра"! Душок! Не вперше помічаю! Таки тхне!

— Слушайте, Лёвушка, бросьте все это, а давайте отрешимся, давайте воспарим?

— А шо, давайте!

Прежні зігнули коліна, взялися за руки і стали підніматись у повітря. Обидва сміялися, — Лев Львович трохи повискував, наче боявся

купатись у холодній воді, а Нікіта Іванич сміявся басом: хо-хо-хо. Нікіта Іванич обтрушував з ніг золу, — нога об ногу, швидко-швидко, — і трошки запорошив Бенедиктові очі.

— Е-е-е, ви чого?! — крикнув Бенедикт, витираючись.

— А ничего! — відповіли зверху.

— Чо' ж ви не згоріли?

— А неохота! Не-о-хо-та-а!..

— То ви не померли, чи як? Га?.. Чи померли?..

— А понимай как знаеш!..

О миг безрадостный, безбольный!

Взлетает дух, и нищ, и светел,

И гонит ветер своевольный

Вослед ему остывший пепел.

Москва — Прінстон — Оксфорд — острів Тайрі — Афіни — Панормо — Федір-Кузьмічськ — Москва

1986-2000